

De zenuwkoortsen, in derzelver ziektekundige waarde beschouwd, benevens therapeutisch aanhangsel / Uit het Hoogduitsch overgezet door W.G. Wehlburg, benevens eene voorrede van F. van der Breggen.

Contributors

Weber, A.
Wehlburg, W. G.
Breggen, F. van der.

Publication/Creation

Amsterdam : J.H. & G. van Heteren, 1839.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/hx5qnyfh>

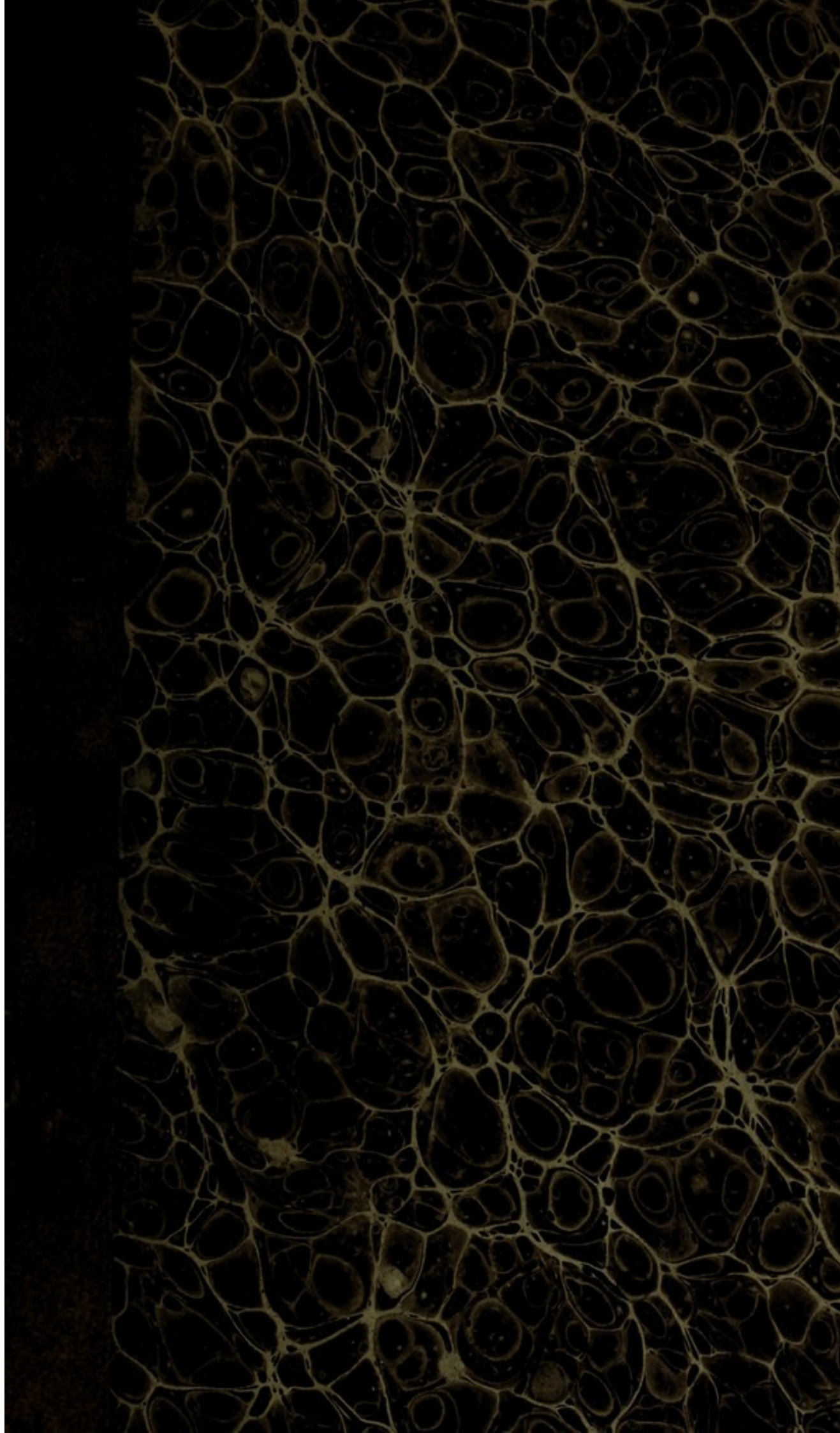
License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

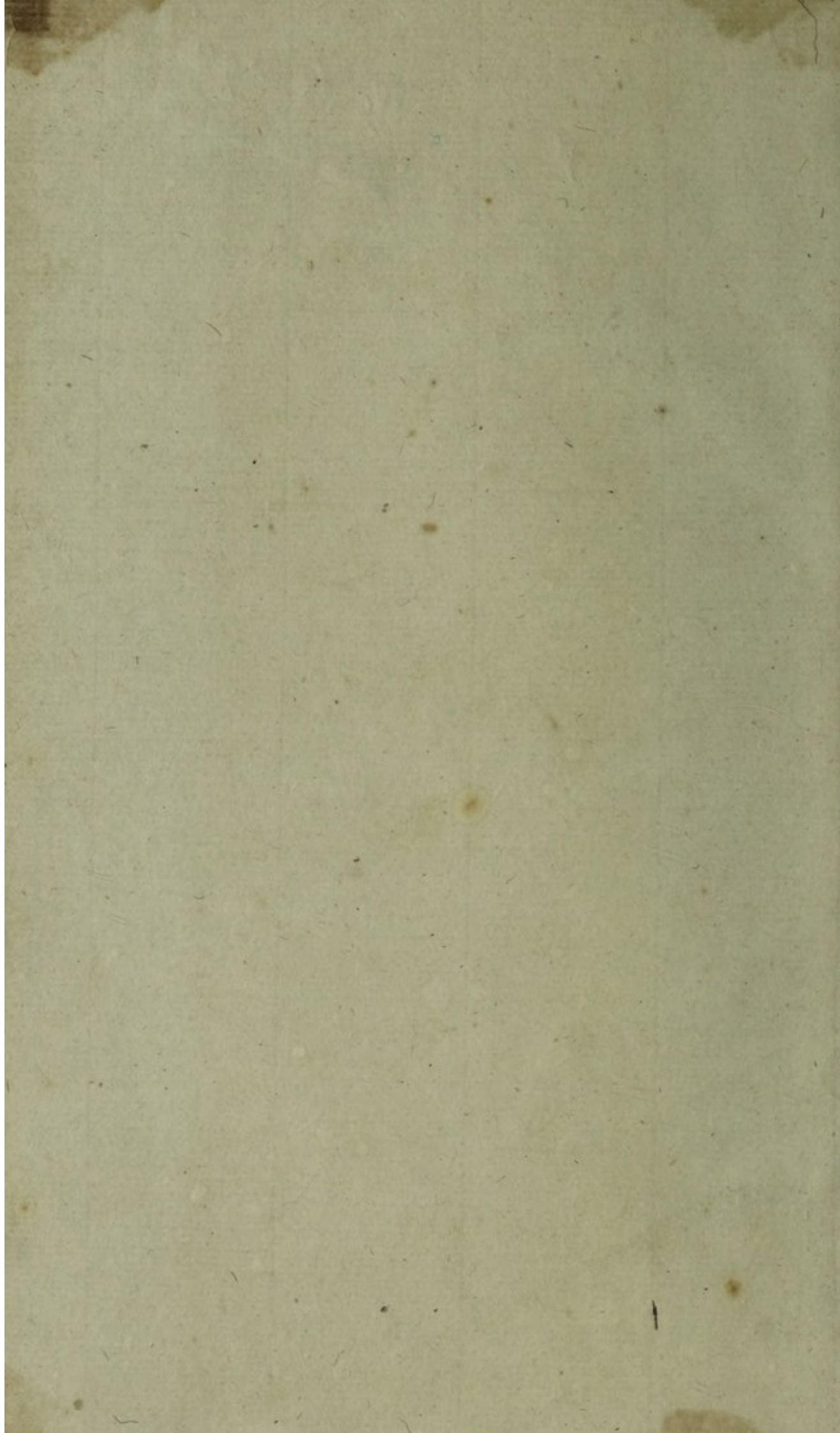
**wellcome
collection**

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

54601/B

IV. Q. 290
~~IV. 1. 304~~ B

Dr. A. WEBER,

DE

ZENUW-
KOORTSEN.

ZENUWKOORTSEN.

Dr. A. WEBER,

DE

ZENUW-
KOORTSEN.

W. A. H. H. H.
No.
NEW-YORK
1850

W. A. H. H. H.

W. A. H. H. H.
No.
NEW-YORK
1850

ZENUWKORTSEN,

DE

ZENUWKORTSEN.

DE

**DE
ZENUWKORTSEN.**

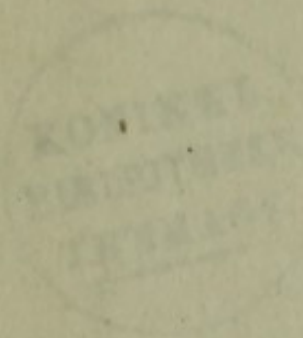
DE

DE

DE

DE

DE

NEUW KOOPTSEN

DE WET

DE WET

DE

NEUW KOOPTSEN

DE WET

AMSTERDAM

DE WET

DE

DE
ZENUWKOORTSEN,

IN DERZELVER ZIEKTEKUNDIGE WAARDE BESCHOUWD,

BENEVENS

THERAPEUTISCH AANHANGSEL;

DOOR

Dr. A. WEBER,

Groothertoglijk Hessisch Physicats-Arts te VOEHL.

UIT HET HOOGDUITSCH OVERGEZET

DOOR

W. G. WEHLBURG,

Med. Doct. te AMSTERDAM.

BENEVENS EENE VOORREDE

VAN

F. VAN DER BREGGEN, CORNZ.,

Hoogleeraar aan het Athenaeum Illustra

te AMSTERDAM.

AMSTERDAM,

J. H. EN G. VAN HETEREN.

1839.

ZEN UW KORTEN

IN DERZELVER VIERTEKENDIGE WAARDE BESCHOUW

DEEL

THERAPeutisch AANWENDINGEN

DEEL

DR. A. W. VAN DER

Wetenschappelijk Instituut voor de Geneeskunde

UIT HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

DEEL

W. G. VAN DER BURG

Het Doel is algemeen

DEENSTEN ZIJNE VOORZIJDE

DEEL

P. VAN DER BURG

Hogeschool van het Koninkrijk der Nederlanden

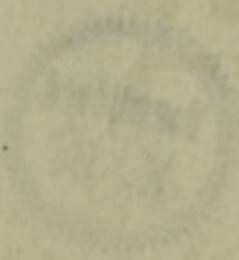
te Amsterdam

W. G. VAN DER BURG

W. G. VAN DER BURG

1880

V O O R R E D E .

Bedrieg ik mij niet geheel en al, dan mag dit, door den Heer Med. Dr. WEHLBURG, op mijn aanraden, overgezet geschrift van Dr. WEBER, onder de zoodanige gerangschikt worden*, die zich bijzonder aanbevelen door het onderwerp en de wijze van behandeling. Het bepaalt zich tot eene opzettelijke beschouwing van de pathologische waarde der zenuwkoorts; een naam die in de Nosologische stelsels eene groote rol gespeeld heeft, aan welken zoo dikwijls, zoo langdurig en afwisselend de tegenstrijdigste begrippen verbonden waren, en wiens juiste beteekenis evenwel, op de geneeskundige behandeling van den belangrijkste invloed zijn moest, daar juist iedere eenzijdigheid van benaming zoo velen tot eene na-deelige eenzijdige behandeling verleidt; een naam eindelijk, vaak in den mond der onervarensten, die door WILLIS voorbereid, door ROBBERT WHYTT met zijn zoo belangrijk werk over de zenuwziekten, door NUXHAM met zijne leer der koortsen ingevoerd werd, en sedert dien tijd een zeker burgerregt verkregen heeft, zoodat die koortsen, waarvan het bloed als derzelver bron werd beschouwd, op het zenuwgestel werden overgedragen, daardoor natuurlijk aan de bloed-ontlastingen eene aanmerkelijke beperking werd

toegestaan, en alzoo een algemeen begrip en heerschappij der zenuwkoorts geboren werd. Wanneer nu aan dezen naam in de reeks van verschijnselen eener ziekte, het meest in het oog loopende verschijnsel verbonden is, dan is voor hun die, zonder rond te zien, deze rigting volgen, het allerminst gezorgd, omdat zij dan dit eenige verschijnsel aangrijpen, vasthouden en daarop steunen. Het moge waar zijn dat voor den blinden een staf van veel waarde zij, maar blinden van eenen staf voorzien, zien daarom in geenen deele.

Reeds voor dertig jaren heb ik, bij de overzetting van HUFELANDS geschrift, over de in den winter van 1806 en 1807 in Pruissen geheerscht hebbende zenuwkoorts, de aanmerking gemaakt, dat men al zeer spoedig gereed is om eene koorts voor eene zenuwkoorts te verklaren, welke dezen naam, in den eigenlijken zin, niet kan toegekend worden; dat men geen genoegzaam onderscheid maakt tusschen den zoogenaamden *status nervosus*, of de *symptomata nervosa* en de eigenlijke zenuwkoorts; dat die *status nervosus* immers zich bij alle ziekten als *symptoma* der ziekte vertoonen, toevallig, door verschillende oorzaken, alle koortsen vergezellen kan, maar nimmer den naam van zenuwkoorts verdient; dat eene ware zenuwkoorts zulk eenen *status nervosus* wel vooronderstelt, maar dat deze met haar, gelijk het uitwerksel met deszelfs oorzaak, verbonden moet zijn, waarmede dus de *symptomata nervosa* onafscheidbaar vereenigd, dadelijk aanwezig zijn moeten; dat de beroemde SELLE deze koorts, naar onze gedachten, zeer goed onderscheiden heeft, gelijk hij zich in zijne

Rudimenta Pyretologiae Methodicae uitdrukt: » *Ubi*
» *ergo febris symptomatibus nervosis stipata, nullam*
» *causam ex iis manifestat quae alias febres producere*
» *solent, vel, quod idem est, si phaenomenon cau-*
» *sis manifestis, consuetis haud respondeat, ibi febrim*
» *nervosam vel atactam esse adfirmari debet.*” — En

behoef ik den geneeskundigen te herinneren aan de naauwkeurige beschrijving en bepaling, welke de zoo even genoemde WYTT van de zenuwkoorts gaf, zeggende: » alle ziekten mogen, in een zeker opzigt, » zenuwziekten genaamd worden, omdat in iedere » de zenuwen meer of min zijn aangedaan, en daar- » door verscheidene gewaarwordingen, bewegingen » en veranderingen ontstaan. — Niet te min verdienen die ziekten eigenlijk den naam van zenuwziekten niet, die uit hoofde van eene ongewone teerheid of onnatuurlijke staat der zenuwen voortgebracht worden, uit oorzaken welke in menschen » van een gezond gestel, zulke uitwerkingen niet » zouden gehad hebben, of ten minsten in veel ligter » graad.” — Wie herinnert zich wijders niet, dat in die dagen, toen het begrip van zwakte zich in de hoofden van zoo vele geneesheeren begon te ontwikkelen, dat der zenuwkoorts zich daarmede verbond, zoodat zenuwkoorts en *asthenie* voor synonyma gehouden werden, en alle verschil in soorten van die koortsen verdween en plaats maakte voor een verschil eeniglijk van graden, volgens welke geprikkeld of versterkt moest worden.

» De natuur of het wezen eener ziekte bestaat in » haren inwendigen, organisch-levenden grondslag

en wezenlijke hoedanigheid." — Met deze woorden was het, dat de in het afgelopen jaar overleden, zoo verdienstelijke Hoogleeraar BARTELS het vijfde Hoofdstuk van zijn zoo veel omvattend, wellicht al te uitvoerig werk (die gesammten nervösen Fieber, in sich begreifend die eigentliche Nerven-Fieber, nebst den Fieber-senchen und Wechselfieber. II Bande, *Berlin* 1837.) aanvangt; een Hoofdstuk tevens, dat als een der belangrijkste en moeilijkste tevens van allen te beschouwen is, daar hetzelfde eene proeve bevat om den aard en het eigenlijke wezen der zenuwkoortsen, iets, waar het dan vooral op aankomt, in het licht te stellen; en al verklaart dezelfde geleerde dat er wel niemand zijn zal, die zich in dezen tijd zal kunnen vleijen, de natuur dezer koortsen, in den volkomensten zin ingezien te hebben; zoo moet men toch iedere bijdrage, om het raadselachtige op te lossen en het nog duistere, al ware het dan ook maar half doorschijnend te maken, welwillend aannemen en niet te gestreng beoordeelen. Als zoodanig verdienen vooral ook, mijns inziens, de bedenkingen van den Pathologischen staat der zenuwkoortsen van Dr. WEBER beschouwd te worden, die na betoogd te hebben, dat men de uitdrukking zenuwkoorts uit de geneeskunde behoorde te verbannen, het begrip dier koorts geenzins op eene koortsklasse, maar op een bepaald koortskarakter, op eene bijzondere pathologische wijziging van het koortsproces zelf toegepast wil hebben, en meent dat in de *gesteldheid des bloeds*, in een bijzonder ziekelijk vormings-proces, dat in en door

het bloed voltrokken wordt, de grondslag der koorts in het algemeen en meer bepaald in den zenuwachtigen toestand, de grondslag der koorts gelegen zij, waarbij hier het bloed door het koortsproces zoodanige omstemming ondergaat, dat het meer of min deszelfs levend bewerktuigd karakter verliest, en derhalve voor het zenuwstelsel niet meer de onuitputtelijke bron zijn kan, waaruit hetzelfde voeding, leven en kracht voor deszelfs verrigtingen ontleent. — Of nu alle geneeskundigen daaromtrent met den Schrijver eenstemmig denken, of tot zulk eene overeenstemming van gevoelens door zijne, voorzeker met vrij wat grond van waarschijnlijkheid voorgedragene, en inderdaad door de ervaring gestaafde meening gebragt zullen worden, is niet waarschijnlijk; nergens toch zijn de meeningen meer verschillende, dan onder de geneeskundigen, en het valt hun zoo gemakkelijk niet eens opgevatte denkbeelden en gevoelens op te geven, of hun geliefkoosd stelsel vaarwel te zeggen. Intusschen is het niet te ontkennen, dat er in den eigenlijken zin in de geneeskunde geen enkel punt is, dat als altijd consequent vast te stellen of aan te nemen is, en dat van een eenig standpunt af, niet alles opgevat en verklaard kan worden, zoodat het dus altijd den bedachtzamen geneeskundigen zal kenmerken, wanneer hij, niet van het eene uiterste in het andere vervallende, de waarde van die ziektekunde erkent, welke aan de vochten, het bloed en de lympha, een bepaalder aandeel in het voortbrengen van ziekten toekent, dan wel in lateren tijd geschiedde, evenwel zorg dragende, dat daardoor

geene opperheerschappij ontsta, en aan die leer eene te algemeene uitgebreidheid worde gegeven. Want hoezeer dan ook het wezenlijk inwendig leven van het eenig in zijne soort zamengesteld hersen- en zenuwgestel, aan onzen bepaalden naarvorschenden blik onttrokken is, zoo maken toch hersenen en zenuwen een te belangrijk deel van het bewerktuigd ligchaam uit, dan dat bij onevenredigheden of stoornissen, die in hetzelfde plaats hebben, niet ligtelijk ongeregelde werkingen in beiden zouden ontstaan kunnen, al zijn zij met het bloed, de vaten, de weefsels enz., in hetzelfde tot één geheel verbonden, en niet dan met deze vereenigd, als ziekelijk aangedaan te beschouwen. Het zoude echter eene eenzijdigheid verraden, in den zieken toestand dezer zenuwen, den geheelen inhoud der koortsen te stellen, daar het bloed toch een plastisch leven bezit en ziekelijke gesteldheid van hetzelfde, gebrekkige werking van het hart en stoornissen in den omloop van het bloed in enkele deelen, dikwijls de oorzaken zijn, door welke de algemeene of afzonderlijke verrigtingen van het zenuwstelsel, op de veelvuldigste wijze, in wanorde kunnen gebragt worden (1). —

(1) Ik neem deze gelegenheid waar, om de geneeskundigen bij dit punt bijzonder oplettend te maken op de *Pathologische Untersuchungen* von S. J. STIEGLITZ, in het bijzonder op de daarin voorkomende *Betrachtungen über den Einfluss des Blutes im gesunden und kranken Zustande, und über die Bedeutung und Stellung des Blutes in den verschiedenen medicinischen Systemen*. Ersten Band, St. 1. sqq. alsmede Dr. C. ROESCH, *Untersuchungen aus dem gebiete der Heilwissenschaft*. Erster Theil. *Gibt es primaire Krankheiten des Blutes?* S. 1. seqq.

Het bloed toch, is die edele organische vloeistof, dat beginsel, dat bij ziekten, die met eene ongeregelde vorming van stoffen, bij uitsluiting, gepaard gaan, de opmerkzaamheid der ziektekundigen vooral verdient. De stoffelijke uitdrukking van het *organismus* hangt van de gesteldheid der bloedvorming af. Het is intusschen hier niet eeniglijk dat bloed, dat binnen het slagaderlijke en aderlijke stelsel opgesloten is, maar ook het vaatgestel, ook het lymphatische gestel, die hier in aanmerking komen, en dit vooral in het oog houdende, zal men zich kunnen overtuigen dat de ziekte, van welken oorsprong en vorm dezelve ook zij, zich bijzonder door ziekelijke stofvorming kenmerkende, nu eens de slagaderlijke, nu eens de aderlijke, dan weder de lymphatische sereuse gedeelten van het bloed aantast, zoo dat men alle die ziekten, die als vegetative en irritabile opgegeven worden, onder den titel van ziekten der bloedvaten zal kunnen rangschikken. Daar het nu bewezen is, dat met het bloed *homogene* en evenzeer *heterogene* stoffen vermengd worden, evenzeer dat de laatste door het eigen leven van dit levensvocht, langs verschillende wegen tot uitscheiding geraken, zoo handelt men hoogst eenzijdig, wanneer men over de pathologische ziektekunde der vochten een veroordeelend vonnis velt. — Het is waar dat niet alle stoornissen in het organische leven, op rekening eener ziekelijke werkzaamheid van het bloed en het vaatgestel kunnen gesteld worden, daar vele onevenredigheden in het stoffelijke van het organismus, als op de werking der zenuwen gegrond, zich voordoen,

maar dat verreweg de helft derzelve, bij uitsluiting, aan eene ziekelijke verwisseling van stof, voorwaardelijk aan eene onregelmatige werking van bloed en vaten is toe te schrijven, valt niet te ontkennen, evenmin als het te ontkennen is dat de organische verrigtingen van den gezonden toestand, namelijk die welke tot de vegetatie behooren, grootendeels uit deze bron ontspruiten.

Hoezeer het organische hoofdbeginsel of de grondstof van ieder weefsel, het bloed en het bloedvat schijnt te zijn, zoo heeft evenwel de natuur in de dierlijke huishouding het zenuwgestel tot eene gelijke zelfstandigheid verheven. Daar nu in het organisme beiden onderling in evenwigt geraken, el-
kander beurtelings bepalen, en beiden de uit- en ingangen zijn, door welke alles in het ligchaam uit- en ingaat, zoo moet de ziektekunde alle zinnelijke ziekelijke verrigtingen alleen tot deze twee grondstelsels terugbrengen. Hoe veelvuldig ook de vormen van gezonde en ziekelijke organische verrigtingen zijn mogen, zoo moet het wezen derzelve uit een tweeledig standpunt beschouwd worden, namelijk als een, bij uitsluiting ziekelijk werkvermogen van het bloedvaatgestel, of als eene bij uitsluiting ziekelijke werkzaamheid der zenuwen, in de algemeenste beteekenis (1).

(1) Deze kort aangestipte denkbeelden vindt men, op eene allezins uitvoerige wijze in het breede ontwikkeld in een kortelings uitgegeven werk, onder den titel: *Versuch einer Kritik der wissenschaftlichen Grundlage der Medicin von STANISLAUS TOLTENYI. Wien 3 Banden 1838*, en meer bepaaldelijk *Vom Blutgefäßsystem und vom Nervensystem*, 2 Band S. 132. seqq.

Het ware te wenschen geweest, dat de ontleedkundige ziektekunde, welke belangrijke diensten zij dan ook de geneeskunde en hare uitoefening bewezen heeft, geenen te eenzijdigen weg gevolgd had: en bij het onderzoek, dat zich bij uitsluiting tot de veranderingen bepaald heeft, die in de vaste deelen op de weefsels plaats gegrepen hebben, de mogelijkheid niet uit het oog verloren had van de oorspronkelijke veranderingen der vochten, als of deze bij het voortbrengen van ziekten als niets beteekenende, of slechts lijdelijk te beschouwen waren. Men schijnt echter thans die veranderingen tot een meer bepaald punt van onderzoek genomen te hebben, en wij mogen verwachten dat de dierlijke scheikunde daartoe veelvermogend zal medewerken, en de te eenzijdige beschouwers van de organische veranderingen zich tevens zullen herinneren, dat er een aantal veranderingen en herscheppingen in de dierlijke huishouding plaats kunnen hebben, die het *cultrum anatomicum effugiunt*, zoodat zelfs de beroemde Fransche ontleedkundige CRUVEILHIER niet schroomde te zeggen: » *Plus j'étudie l'homme malade, plus je suis convaincu que tous les desordres fonctionnels que présentent les lésions organiques les plus graves, soit aiguës, soit chroniques, peuvent également se rencontrer sans ces lésions.*» (1)

Men heeft te meer reden om zich over dezen te eenzijdigen weg, dien de ontleedkundige ziektekun-

(1) *Dictionnaire de Médecine en de Chirurgie pratique*, Tom. II. pag. 368.

de heeft ingeslagen, te beklagen, wanneer men de resultaten nagaat, die de lijkopeningen bij de aan *typhus* zoowel als *typheuse* koortsen overledenen opgeleverd hebben. Men behoeft te dien einde maar eens de zoo belangrijke als uitvoerige antwoorden in te zien, welke op de door de Fransche Akademie der Geneeskunde uitgeschreven prijsvragen gegeven en bekroond zijn; prijsvragen, ten doel hebbende om de overeenkomsten en het verschil van den *typhus* en de *typheuse* koortsen te leeren kennen, en door de geneesheeren GAULTHER DE CLAUDRY en J. J. H. MONTAULT, alsmede die van de geneeskundige Societeit van *Toulouse*, of de *typheuse* koorts eene bijzondere ziekte uitmaakt, dan wel eenen ziektevorm of complicatie met andere ziekten oplevert, door den geneesheer GAUSSAIL beantwoord, om overtuigd te worden dat de organen zoo wel als de vochten veranderd zijn, vooral het bloed en het zenuwstelsel; dat de Europeesche *typhus* in eene onmiddellijke, primitive beleediging schijnt te bestaan van de *organa centralia nervorum* en van het bloed, onder den invloed van een *miasma*, dat in zijne werking veel overeenkomst met de narcotische scherpe vergiften heeft; dat de verandering van het bloed, welke hier de bovenhand heeft, de adynamische verschijnselen, of de vermindering der levenskracht in den *typhus* voortbrengt: dat in beiden *typhus* en *typheuse* koortsen, de adynamische verschijnselen aan de bepaalde verandering van het bloed; dat die der *ataxie* van de bepaalde beleediging der *organa centralia* afhangen, en dat beide reeksen van verschijnselen

onderling onderworpen zijn aan de gelijkmatige be-
leediging van deze twee algemeene stelsels, het bloed
namelijk en het zenuwgestel. — Het ware inder-
daad te wenschen, dat eenmaal aan het verlangen
van Dr. NASSE (1) voldaan werd, dat namelijk eene
vereeniging van geneeskundigen en scheikundigen
zich ten doel stelde om de ziekelijke veranderingen
van het bloed na te vorschen, of dat twee
mannen van beproefde kunde en ervaring, een ge-
neeskundige en een scheikundige, onderling in een
uitgebreid gasthuis, vele jaren achtereen, zich bij
uitsluiting aan het onderzoek van het bloed toe-
wijden mogten.

Wat den *Typhus abdominalis* betreft, zoo hebben
daaromtrent in lateren tijd veelvuldige nasporingen
plaats gehad, zoodat er eene menigte bouwstoffen
voorhanden zijn, welke echter nog tot geen bepaald
goed geheel zijn gebruikt geworden. Ik mag hier
niet met stilzwijgen voorbijgaan, hetgeen te dien
opzichte door den Heer SMEETS te 's *Hage*, in het
Praktisch Tijdschrift voor de Geneeskunde, verzameld
door Dr. MOLL en VAN ELDIK (4de en 5de supplement-
band) zoo juist, theoretisch en praktisch is opge-
teekend geworden. — Het is intusschen te bejam-
meren dat men ook hier wederom zoo van meening
verschilt aangaande den aard en de behandeling van
dezen, mijns inziens, op zich zelf staanden ziekte-
vorm, waarbij vooral alweder de pathologische staat

(1) *Das Blut in mehrfacher Beziehung, physiologisch und pathologisch untersucht.* BONN 1836. Vorwort S. III.

van het bloed behoort in aanmerking te komen, daar deze noch op eene ontsteking van het slijmvlies van het darmkanaal, (1) volgens sommigen, noch op eene verzwering van hetzelfde, volgens anderen, gegrond is, maar in een dieper gelegen grondslag, in eene ontmenging van het bloed schijnt gezocht te moeten worden, en waarbij de aandoening der zenuwen en van het zenuwknoopenstelsel het gevolg uitmaakt, welke beide evenwel daardoor op zulk eene wijze kunnen worden aangetast, dat zij wederom nadeelig op het bloed zullen terugwerken, en zulk eene levenwekkende zelfstandigheid verkrijgen, dat men geneigd zoude worden om daarin de oorzaak van alle de verschijnselen te zoeken; terwijl juist dan, wanneer door de geneeskracht der natuur, of door de haar gadeslaande en nabootsende kunst, die vreemde, in het bloed ingedrongen zijnde stoffen, die hetzelfde als vergiftigd hebben, weggenomen of ontlast geworden zijn, de zenuwaandoening van zelfs op-

(1) In den *typhus abdominalis* heeft men veel van verzweringen in het darmkanaal gewag gemaakt, en daarbij van ont-aardingen der klieren van PEIJER en BRUNNER. Te dien opzichte is datgene wat ALBERS in zijne *Beobachtungen auf dem Gebiete der Pathologie und pathologischen Anatomie*, Erster Theil, S. 135. Bonn 1834, over de darmklieren, in eene ontleed-, natuur- en ziektekundige betrekking opgeteekend heeft, niet over het hoofd te zien, en te regt heeft hij als hoogst belangrijk de nasporingen van BÖHM aangeprezen, wiens werk *de glandularum intestinalium structura penitiori*, Berolini 1831, mij eerst in het afgelopen jaar in handen gekomen is; waarbij men voegen kan van denzelfden Schrijver: *Die kranke Darmschleimhaut in den Asiatischen Cholera, mikroskopisch untersucht*. Berlin 1838.

houdt en verdwijnt, zoodat door uitscheiding van kool- en waterstofaardige bestanddeelen uit het bloed, de genezing tot stand komt.

Maar ik bespeur dat ik hier van een bepaald standpunt uitga, en ik had alleen het oogmerk om het geschrift van D^r. WEBER, zoowel om deszelfs belangrijkheid, als om de gronden die hij voor zijn gevoelen opgeeft, als uit ervaring grootendeels afgeleid, aan te prijzen, en zonder nu mijn gevoelen aan anderen te willen opdringen, kan ik mij over het algemeen met zijne inzigten vereenigen, omdat dezelve met mijne vroeger opgegevene bedenkingen eenigzins overeenkomen, en omdat de ervaring mij van derzelve praktische toepassing meermalen overtuigd heeft, daar ik die zenuwkoortsen zeldzamer waarnam, welke, *stricto sensu*, dien naam verdienen, maar des te meer zulke koortsziekten te behandelen had, waarbij het *systema nervosum*, secundarie, aangetast was; waar alzoo de *status nervosus* of de *symptomata nervosa* niet tot het wezen der ziekte behoorden, waarom dan ook de therapeutische behandeling zich minder tot deze verschijnselen, dan wel tot de ziekte zelve bepalen moest, en alzoo geene *nervina*, geene *excitantia* daartoe onmiddellijk behoeften gebezigd te worden.

Verre zij het intusschen van mij, dat ik de geheele wegvaging der zenuwkoortsen uit de Nosologie zoude wenschelijk of noodzakelijk achten. Integendeel ik verschil daaromtrent in gevoelen van D^r. WEBER. De reeds vermelde Hoogleeraar BARTELS, wiens werk ik geloof dat dien Geneesheer onbekend geweest is, daar hij hetzelfde anderzins niet met stilzwijgen zoude voor-

bij gegaan zijn, en dat bovendien eenigermate aan den wensch van Dr. SMEETS te 's Hage zal kunnen voldaan hebben, daar hetzelfde na zijne zoo verdienstelijke bijdrage tot den *Typhus abdominalis* is uitgekomen, BARTELS, zeide ik, heeft in het IIe Deel van zijn boven aangehaald werk genoegzaam bewezen, dat er bij geene mogelijkheid aan dat verbannen van de zenuwkoortsen kan gedacht worden. De afdeelingen, beginnende met de zuivere en zelfstandige zenuwachtige koorts, of de eigenlijke zenuwkoortsen en eindigende met de amerikaansche geele koorts, bevatten, met de daar tusschengevoegde ziektegeschiedenissen, zulk een rijkdom van denkbeelden en bedenkingen, dat dit gedeelte eene bepaalde lezing en herlezing waardig is. Misschien kan het voor velen, die zich dit werk niet aangeschaft hebben, niet onbelangrijk zijn, de slotsom te vernemen van zijne gemaakte verdeelingen.

In de eerste komen die zenuwkoortsen voor, bij welke het *nerveuse de hoofdzaak* is. Deze heeft hij van de overige zorgvuldig onderscheiden, en in het helderste licht trachten te plaatsen. De *tweede* bevat die zenuwkoortsen, bij welke gedeeltelijk het bloed meer in aanmerking komt, gedeeltelijk ook nog iets anders, waartoe in den *sensibelen kring* *zelven* reeds meer het *abdominale* behoort. Bij de *derde* komt het *abdominale*, meer van de *splanchnische zijde*, dat is, van de verschillende ingewanden en vliesachtige weefsels ontspruitende, vooral in aanmerking, terwijl in de *vierde* ook dat zoo belangrijk lijden in overweging komt, dat men in *Duitschland*

gewoon is geworden den *Typhus abdominalis* te noemen, en nu gaat hij vervolgens in § 254 en 255 aldus voort. » Onze Methode, om de zenuwachtige koortsen in eene voortlopende aaneenschakeling voor te stellen, zal wel daarom niet zonder nut zijn, » dewijl het daardoor nu duidelijker blijken zal, » hoezeer datgene veel van elkander verschillend » is, wat dikwerf als zeer analoog, ja bijna identisch pleeg beschouwd te worden. In het bijzonder » zonder trad het *Typheuse*, hoe dikwerf men het » ook met het *nerveuse* vermengt of zelfs als van » gelijke beteekenis opvat, immer meer en meer » met dit in eene bepaalde tegenstelling, hetgeen » zich het meest in de vierde afdeeling kenmerkte; » want de aan het slot der derde onderzochte *typhus abdominalis*, vertoonde zich hierin nog te dubbeltinnig.

» Ter loops werd er reeds vroeger van de ware » besmettingen gesproken, bijv. van de boosaardige » zweetkoortsen en de *febres miliares* in de tweede afdeeling; maar de hoofdmassa derzelve — een schrikkelijk heir! — kwam toch eerst in deze vierde ter sprake. Het begin intusschen maakten, benevens » de in het *typheuse* als het ware onttaarde zenuwkoortsen, zoodanige koortsen van eenen eigenlijk *typheusen aard uit*, die niettegenstaande dit zoo » kwaad aanduidend karakter, echter voor een groot » deel ligter, en om zoo te spreken goedaardiger » zijn, dan het grootste getal der niet *typheuse* » zenuwkoortsen. — Juist deze (in kap. 2 beschouwde) koortsen vertoonen zich onmiskkenbaar als na-

» derende tot den rang van den eigenlijken *typhus*,
» hoewel zij over het geheel, en zelfs bij derzelve
» grootste kracht en hevigheid, toch beneden den-
» zelve bleven.

» Aan de andere zijde echter maakten zij eene uit-
» slagziekte uit! waardoor juist ook het raadsel van
» derzelve zoo verschillende graad van hevigheid,
» gemakkelijk wordt opgelost. — En zoo zullen wij
» bij het terugzien op het geheel bespeuren, dat *hoe*
» *meer de ziekten van de enkel nerveuse op de typheuse*
» *zijde overgaan*, of zich ook *reeds oorspronkelijk op*
» *deze plaatsen*, des te grooter ook derzelve *neiging*
» *tot het exanthematische* is of wordt; hoezeer daarbij
» dan ook immer nog een *onderscheid* heerscht tus-
» schen deze en de volkomenste of *meest wezenlijke*
» *exanthemata*.

» Gezegde onderscheiding leerde ons te gelijk ook
» het onderscheid tusschen enkel *typheuse*, of in
» het *typheuse* dan eens meer, dan eens minder over-
» gaande *koortsen en de ware typhi* nader kennen,
» hetwelk men niet als gering mag beschouwen,
» hoezeer dan ook, in eenen zekeren graad, en met
» deze of gene wijziging de *typheuse toestand* (wiens
» wezen wij reeds in het eerste deel naauwkeuriger
» beschouwden) *aan beiden toekomt*.

» *Typhi* zijn, volgens dusdanige naauwkeurigere
» bepaling, *voortbrengsels van het levend dierlijk*
» *organismus* (kap. 4 en 5); in plaats dat bij zekere
» andere, overigens over het geheel niet minder
» hevige of goedaardigere besmettingen, de moeder-
» lijke aarde zelve, de *aardbodem* namelijk en *het*

» *water*, dikwerf voorzeker met *afstervende bewerk-*
» *tuigde deelen* zeer verwickeld, het giftige en ziek-

» makende uitbroeijen: waarbij dan het *gastrische* en

» vooral het *galachtige*, of ook het deszelfs gewone

» *maat overschrijdende veneuse*, benevens het *rot-*

» *achtige*, de grondtrekken vormen van die ziekte-

» processen, voor welker aanduiding het typhouse

» noch geschikt, noch toereikend is. Men kan de-

» zelve veel eer gevoegelijk en met regt *pestaardige*

» en voor zoo verre zij met *febriciteren* verbonden

» zijn, *Pestkoortsen* (*febres pestilentialis verae*) noe-

» men. Als oorspronkelijke *plaatselijke* en *inheemsche*

» *kwalen* (verg. kap. 6 tot 8.) beginnen zij met on-

» merkbare en dikwerf slechts zwakke wortels, in

» derzelver voortgaanden wasdom tot eene groote

» hoogte en uitbreiding gerakende, en met de ver-

» derfelijkste smetstof zich verbindende. De Hon-

» gaarsche ziekte maakt den overgang tot dezelve

» (kap. 5. I.) terwijl zij aan den anderen kant een

» verbindingslid tusschen de pest en den typhus was.

» Tot de *Pest* kan overigens gevoegelijk de *Aziatische*

» *cholera* gerekend worden; hoewel zij, naar onze

» meening, op zich zelve geene koortsziekte, en

» alzoo geene *Pestkoorts* is.

» Aan deze Pesten, maar niet aan de *typhi* slui-

» ten de boosaardige tusschenpoozende koortsen zich

» zeer naauw aan. — Over het algemeen echter

» hellen de koortsen van de voorafgaande af-

» deeling, *hoewel zij* in het algemeen *aanhoudende*

» (*Febres continuæ*) zijn, toch somtijds *aanmerkelijk*

» *tot het periodische* over: zoodat het hierin geen-

» zins aan overgangen tot de volgende hoofdafdeelingen ontbrak.” (1)

Ook het Therapeutisch aanhangsel bevat, mijns inziens, een aantal belangrijke opmerkingen. Ik ga met stilzwijgen voorbij, hetgeen daarin ten gunste van ARMSTRONG, misschien wat al te ruimschoots, met opzigt tot zijn werk over den *congestiven typhus* is opgegeven geworden, (2) om bij den *calomel* stil te staan. De geneeskundigen verwijzende naar hetgeen zij daarover bij RICHTER, VOGT, HEGEWISCH en anderen opgeteekend vinden, mag ook de Hoogleraar SACHS (3) niet voorbij gezien worden, die zich voornamelijk met de kwik in deszelfs Pharmacologische - Therapeutische aanwending en werking bezig gehouden heeft, en daarbij teregt over de *Hamiltonsche* methode, om de kwik in den zoogenaamden *Typhus*, in groote doses toe te dienen, een gispand oordeel velt.

(1) Zie BARTELS *l. l.* II Th. pag. 537 *seqq.* Met opzigt tot den Typhus verdient ook in aanmerking te komen Dr. BUZONINI, onder den titel: *Der Typhus und dessen Erscheinungen, oder die Typhoseptosen, pathogenetisch und therapeutisch erläutert.* Stuttgart und Leipsig 1835.

(2) In het zoo belangrijk, echt practisch geschrift van den Engelschen geneesheer HENRY M' CORMAC, onder den titel *an Exposition of the Nature, treatment and prevention of continued Fever*, wordt door dien Schrijver aangemerkt, dat hoezeer *congestie* veelvuldig in de koorts voorkomt, dezelve echter niet zoodanig gekenmerkt is, dat het ons het regt geeft *congestive* koortsen, als eene koortsklasse aan te nemen, verklarende dat hoezeer dikwerf *Congestiën* waargenomen hebbende, nimmer een geval gezien te hebben, dat met de door ARMSTRONG en anderen opgegevene *congestive koorts* overeenkwam. Zie *l. l.* pag. 93.

(3) SACHS. *Das Queeksilber. Ein pharmakologisch therapeutisch Versuch.* Königsberg 1834. S. 324 *seqq.*

Ik ben te zeer van het belangrijke therapeutische nut van de kwik, en bijzonder van den *calomel* overtuigd, dan dat ik mij met den lof aan denzelven door den Schrijver toegezwaard, niet zoude kunnen vereenigen. Veelvuldig heb ik mij van denzelven in *exanthematische* koortsziekten en in de *febris puerperalis*, in de *croup*, in den *typhus abdominalis* bediend, en zoo als van zelfs spreekt, in vereeniging met andere, naar gelang der omstandigheden aangewezene middelen. Voorzeker moeten hier de *indicantia* en *contraindicantia* in aanmerking komen, en op hetzelfde is vooral toepasselijk hetgeen HUFELAND in het algemeen zeide, dat het geneesmiddel het leven niet sterker, noch op eene meer vernietigende wijze mag aantasten, dan de ziekte zelve. Het schijnt dat de *calomel* in den *Typhus abdominalis* als een *alterans* te beschouwen is, dat op de geheele bloedmassa werkt, dezelve tot eene vermeerderde afscheiding van wei- en galachtige stoffen aanspoort; en daar de strekking tot uitscheiding, vooral door het darmkanaal, verzwakt is, kan de kunst, door dit middel, de natuur tot zulk eene doelmatige uitscheiding behulpzaam zijn, evenzeer als hetzelfde in zoodanige ontstekingsstoestanden met zoo veel vrucht wordt toegediend, waar ziekelijke rigtingen naar de hersenen plaats hebben, of gevaarlijke herscheppingen te vreezen zijn, waarvan ik in mijne aantekeningen over de *scarlatina* van D^r. WENDT reeds melding maakte. (1) Ook de reeds vermelde Engelsche genees-

(1) HAGER noemt hetzelfde in zijn werk: *Die Entzündungen*

heer M' CORMAC geeft, om eene tegenprikkeling voort te brengen, twee of drie greinen *calomel* en eene halve grein *opium* alle drie of vier uren, en ik vereenig mij geheel en al met HUFELAND, wanneer hij zegt, » van groote waarde is hier een middel, » dat de gaping tusschen het verzwakkende anti- » phlogistische en het prikkelende phlogistische vult, » de *calomel* namelijk.' Bij plaatselijke ontstekingen, waar geene bloedaftapping meer voegzaam of reeds toercikende geschied is, en echter de prikkelende middelen het vaatstelsel nog te zeer opwekken, is mij niets bekend, dat de plaats van dit middel vervullen kan. Het blijft hier het eenige, om de ontstokene plaatselijke stremming te verdeelen, de opslorping en de *crisis* te voltooijen, zonder het bloedvaatstelsel op te wekken of *phlogosis* voort te brengen. — De kennis van het wezen en den aard der ziekte bewijst, dat dit middel in zekere gevallen op eenen rationelen grond aangewezen en volstrekt onontbeerlijk is, maar evenwel in andere gevallen, waar hetzelfde niet geïndiceerd is, niet dan nadeelige gevolgen kan voortbrengen.

Wat de *chloor* aangaat, waarvan de Schrijver in het Therapeutisch aanhangsel gewag maakt, als zeer aangewezen in *typheuse* koortsen, zoo heb ik in dezelve van het *aqua chlorata* of het *aqua oxymuria-*

beschrieben und durch Beispiele erläutert, Wien 1835, een het bloed naar het darmkanaal afleidend, derhalve door afleiding werkend middel, waardoor in het bloed deszelfs neiging tot stollen of deszelfs plasticiteit verminderd wordt.

tica meermalen gebruik gemaakt. Ook daar heb ik belangrijke uitwerkingen van hetzelfde ondervonden, waar zich het lijden der vegetatie, door een sterk beslag op de tong, vermeerderde slijmafscheiding in de ademhalingswerktuigen, drukking in de leverstreek met eenen bitteren smaak en onregelmatige darmontlastingen, openbaarde, en waar in het algemeen de slijmvliezen aangedaan schenen; ik heb dit middel meermalen afwisselend met *calomel* laten gebruiken, en het *aq. chlorata* met *aq. hord. g. arab.* en *sacchar.* als een *Julapium* in belangrijke exanthematische koortsen, en nog onlangs in een belangrijk geval van *variolae verae confluentes malignae* als gewonen drank aangewend. (1) Maar op de aanwending van dit zoowel, als schier alle geneesmiddelen, blijft toepasselijk hetgeen Dr. ochs in zijn werk: *Artis Medicae Principes de curanda febre typhode comparatos in conspectum historicum dedit.* Lips 1830, als slotsom zeide: » *Nullam Medicinam*
» *contra omnem et qualemcumque morbi speciem uni-*
» *versim sufficere posse nisi, quae in GENERALIBUS artis*
» *praeceptis tota ac circumspecta versetur. Elucet,*
» *quantopere confusio et dissensio in re medica au-*

(1) Met opzigt tot het *acidum muriaticum oxygenatum*, vindt men reeds eene belangrijke mededeeling van Dr. KOPP te *Bayreuth*, medegedeeld door Dr. C. VAN ELDIK, waaruit blijkt dat die geneesheer dit middel bij uitslagen der huid van eenen langdurigen aard, bij welke de plastische kracht al te werkzaam is, tegen koortsen enz. reeds aangeprezen heeft. Zie Jaarboeken der Genees-, Heel- en Natuurkunde, uitgegeven door het Genootschap *Arti Salutiferae*, te *Amsterdam*, 2de Deel, II^{de} Stuk. bl. 117. *Amsterdam* 1814.

» *geatur, si specierum artificiosae et arbitrariae dis-*
» *tinctioni in Medicina vel facienda, vel docenda*
» *nimum indulgeamus; melius tum aegris tum medi-*
» *corum famae consultum fore, si generalem febrium*
» *cognitionem et curandarum rationem probe tenentes,*
» *secundum HIPPOCRATIS et BOERHAAVII exemplum, se-*
» *dulo usque consideremus, quid constitutioni tum popu-*
» *lari tum privatae, nec non toti causarum complexui,*
» *dummodo perspectum habeamus, conveniat.''*

En hiermede heb ik aan mijn oogmerk, om bij de aanprijzing van dit werkje, daar ik het de overweging der geneeskundigen waardig achtte, een en ander als niet ongepast bij te voegen, volstaan. Ik vlei mij dat de Vertaler voor zich zelve en anderen, geene nuttelooze overzetting gemaakt heeft.

VAN DER BREGGEN.

Amsterdam,

Julij 1839.

Welligt bestaat er in de geheele geneeskunde geene uitdrukking, waaraan zich eene gelijke verwarring van beschouwing, eene zoodanige tegenstrijdigheid van meeningen verbindt, als zulks het geval is met de uitdrukking: *zenuwachtige koortsen*; *zenuwkoorts*.

Wanneer men namentlijk dat, wat het algemeen geneeskundig spraakgebruik, onder deze beteekenis verstaat, eenigzins naauwkeuriger onderzoekt, zoo vindt men zich ook thans nog genoodzaakt, met den vereeuwigden REIL, de zenuwkoorts voor een galimathias van geheel ongelijksoortige verschijnsels, voor eene ware ziektekundige chaos te verklaren en in te stemmen met den wensch van dezen grooten geneesheer, dat deze uitdrukking toch geen en ingang in onze wetenschap mogt gevonden hebben.

De oorzaken dezer verwarring in de leer der zenuwkoortsen, bieden zich aan den oordeelkundigen van zelve aan. Zij zijn deels gegrond op het onderwerp zelve, deels op den loop, die onze wetenschap, in de laatste zestig jaren ongeveer, heeft ingeslagen. — Ware men namentlijk bij datgene blijven staan, wat HUXHAM het eerst onder den naam van *febris lenta nervosa* beschreven heeft, zoo had men toch ten

minsten ter verontschuldiging kunnen aanvoeren, dat men met eene welligt niet geheel gepaste benaming eene koortsachtige ziekte wilde uitdrukken, die zich door een bepaald beloop en eigenaardige verschijnsels als eene bijzondere kenmerkt, en de kritiek had als dan de keus eener niet geheel gepaste benaming kunnen over het hoofd zien, daar men aan dezen naam eene bepaalde beteekenis verbond. In plaats hiervan begon men echter dadelijk de uitdrukking zenuwkoorts, op iedere koortsachtige ziekte toe te passen, die zich in haar beloop door eene bijzondere storing in de zenuwwerkzaamheid onderscheidde, en schiep alzoo eene ware ziektekundige chaos, waarin men te vergeefs moeite deed, om licht en orde te brengen. Het ging hier, zoo als het dikwerf gewoonlijk in het leven gaat. Men had eenen naam gevonden, voordat er een helder begrip was verkregen, en bij gebrek van dit laatste hield men zich ondertusschen aan den eersten. Dezen zocht men met des te meer ijver staande te houden, naar mate men duisterder gevoelde, dat gene op iets waars gegrond was.

Nadat men op deze wijze theoretisch en practisch in dwaling vervallen was, zoo werd deze eene geheel stelselmatige grondslag, toen de leerstellingen van het Brownianismus en der opwekkingstheorie, de hoofden der geneeskundigen hadden beneveld. Deze geneeskundige stelsels, die de wereld door eene schijnbaar strenge volgrede en bewonderingswaardige eenvoudigheid misleidden, dragen hoofdzakelijk de schuld dier onheilvolle misslagen, welke, sinds dien

tijd, in de praktijk ingang verkregen hebben. Zij stelden alleen de sthenische en asthenische koortsen vast, of veeleer koortsen uit sthenie of asthenie ontstaan. Al het bijzondere, iedere eigenschap der Natuur was in de van alle wezen beroofde nietigheid hunner theorie, te niet gegaan en uitgewischt; en daar de zoogenaamde zenuwkoortsen onvoorwaardelijk tot de asthenische gerekend werden, zoo bestond de geheele kunst van den geneesheer in een stelselmatig stheniseren en exciteren, zoo als men dit geliefde te noemen.

Van dien tijd voornamentlijk af, ontstond het misbruik in de aanwending van prikkelende middelen, bij de behandeling van koortsen, waaraan zoo vele zijn opgeofferd en waarin zoo langen tijd de geneesheeren hun plegtanker (*sacra anchora*) aanschouwd hadden.

Het is inderdaad ongelooflijk, welk eenen magtigen invloed in onze wetenschap, leerstellingen kunnen verkrijgen en behouden, die eenmaal een zeker gezag hebben genoten, en van welke een zeker gedeelte waarheid den grondslag uitmaakt. Het aanbelang en de verwerpelijkheid van het Browniaansche stelsel en der opwekkingstheorie, waren reeds lang bijna blijkbaar bewezen, en de daaruit ontsprongene praktische dwalingen genoegzaam geopenbaard, en desniettemin was men, voor zoo verre ten minsten het grootste getal geneesheeren aanbelangt, er nog verre van verwijderd, om de praktische grondstellingen van dit stelsel op te geven, maar oefende dezelve veeleer voortdurend, dan eens met bewust-

zijn, dan eens meer onbewust, aan het ziekbed uit; en inderdaad zal men ons niet van onwaarheid kunnen beschuldigen, wanneer wij beweerden, dat nog op den huidigen dag de aanwending van prikkelende middelen, in de behandeling van zenuwkoortsen, onze laatste toevlugt is. Hoe dikwerf zij ons ook in den steek gelaten, hoe ontelbare malen zij ook ons vertrouwen te leur gesteld mogen hebben — immer keeren wij weder tot dezelve terug, en wanneer alles ons verlaat, dan zijn zij nog de laatste hulpmiddelen, waarop wij eenige hoop bouwen en waarin wij eenig vertrouwen stellen. — Hiervan mogen wij echter niet al de schuld op het stelsel werpen, veeleer ligt zij voor een gedeelte ook in het onderwerp zelven. Wij weten over het geheel zoo weinig omtrent de innigste geheimen van het zenuwleven. — De werkzaamheid der zenuwmiddelen is zoo dikwerf bewaarheid geworden, zij wordt door het grootste gezag aanbevolen en geprezen, — en daarenboven wanneer alle levenskrachten zoo zichtbaar ter neder liggen, dan heeft het denkbeeld zoo veel voor zich, om door opwekkende middelen, de krachten uit haren sluimer op te wekken en op hare vroegere baan terug te voeren, dat men zich waarlijk niet behoeft te verwonderen, hoe het mogelijk geweest is, om deze middelen tot op het alleruiterste te misbruiken.

Over het algemeen strekt de leer der zenuwkoortsen maar al te zeer ten bewijze, hoe nadeelig het is, wanneer duistere en verwarde begrippen in de wetenschap worden ingevoerd en daarin een zeker burgerrecht verkrijgen. De zucht, om in het bin-

nenste der dingen in te dringen en zich daarvan eene duidelijke kennis te verschaffen, is bij den mensch zoo natuurlijk en als het ware ingeschapen, dat hij dezelve bijkans op iedere mooglijke wijze zoekt te bevredigen; waar het hem derhalve niet vergund is de waarheid zelve zich eigen te maken, daar zoekt hij steun in voorstellingen die hij zich zelve geschapen heeft, in hypothetische beschouwingen en in eene dikwerf geheel valsche systematiek. Het is de Duitsche natie namentlijk, die door eene tot in het uiterst gedrevene zucht naar systematiek boven alle volkeren der wereld uitsteekt. Het is echter een noodwendig gevolg van valsche begrippen, dat zij tot onzekerheid in het handelen leiden, en daar over het algemeen halve begrippen, dat is de zoodanige, bij welken een zeker gedeelte waarheid, met eene behoorlijke hoeveelheid onwaarheid verbonden, ten grondslag ligt, nog slimmer zijn, dan in het geheel geene, zoo kan men zich, wanneer men het niet zelf beleefd heeft, inderdaad geene voorstelling maken van de grenzenlooze verwarring, die aan het bed der wezenlijke en nog meer der vermeende lijders aan zenuwkoortsen, onder de geneesheeren geheerscht heeft. — Wij veroorlooven het ons derhalve, deze algemeene opmerkingen met eenige, aan het leven ontleende trekken te besluiten, onder welke, zoo als wij geenzins verzwijgen willen, menige eigene getuigenis vervat is, zoo als dan ook, naar onze overtuiging, ieder opregt en gemoedelijk geneesheer, wanneer hij in zijne eigene boezem tast, niet zal kunnen nalaten, de bekentenis af te leggen,

dergelijke verlegenheden, vooral in het begin zijner loopbaan, evenzeer beleefd te hebben.

Wat de angst voor spoken is bij den onbeschaafden mensch, dat zijn in den doolhof der praktijk dwaalleeren voor den arts. Even als gene voor eene enkele schaduw schrikt en vliedt, zoo maakt zich deze beangst voor schijngestalten, die hij zich zelf geschapen heeft, voor » een ledig niets.” De gedachte aan het zoogenaamd zenuwachtig worden van ziekten, was een dergelijk spooksel, dat de geneesheeren met eene schrik beangstigde en kwelde, die zij zich ten deele zelf hadden geschapen. — Waarin dit zenuwachtig worden bestond, wat het toch eigenlijk ware? Hier omtrent kon men zich zelf geen uitsluitel geven. Dit slechts hield men vast, dat het iets ten hoogsten slecht, ja het slechtste was, wat den zieken konde overkomen. Daar het even als de booze vijand in het verborgene voortsloop en onder de meest menigvuldige vermommingen en schijngestalten op den armen Kranken gemeenlijk losbarstte, zoodat de beste geneesheer misleid, en tot ongeneeslijke misslagen, zoo als tot » eene doodelijke aderlating” bijv. verleid konde worden, zoo was het natuurlijker wijze oneindig menigvuldiger het geval, dat men zich aan de vrees voor eenen ingebeelden vijand overgaf, dan dat men er wezenlijk reden voor had, en het zenuwachtig ziekte karakter werd alzoo ontelbare malen vermoed, daar, waar het in waarheid in het minsten niet te duchten was. Al het opvallende en buitengewone, wat zich in het beloop eener ziekte opdeed, en dat

men zich niet regt konde ophelderen, werd op rekening van dit onbekende ziektekundig iets geschreven, en de uitspraak van den verdienstelijken KREYSIG, dat de uitdrukking zenuwkoorts slechts eene schuilplaats voor de onwetenheid is, achter welke zich de onmagt der kunst verbergt (*Handb. der Pract. Krankhl. Bd. 2 § 356*) vond inderdaad op den grootsten hoop geneesheeren, de volledigste en regtvaardigste toepassing. Het schrikbeeld: *Zenuwachtig!* dat den arts aan het ziekbed van iederen koortszieken begeleidde, belette iedere onpartijdige toetsing en ieder vrij van vooroordeel gedaan onderzoek, en verijdelde iedere beslissende en stoute handelwijze, welke de arts in de behandeling van snelverlopende ziekten, zoo dikwerf noodig heeft. — Oude, aan het ziekbed grijs gewordenen, hooggeachte en geprezenen geneesheeren, ja zelfs academie leeraars, hebben wij voor deze schijn gestalten zien sidderen en te regter tijd het noodige verzuimen. Wat kon men daar van de leerlingen verwachten? —

De eenige troost, de laatste steun in dezen nood was de onvertraagde aanwending van prikkelende middelen, waarin men een blind vertrouwen stelde. Maar ook dan was men met de keuze van dezelve op nieuw met zich zelve in twijfel en strijd vervallen. Want zooveel wist men, dat deze middelen te vroegtijdig en op eene ongeschikte plaats, misschien bij eene verborgene ontsteking aangewend, slechts schade konden stichten, en toch ontbrak alles, wat iemand hier op den regten weg leiden, en de innerlijk van elkander verschillende gevallen,

onderling had leeren onderscheiden kunnen. Met een woord, *de ontbrekende kennis en onderscheiding van de ware en schijnbare zenuwachtige ziekten, was de klip, waarop onze practische kunst schipbreuk leed.* — Doch men onderdrukte iedere verdere twijfeling en zocht zijne laatste toevlugt in de aanwending van prikkelende middelen. Hoe ongunstig over het algemeen de door dezelve behaalde uitkomst, ook zijn mogt, zoo vond toch het veront-rust geweten troost voor deszelfs aandoeningen in het bewustzijn van naar de regels der kunst ge-handeld, dat is den zieken tot aan het einde naar vermogen gestimuleerd, geëxciteerd, geirriteerd en gealtereerd te hebben. — Waarlijk, op den groo-ten hoop geneesheeren en op hun streven aan het bed der vermeende of wezenlijke lijdens aan ze-nuwkoortsen past volkomen het hekelend gezegde van den vernuftigen LE SAGE, van wien wij de vol-gende plaats ten besluite dezer algemeene aanmer-kingen, niet aan onze lezers onthouden willen.

» *Monsieur, dis je un soir au Docteur SANGRADO,*
» *j'atteste ici le ciel que je suis exactement votre mé-*
» *thode. Cependant tous mes malades vont en l'autre*
» *monde. On dirait, qu'ils prennent plaisir à mou-*
» *rir pour décréditer notre Médecine. J'en ai rencon-*
» *tré aujourd'hui deux qu'on portoit en terre. Mon*
» *enfant, me repondit-il, je pourrais te dire à peu*
» *près la même chose. Je n'ai pas souvent la satis-*
» *faction de guérir les personnes, qui tombent entre*
» *mes mains et si je n'étois pas aussi sûr de mes*
» *principes que je le suis, je croirois mes remèdes*

• *contraires à presque toutes les maladies que je traite.*” — *Les aventures de GIL BLAS de Santillane, par M^r. LE SAGE, T. I. L. II. Ch. V.*

Hoe moeilijk het zijn moet, aan het woord: • *Zenuwkoorts*” eene bepaalde beteekenis te hechten, hiervan overtuigd men zich het best, wanneer men de verschillende Klinische Handboeken opslaat, en de daarin gegevene bepalingen der zenuwkoorts met elkander vergelijkt. De weinige overeenstemming onder dezelve, ja de klaarblijkelijke tegenstrijdigheid, die onder dezelve voorkomt, even als de immer op nieuw herhaalde poging, om de zaak anders voor te stellen, door dan eens de grenslijn scherper te trekken, dan eens dezelve verder uit te strekken, bewijzen het best, hoe weinig men het omtrent de bepaling met zich zelve is kunnen eens worden, en hoe weinig de tot hiertoe gedane pogingen, om dezelve vast te stellen, haar vraagstuk op eene bevredigende wijze hebben opgelost. — Voorzeker moet men er zich onder deze omstandigheden over verwonderen, dat het niemand is ingevallen, om op eene ernstige wijze de vraag te opperen: of bij deze uitdrukking over het algemeen slechts eene wezenlijkheid ten grondslag lag? of het dien ten gevolge over het algemeen nog mogelijk zij, eene wezenlijke, voorwerpelijke bepaling aan dezelve als grondslag toe te kennen? — of dat niet welligt de geheele leer der zenuwkoorts, op een tegennatuurlijk afgetrokken denkbeeld berustte, dat men

derhalve liever geheel uit de ziektekunde moest verbannen, of ten minsten slechts in eenen zeer beperkten zin gelden laten? — Dat iets dergelijks in den lateren tijd veelvuldig gevoeld is geworden, is ons niet onbekend; doch voor zoo verre ons bekend is, is echter eene ernstige toetsing en onderzoeking dezer vraag, nog door niemand ondernomen geworden. Ook biedt aan eene dergelijke onderneming in *Duitschland*, de kracht der gewoonte en den Duitschers aangeborene zucht tot systematiek, eenen magtigen tegenstand. — Hoe het echter hiermede ook moge gelegen zijn, willen wij bijna alleen geschiedkundig aanvoeren, dat de latere Engelsche schrijvers omtrent deze vraag, hun besluit schijnen genomen te hebben, daar zij niet alleen de bij ons Duitschers over het algemeen verkeerde indeeling der koortsen, in het geheel niet in acht nemen, maar ook aan de zenuwkoortsen, als eene bijzondere, van de overige onderscheidene koortsoort eigenlijk in het geheel niet gedenken. Ja, M. CORMAC, die over de aanhoudende koortsen (*continued fevers*) een werkje van regt belangrijken inhoud geschreven heeft, en die met onze Duitsche geneeskundige letterkunde tamelijk vertrouwd schijnt te zijn, erkent niet eens den *typhus* als eene bijzondere koortsoort (1).

(1) As I have just observed - fevers may be characterised by high and continued, or moderate and temporary excitement; or again, there may be almost none from the wry beginning, as we are fond of names, this last may be called typhus; but, as I have frequently remarked, the forms of fever do not accommodate themselves to the artificial tables of the no-

Daar wij echter met Duitsche lezers te doen hebben, zoo zij het ons veroorloofd, ten bewijze onzer bovenstaande meening, eenige der meest gangbare bepalingen der zenuwkoorts, met hen te doorloopen. RAU, wiens geschrift over de kennis en genezing der zenuwkoorts, bijna als eene wet voor de algemeene meening der geneesheeren, omtrent dit onderwerp, kan beschouwd worden, bepaalt de zenuwkoorts » als » eene aanhoudende koorts met kenteekenen van » een voorheerschend lijden van het zenuwstelsel.” — Deze bepaling is inderdaad juist. Zij stelt de algemeene meening der geneesheeren voor, en omvat alles, wat men tot nog toe ook maar met eenig regt zenuwkoorts genoemd heeft. — Maar tot welk eenen omvang is hier het denkbeeld van zenuwkoorts niet uitgebreid! Kan men zich onder deze woorden dan nog iets bepaalds denken, of verdwijnt niet veeleer

sologist, the varieties occurring in nature being infinitely more frequent than what can be possibly included in such limited delineations: in truth they are innumerable. — V. An Exposition of the nature, treatment and prevention of continued fever. By HENRY M. CORMAC, M. D. London 1885. p. 70.

(Gelijk ik duidelijk heb opgemerkt, kunnen de koortsen als hevig en aanhoudend of gematigd en bij tusschenpozen zich verheffend gekenschetst zijn; of er kunnen er zijn waarvan geen waar begin gekenschetst is. Maar als wij op den grond der naam letten, kan deze laatste *typhus* genaamd worden; doch zoo als ik dikwerf heb opgemerkt, komen de koortsvormen niet altijd met de kunstmatige tafels van den Nosologist overeen, daar de in de Natuur voorkomende verscheidenheden oneindig meer zijn, dan dat zij met mogelijkheid in zoodanig beperkte grenslijnen zouden kunnen worden ingesloten: in waarheid zij zijn ontelbaar).

onder deze uitbreiding het denkbeeld van zenuwkoorts, in een algemeen kenmerk, dat aan zeer verschillende ziekten toebehoort? — Wij stemmen volgaarne toe, dat wij daarentegen de handelwijze der Engelschen, om in het geheel niet van de zenuwkoorts als van eene bijzondere koortssoort te spreken, voor oneindig meer overeenkomstig met de Natuur en voordeeliger voor de praktijk houden, dan om een zoo ver algemeen uitgestrekt denkbeeld, bijkans met geweld te willen vasthouden. Want eene dergelijke zenuwkoorts is niets meer. Dit woord voor zoo verre het eene bijzondere koortssoort moet aanduiden, heeft alle beteekenis verlooren.

RAIMANN onderscheidt scherper dan RAU. Bij hem is zenuwkoorts of koorts met een zenuwachtig karakter eene koorts, die voornamentlijk met lijden der hersenen en van het overig zenuwstelsel en met ware levenszwakte gepaard gaat, waarbij hij aan het laatste, de levenszwakte, een wezenlijk gewigt hecht. — Hij onderscheidt eene eenvoudige of algemeene en typheuse of besmettelijke zenuwkoorts, en verstaat onder de eerste met VON HILDENBRANDT iedere koorts:

- » tot welke het zenuwachtig karakter (zenuwlijden
- » met levenszwakte) niet overeenkomstig met de
- » Natuur en het beloop der ziekte, maar toevallig
- » en door bijzondere het zenuwstelsel vijandelijke,
- » verzwakkende inwerkingen ontstaan, toetreedt,
- » bijv.: bij galkoortsen, zinkingkoortsen, slijmkoort-
- » sen, lang aanhoudende tusschenpoozende koort-
- » sen." — (RAIMANN, *Handb. der Spec. Pathologie und Therapie*, 2te Aufl. Aken 1823. Bd. 1. § 35 und

114. *f*). Als typhouse zenuwkoorts beschouwt hij den besmettelijken *typhus* van v. HILDENBRANDT. — Voorzeker is het denkbeeld van ware levenszwakte of ten minsten eener neiging tot dezelve een wezenlijk deel in de bepaling van het denkbeeld der zenuwkoorts, wanneer deze uitdrukking eene nog eenigermate bepaalde beteekenis behouden zal, en wanneer men niet iedere koorts met hevige zenuwtoevallen, voor eene zenuwkoorts wil houden, als wanneer men dan ook iedere herssenontsteking zonder bedenking voor eene zoodanige zoude moeten verklaren. Ook heeft RAIMANN in zijn handboek den waren, zoowel primairen, als secundairen *zenuwachtigen toestand* zeer goed afgeschilderd en voor oogen gesteld. Hij beweert echter tegen STOLL, het bestaan eener zelfstandige zenuwkoorts (§ 116.) en erkent het ontstaan van koortsen, als verschijnsels van ware levenszwakte (§ 115), waarin wij hem geen gelijk kunnen geven.

PUCHELT bepaalt de zenuwkoorts als » eene ziekte, » welke zich door koortsachtige en zenuwachtige » verschijnsels, die innig en wezenlijk met elkander » zijn verbonden, kenbaar maakt.” (PUCHELT, *besondere Krankh. und Heill. Heidelb.* 1827. 2 B. § 198).

Dit innig verband tusschen de koortsachtige en zenuwachtige verschijnsels, waarop de bepaling berust, tracht hij nu verder met de volgende woorden nader op te helderen: » daar, waar onze ziekte » voorhanden is, mogen noch de koortsachtige, noch » de zenuwachtige verschijnsels ontbreken, beide » zijn evenzeer standvastig, zij hebben eenen we-

• derzijdschen invloed op elkander, zij vormen in
• deze verbinding met elkander een geheel." —
Zenuw- en vaatstelsel zijn volgens hem te gelijk en
in dezelfde verhouding, door de ziekte aangetast,
en het wezen van den met de uitdrukking zenuw-
koorts aangeduiden toestand, kan dien ten gevolge
noch in de aandoening van het vaatstelsel, noch in
die van het zenuwstelsel alleen gezocht worden. —
Overigens stemt hij toe, dat er niet ligt eene koorts-
ziekte zijn kan, bij welke de mogelijkheid, om ze-
nuwachtig te worden (opvolgende zenuwkoorts) kan
uitgesloten worden; ja, volgens hem kan men zelfs
hetzelfde beweeren, van niet met koorts gepaard
gaande en slepende ziekten, vooral van dezulke, die
zich door rijkelijke afscheidingen of onderdrukking
van dezelve onderscheiden. — Hoewel hij nu de
pest, de geele koorts en den *typhus* ziekten noemt,
die noodzakelijk en standvastig eenen zenuwachtigen
toestand bedingen, zoo sluit hij haar echter van het
denkbeeld der zenuwkoorts uit, in welk opzigt wij
met den zoowel persoonlijk, als letterkundig door
ons hooggeschatten leermeester niet kunnen overeen-
stemmen.

Bij deze weinige overeenstemming der schrijvers,
bij dit wankelen in het bepalen van het denkbeeld
der zenuwkoorts, houden wij het onvoorwaardelijk
voor het meest gepast, het gebruik van de uitdruk-
king zenuwkoorts, in de ziektekunde geheel op te
geven, en in plaats hiervan met *STOLL*, alleen van
eenen *zenuwachtigen toestand* (*status nervosus*) te spre-
ken, even als de latere Engelsche geneesheeren

slechts spreken van eene koorts met *weinige hevigheid* (*with low excitement*) of ook met *zenuwachtige aandoening* (*with nervous affection*). Dit is wel is waar slechts eene andere uitdrukking, terwijl de zaak, die men hierdoor wil te kennen geven, dezelfde blijft. Desniettemin hechten wij hieraan een groot gewigt, en gelooven, dat het niet tot die spraakverwarring en dat misbruik zoude gekomen zijn, welke met het woord zenuwkoorts in de geneeskunde zijn gedreven geworden, wanneer men zich ten allen tijde aan deze eenvoudige, geene aanspraak makende en zuiver voorwerpelijke beteekenis gehouden had. Dit, meenen wij, moet voor een ieder duidelijk zijn, die bedenken wil, dat met het woord » zenuwachtige toestand' — (*status nervosus*) niets meer verstaan moet worden, dan eenen zekeren ziektekundigen toestand, die den geneesheer in het beloop van zeer verschillende koortsen, ter waarneming en behandeling voorkomt, welke echter door de vroegere wijze van uitduiding aan eene bepaalde koortsoort verbonden wordt, en deze als een ziektekundig verschijnsel wraakt, hetgeen door de gekozene beteekenis geheel wordt ter zijde gesteld.

Wij achten het overbodig, om hier eene nadere karakterschildering van den zenuwachtigen toestand te geven, daar de kennis van de ziektekundige eigenschap van dezen koortsvorm bij iederen geneesheer kan voorondersteld worden. Dit alleen willen wij aanmerken, dat naar onze meening, bij het denkbeeld van den *zenuwachtigen toestand*, ware levenszwakte of ten minsten eene meer of min zich

kenbaar makende neiging daartoe, een wezenlijk deel uitmaakt, hoewel men hieruit niet al te veel voor de praktijk mag afleiden, daar zenuwkoorts en zenuwachtige toestand, zich niet alleen als het geheel tot het gedeelte, maar ook dikwerf als de neiging tot de vervulling verhouden.

Hoe gemakkelijk het overigens zijn moge, het denkbeeld des zenuwachtigen toestands in het afgetrokkene vast te stellen, zoo kan men echter niet loochenen, dat er in de praktijk gevallen kunnen voorkomen, waarin de herkenning des waren zenuwachtigen toestands, voor zoo verre dezelve wezenlijk met ware levenszwakte verbonden is, niet altijd zoo geheel gemakkelijk blijkt, dewijl de uitwendige te zaam genomene verschijnsels den inwendigen stand der levenskrachten dikwerf tamelijk verbergen. Om deze zwaarigheid te vermijden, heeft men op verschillende wijze zich moeite gegeven, om de herkenning door naauwkeurigere overweging en afscheiding der uitwendige verschijnsels meer vast te stellen, en zekere uitwendige kenteekenen te ontdekken, die in twijfelachtige gevallen den arts tot leiddraad zouden kunnen dienen. Zoo geeft de verdienstelijke KREYSIG, in zijn Handboek der practische Ziekteleer (Th. I. § 310 en Th. II. § 359) de volgende herkenning van den waren zenuwachtigen toestand. » De ware storing der zenuwkrachten ver-
» toont zich slechts door opheffing van alle regels in
» den voortgang van alle verrigtingen, en is slechts
» daardoor voor ons herkenbaar,» en heldert deze plaats (Th. II. § 359 ff.) met de dezen schrijver

eigene helderheid en juistheid op, doordien hij de kenteekenen, waardoor deze inwendige storing der zenuwkrachten zich laat herkennen, nader kenschetst. Voorzeker draagt ook zijne schildering in eenen hoogen graad, den stempel der waarheid; het komt ons echter voor, alsof dezelve meer op den zenuwachtigen toestand, die onder den vorm van *erethismus*, op de zoogenaamde *febris nervosa versatilis* van P. FRANK, dan wel op den zenuwachtigen toestand, die onder den vorm van *torpor* verloopt, betrekking heeft. Over het algemeen echter, is de oplettende beschouwing van de uitwendige te zaam genomene verschijnsels, niet alleen voldoende, om eene juiste en zekere herkenning van den stand der levenskrachten te verkrijgen, maar wordt meestentijds ook een onderzoek van het geval op zich zelf, in alle deszelfs betrekkingen gevorderd, waartoe evenzeer KREYSIG in het aangevoerde werk eene uitnemende aanleiding geeft.

In plaats van eene uitvoerige schildering der kenteekenen, waardoor de ware zenuwachtige toestand zich kenschetst, willen wij liever deze afdeeling besluiten met eene zamenvoeging der verschillende gevallen, in welke volgens de algemeene meening, zich eene ware zenuwachtige toestand ontwikkeld, of met andere woorden eene zenuwkoorts zich voordoet. Welligt wordt door dit overzicht het overzien van datgene wat de algemeene meening onder het denkbeeld zenuwkoorts omvat, een weinig gemakkelijker gemaakt.

I. Rekent men tot de koortsziekten, die zich door

eene zenuwachtige verwickeling in haar beloop onderscheiden, eene reeks van ziekten, die zich alle daardoor kenschetsen, dat zij haren oorsprong van eene *specifieke* oorzaak afleiden. Tot deze klasse van zenuwachtige koortsen rekenen wij niet alleen de pest, de geele koorts en den gewooenen *typhus*, maar ook de sedert HUXHAM aldus genoemde *slepende zenuwkoorts*. Hoewel dan ook het denkbeeld van de laatste tot nu toe nog niet boven alle tegenspraak is vastgesteld en men er namelijk over in twijfel kan staan, of dezelve niet misschien met den in lateren tijd aldus genaamden *typhus sporadicus* te zamen smelt, of dat zij niet welligt als eene eenvoudige slijmkoorts met een zenuwachtig karakter moet beschouwd worden, zoo rekenen wij haar toch hiertoe, dewijl, voor zoo verre ons bewust is, de betere vroegere schrijvers van gezag, meest daarin overeenkomen, dat zij haren oorsprong gewoonlijk aan een luchtmiasma verschuldigd is.

II. Is zoo als algemeen wordt aangenomen bijna iedere koortsziekte vatbaar, om door de toevallige inwerking van eigenaardige, voor het zenuwleven nadeelige invloeden, zich met eenen zenuwachtigen toestand te verwickelen en in eene zoogenaamde *opvolgende, secundaire zenuwkoorts*, over te gaan. Zuivere ontstekingen zelfs, zullen onder bijzondere omstandigheden van dezen overgang niet uitgesloten zijn.

Inderdaad kan men het aannemen hiervan, in het algemeen ook niet tegenspreken, en de arts behoeft zich alleen hierbij voor den misslag te wachten, van niet de van den beginne af uit den aard der koorts

voortvloeiende ontwikkeling des zenuwachtigen toestands als door toevallige invloeden bijgebracht, te beschouwen, of met andere woorden, het oorspronkelijk zenuwachtig, maar in den aanvang des beloops dikwerf vermomd karakter der koorts te miskennen.

III. Wordt door de meeste geneeskundige schrijvers beweerd, dat ten gevolge van *psychische* en andere, het zenuwstelsel als het ware onmiddelijk aantastende, verzwakkende invloeden onmiddelijk zich eene zenuwkoorts kan ontwikkelen, welke dan eene *oorspronkelijke* genaamd wordt, (zie bijv. RAIMANN, l. c. § 315).

Dezen vermeenden, zoo bijkans van het zenuwstelsel zelf uitgaanden oorsprong eener zenuwkoorts, hebben namelijk de volstrekte zenuwpathologen zich ter staving hunner theorie ten nutte gemaakt, en daar uit gevolgtrekkingen getrokken, waarvan de aanwending voor de oefenende geneeskunde niet zeer voordeelig is geweest. Onder deze drie afdeelingen zal nu zoo tamelijk alles begrepen zijn, wat de algemeene geneeskundige meening, voorheen onder den naam: „zenuwkoorts” gerekend heeft, en zal het geheel zich onder dit *schema* het best kunnen laten overzien.

Nadat wij nu in het voorgaande door dadelijke bewijzen, zoo als wij gelooven, aangetoond hebben, hoe weinig overeenstemming er in het algemeen onder de geneesheeren omtrent dit onderwerp plaats vindt, en hoe weinig derhalve de gewone meening

in staat is, eene scherpere toetsing door te staan, willen wij nu trachten, onze eigene meening hieromtrent te ontwikkelen en onzen lezeren allenskens voor oogen te stellen. Dit vermogen wij echter niet, zonder dat wij vooraf een weinig hooger ophalen en eenigermate eenen uitstap maken, op het gebied der *physiologie* en algemeene *pathologie*, dewijl wij slechts van daar uit, de juiste kennis hoopen te vinden — Met dit oogmerk veroorloven wij ons het opstellen der volgende algemeene stellingen.

Hoe meer wij het wondervolle spel van het organisch leven beschouwen, hoe meer zich, zoo als mij dunkt, de overtuiging aan ons opdringt, dat hetzelfde op de tegenstelling, op de werkzaamheid en levende terugwerking van twee groote, het bewerktuigd ligchaam allerwege doordringende stelsels, het *bloed-* en *zenuwstelsel*, berust. — Iedere organische levens-uitdrukking schijnt inderdaad slechts aan de samenwerking dezer beide groote stelsels verbonden te zijn, die bijna op ieder punt der bewerktuiging op het innigst met en onder elkander zijn zaamgevlochten.

Wat den inwendigen aard dezer organische tegenstelling betreft, zoo is het voorzeker moeilijk hieromtrent iets naders te willen beslissen. Wij zouden echter de tusschen deze beide hoofdstelsels van het organisch leven, zoo onmiskkenbaar voorhanden zijnde levensspanning, het liefst met diegene willen vergelijken, welke tusschen de beide platen eener zuil van Volta plaats vindt. Even als hier het in- en uitwendig leven, eerst door het in verband

komen, van beide de tegenovergestelde poolen te voorschijn treedt, en even als iedere plaat op zich zelve en van de andere gescheiden, slechts een dood stuk metaal is, even zoo berust de geheele grond van het organisch leven, slechts op de onafgebroke, in hoogen graad krachtige levensspanning, die het uitwerksel der onophoudelijke, innige aanraking dezer beide grondhoofdstoffen met elkander is.

Iedere volkomene tegenstelling, die zich tot eene hoogere eenheid verbindt, maakt, benevens de wederzijdsche afhankelijkheid harer beide leden van elkander, eene zekere zelfstandigheid derzelve noodzakelijk, zonder welke geene tegenstelling denkbaar is. Deze zelfstandigheid nemen wij ook in ieder der beide hoofdstelsels waar; zij is echter en kan slechts beperkt zijn, dewijl niet de tegenstelling zelve, maar het uit dezelve ontspringend leven en de hoogere eenheid daarvan het ware doel is. — Op de natuurlijke overeenstemming dezer beide grondstelsels, of welligt liever, dezer beide levenswerkkringen van de bewerktuiging, berust dat, wat wij gezondheid noemen. — Ware ziekte is zonder meerdere of mindere afwijking van dezelve niet denkbaar en over het algemeen niet aanwezig.

Naauwkeurig genomen is de tegenstelling, waarop naar onze meening het gezamenlijk bewerktuigd levensproces, als het ware als op deszelfs grondpijlers berust, niets anders dan de oude tegenstelling tusschen de vloeibare en vaste deelen van de bewerktuiging. — Wij hebben er echter de voorkeur aan gegeven, om het bloed als de vertegenwoordiger der

vloeibare, en de zenuwen als de vertegenwoordigsters der vaste weefsels voor te stellen, niet alleen, dewijl daardoor de gezig - einder meer beperkt en tegelijk de beschouwing gemakkelijker gemaakt wordt, maar dewijl wij wezenlijk van meening zijn, dat de levenswerkzaamheid der betrekkelijk vaste bewerkte weefsels, zich in de zenuwen als in een middenpunt vereenigen en het bloed inderdaad de vloeibare grondstof der bewerktuiging, in deszelfs geheel omvang voorsielt.

Wij besluiten deze algemeene stellingen met de aanmerking, dat, naar onze meening, alle uitdrukkingen van het organisch leven, alleen uit de inwendige terugwerking dezer beide grondstelsels ontspruiten, en dat wij daarenboven geen derde *wezenlijk* lid, in de keten der organische levenskrachten kennen, maar veeleer ons genoopt voelen, om aan alles, wat behalve de zenuwen het eigen weefsel der werktuigen aanvult, slechts eene ondergeschikte waarde, een bij voorkeur ligchaamlijk gewigt toe te schrijven.

Wel is waar, is het sinds de tijden der Natuurlijke Wijsbegeerte mode geworden, de voortgangen van het bewerkteugd leven naar het opstel der *gevoeligheid, prikkelbaarheid en wedervoortbrenging* te beschouwen, en deze afgetrokkene denkbeelden, waaromtrent men geenzins geheel ingelicht en met zich zelve eens scheen te zijn, om zoo te spreken, als de ware grondkrachten van het bewerkteugd leven, als de eigenlijke levensfactoren daar te stellen. Hoe weinig wij echter ook van meening zijn te loochenen, dat de gezamentlijke organische

levensuitdrukkingen, zich geheel voegzaam onder deze schets laten brengen, zoo houden wij het toch voor bedenkelijk, om met deze uitdrukkingen iets meer dan alleenlijk verschillende wijzen van uitdrukking van het bewerktuigde levens-proces te willen aanduiden, en willen, daar, waar het om een grondig inzicht in de geheimen der bewerktuigde Natuur te doen is, ons in het onderzoek, in plaats van aan afgetrokkene denkbeelden, waartegen zooveel kan ingebracht worden, liever aan onderwerpen houden, die, zoo als zenuwen en bloed, eene voorwerpelijke wezenlijkheid bezitten.

Ook staat het, naar onze meening, nog zeer te bewijzen, of met het, eenen tijd lang zoo geliefkoosd spel met deze denkbeelden, hetwelk dikwerf genoeg in een bloot, hoewel dan soms ook geestig woordenspel ontaardde, wel eene ware dienst aan de wetenschap is bewezen geworden. — Zoo willen wij, om maar één ding te noemen, aan het wankelend denkbeeld herinneren, hetgeen men aan het woord prikkelbaarheid verbonden heeft. Wil men namelijk de beteekenis dezer uitdrukking niet tot datgene beperken, wat de groote HALLER daaronder het eerst verstaan heeft, zoo bekennen wij ten minsten oprecht, dat wij dan daaronder met duidelijkheid niets kunnen verstaan, dan den vorm, waaronder iedere dierlijke beweging volbragt wordt, doch geenzins aan deze uitdrukking het denkbeeld weten te verbinden, eener eigenaardige grondkracht van het bewerktuigd leven. — Wij zullen nu trachten, om aan de door ons aangegevene algemeene stellingen,

eene nadere uitbreiding te geven, voor zoo verre wij dit namelijk voor ons bepaald doel noodig achten. Eene volledige en uitputtende uitbreiding derzelve, zoude bijna de geheele *physiologie* en algemeene *pathologie* in zich bevatten.

Wanneer er gesproken wordt van de verhouding, waarin bloed en zenuwen in het menschelijk ligchaam tot elkander staan, zoo behoeft men, bij het tegenwoordig standpunt onzer wetenschap, veel minder te vreezen, dat niet aan de zenuwen derzelve volle levensinhoud en hooge beteekenis voor het dierlijk levens-proces zal toegekend worden, dan dat men hoop mag koesteren, dat aan het bloed als zoodanig volle regt wedervaren, dat deszelfs geheel gewigt en hooge inhoud van levenskracht, in deszelfs vollen omvang met bereidwilligheid en overtuiging erkend worden zal. De dynamische rigting, waarin onze ziektekunde sedert de tijden der Natuurlijke Wijsbegeerte bepaald is geweest, heeft aan de zenuwen een zoo aanmerkelijk overwigt boven alle overige bewerktuigde stelsels toegekend, dat de ware beteekenis van deze, zoo rijk aan leven zijnde, door onze voorouders zoo zeer in derzelve natuurlijke waarde erkende vloeistof, in de hoofden van de geneesheeren onzes tijds, bijna geheel scheen te niet gegaan te zijn. De natuurkundige nasporingen des laatsten tijds, hebben eerst weder een helderder licht over dit onderwerp verspreid, en men mag verwachten, dat het door de practische geneeskunde niet ongebruikt zal blijven. Wij ten minsten zouden het voor de voortreffelijkste opgave der hui-

dige ziektekunde houden, om aan het bloed de van oudsher aan hetzelfde toegekende beteekenis weder toe te staan, en hetzelfde weder in deszelfs oude regten te herstellen, ten einde het alzoo gegronde aanspraak mogt hebben. — Daar dit onderwerp in onmiddelijke betrekking tot het voorwerp van ons onderzoek staat, zoo zien wij ons genoodzaakt hierbij nog een weinig langer te vertoeven.

Het bloed doorvliet in den gezonden toestand met eenen onafgebrokenen stroom, alle deelen des menschelijken ligchaams. De bewondering wekkende voorzorgen, die de Natuur genomen heeft, om deszelfs omloop in het groot te verzekeren, bewijzen voldoende, van welk een hoog gewigt deszelfs ongestoorde omloop, voor het behoud en voortbestaan van het geheel is. Voorzeker echter zijn het ook niet enkel werktuigelijke betrekkingen, waarop de volbrenging des bloedsomloops berust, hoe gewigtig en onontbeerlijk deze dan ook immer zijn mogen; veeleer gelooven wij ons, zonder bedenking, voor de meening te durven verklaren, dat er tusschen het bloed en de vaste deelen des ligchaams, door welke het stroomt, eene zekere dynamische betrekking, eene soort van organische levensspanning, die zich welligt nog naauwkeuriger als afwisselend, tusschen organische aantrekking en afstooting zoude laten aanduiden, voorhanden is. Wij zijn ten minsten van meening, dat het aannemen eener dergelijke *sympathie*, tusschen het bloed en de betrekkelijk vastere weefsels der bewerktuiging in volkomene overeenstemming staat, met den geest der bewerk-

tuigde Natuur, zoo als hij zich aan ons uit de overige verschijnsels des levens verkondigt. — Dat alle enkele deelen der bewerktuiging onder elkander sympathiseren, en dat juist op deze sympathie, de vereeniging derzelve tot een geheel, tot de bewerktuigde eenheid, die wij bewerktuiging noemen, berust, dit wordt door niemand meer betwijfeld. Bedenkt men echter de naauwe betrekking, het onafgebroken verkeer, hetwelk er tusschen het bloed en de vaste weefsels des ligchaams plaats vindt, zoo kan men wel nimmer er aan twifelen, dat deelen van een eenig geheel, die in zoo onafgebroken naauwe betrekking tot elkander staan, niet in eenen bijzonderen innigeren zamenhang met elkander staan zouden. Ja, het zoude inderdaad verwondering moeten baren, indien dit niet zoo was. — Voorzeker mag men aan deze betrekkingen tot de wezenlijke volbrenging des bloedsomloops geene te groote plaats inruimen. Want deze, zoo als hij in het ingewikkeld menschelijk ligchaam geschapen is, behoeft bepaalde werktuigelijke voorzorgen, en deze zijn het ook, die denzelven het allernaast volbrengen. Zoo zeker echter de omloop slechts om het bloed, en het bloed niet om der wille van den omloop aanwezig is, even zoo zeker zijn de ten zijnen behoeve daargestelde werktuigelijke voorzorgen slechts de uitwendige zijde van dezen grooten voortgang, terwijl de eigenlijke inwendige grond, om zoo te spreken, de ziel van denzelven, en de hoogere inwendige drijfveer, die den werktuigelijken toestel eerst in werking brengen, slechts op de aangevoerde organisch-

dynamische wederzijdsche betrekkingen berusten. — Die den voortgang des bloedsomloops op zuiver werktuigelijke betrekkingen wil grondvesten, die moet ook toegeven, dat dezelve tot zijne volbrenging niet regtstreeks het bloed noodig heeft, maar dat hij ook even zoo goed door middel van andere vloeistoffen kan volbragt worden, wanneer deze slechts in hare physische eigenschappen met het bloed overeenkomen. — Ook ontbreekt het niet aan ziektekundige verschijnsels, die, juist omdat zij met de louter werktuigelijke wetten des bloedsomloops in tegenspraak staan, met bepaaldheid daarop heenwijzen, dat deze werktuigelijke wetten in de hoogere krachten der bewerktuigde aantrekking, bezieling en afstooting soms hare beperking vinden, in welk opzigt wij wegens derzelve zinnelijke klaarblijkelijkheid, slechts de eenige daadzaak willen opnoemen, welke men na de onderbinding der hoofdslagader van een lid in den aard en wijze waarneemt, waarop de bloedsomloop door zijdelingsche takken weder hersteld wordt. — Ook menige zuiver physiologische verschijnsels echter, zoo als de werking, welke verscheidene psychische aandoeningen op den bloedsomloop uitoefenen, wijzen even zeer daarop terug, dat de werktuigelijke orde, waarin gewoonlijk de bloedsomloop volbragt wordt, door inwerking van hoogere invloeden eene geheele omkeering kan ondergaan.

Beschouwen wij nu het bloed in deszelfs betrekkingen tot het overig ligchaam en afgescheiden van de werkzaamheid des bloedsomloops eenigzins nader, zoo is het aandeel, dat het aan de stoffelijke voeding

des lichaams neemt, het eerste, wat zich ter beschouwing aanbiedt. — Dat het bloed de stof voor alle en iedere bewerktuigde vorming levert, dat het de algemeene bron vormt, waaruit het bewerktuigd levensproces deszelfs stof put, en dat alle betrekkelijk vaste weefsels der bewerktuiging, als het ware als vastgeworden bloed beschouwd worden moeten, — dit zijn zoo algemeen erkende en dadelijke waarheden, dat niemand hieromtrent wel immer ook aan den geringsten twijfel meer plaats zal inruimen. — Organische vorming en afscheiding, deze groote voortgangen, waarop alle bewerktuigd bestaan berust, en die zoo innig met elkander zijn zaamgevlochten, dat zij eigenlijk slechts *een* bedrijf van het bewerktuigd levensproces uitmaken, zijn zoo onmiddellijk en volstrekt aan het bloed verbonden, dat zij zonder dit bijna in het geheel niet mogelijk en denkbaar zijn. Hoezeer men zich dan ook verheugen moge, dat deze daadzaken algemeen erkend worden, zoo ontbreekt er echter nog veel aan, dat de in dezelve bevatte waarheid in haren geheelen omvang en in haren geheelen inhoud door de geneesheeren gevat en erkend wordt. — Dat het bloed de stof, den stoffelijken inhoud voor de dierlijke plastiek levert, dit wordt wel door niemand tegengesproken, dewijl het inderdaad eene onmogelijkheid zijn zoude, deze klaarblijkelijke daadzaak te loochenen; dat echter het bloed, terwijl het stoffelijk aan de dierlijke vorming aandeel neemt, tegelijk ook de ware en voortreffelijkste bron van alle dierlijke *levenskracht* uitmaakt, dit is eene waarheid, tot welker erkenning zich niet alle geneeshee-

ren onzes tijds, zoo als het schijnt, ten minsten niet met de behoorlijke duidelijkheid kunnen verheffen. En toch is dezelve inderdaad niet minder waar, en hare erkenning voor onze wetenschap van het grootst belang.

In eenen strengen zin is de stelling: dat het bloed de ware en voortreffelijkste bron van alle dierlijke levenskracht, de eigenlijke levensbron in den zin der ouden, vormt, — slechts eene andere voorstelling der daadzaak, dat het bloed het stoffelijk deel der dierlijke vorming en voeding bestrijdt, daar men zich het aandeel, dat hetzelfde hieraanneemt, niet als eene doode, ten naastenbij volgens scheikundige verwandschappen ontstaande, afscheiding, maar als een volstrekt levendig bedrijf moet voorstellen; wie derhalve de daadzaak erkent, moet ook de in dezelve bevatte waarheid toestemmen, bij aldien hij zich een juist denkbeeld van het bewerktuigd leven heeft eigen gemaakt. — Daar wij echter ten behoeve van ons verstand dikwerf genoodzaakt worden, in het afgetrokkene datgene kunstmatig te scheiden, wat in de Natuur slechts een geheel uitmaakt, en daar inderdaad het bloed, even daarom dewijl het volgens zijnen geheelen aard, de mogelijkheid van alle dierlijke vorming in zich draagt, de werkelijke volvoering van dit bedrijf en de grovere stoffelijke voeding daargelaten, ook, wanneer wij ons eens zoo mogen uitdrukken, een zeker vlugtig levensbeginsel in zich schijnt te dragen, zoo houden wij het voor volstrekt noodzakelijk, om deze zijde van de verhouding des bloeds tot het overig ligchaam in het bijzonder op

te halen en vooreerst nog een weinig daarbij te vertoeven.

Wie de hoogere beteekenis van de ademhaling begrepen heeft, als dat chemisch-organisch bedrijf, waardoor het bloed eerst deszelfs ware levenskracht, den vollen inhoud van deszelfs dierlijke levenskracht ontvangt, zoodat het eerst nu ter bezieling en voeding van het dierlijk ligchaam volkomen bekwaam is; — wie verder de verwonderlijke snelheid, waarmede het leven bij geheele staking der ademhaling, of bij groote en plotseling opvolgende bloedverliezen, zelfs bij volkomene ongeschondenheid des overigen ligchaams ontvliedt, ook maar eenige opmerking waardig keurt, — die kan, zoo als ons dunkt, er ook geen oogenblik meer aan twifelen, dat er in het, door het bedrijf der ademhaling behoorlijk bezielde, en tot deszelfs waren graad van dierlijke levenskracht verheven bloed, de grovere stoffelijke voeding des ligchaams, die, wat men er ook van denken moge, toch steeds een langzamer bedrijf is, dat zelfs eene tijdelijke staking schijnt te kunnen verdragen, daargelaten, ook eene bezielende kracht aanwezig is, op welker ontwikkeling, zoo als die door den bloedsomloop bemiddeld wordt, het geheele dierlijke leven berust, en die met hetzelfde, het bloed, het ligchaam ontvliedt, — of, met andere woorden, dat in het bloed de hoofdbron der dierlijke levenskracht bevat is. — Deze waarheid is zoo eenvoudig en wezenlijk, en was reeds het eigendom der oudste tijden, dat het inderdaad verwondering wekken moet, hoezeer zij door de geneesheeren onzes

tijds, wel is waar, stilzwijgend erkend, maar desniettemin juist daar konde vergeten worden, waar het van het meeste belang zoude geweest zijn, harer in derzelve vollen omvang te gedenken en waar zij alleen zoude geschikt geweest zijn, om de ware opheldering te geven en het juiste inzicht te verschaffen. — Het hoog gewigt, dat het bloed voor den voortgang van het dierlijk leven in zich sluit, scheen inderdaad in de nieuwere ziektekunde zoodanig in vergetelheid geraakt te zijn, dat men bijna alleen daar nog gewag van hetzelfde maakte, waar het op eene werktuigelijke wijze tot last is, zoo als bijv. in de leer der bloedophooping, der *plethora*, zonder dat er echter immer in eenen hoogerem zin, aan hetzelfde is gedacht geworden. Men hield zich zoodanig bezig, met zijne aandacht te wijden aan de levensblijken der vaste deelen, vooral van het zenuwstelsel, en hierop alles te doen betrekking hebben, dat het bloed met zijne werkzaamheid bijna in het geheel niet meer in aanmerking kwam, en terwijl men alleen de uitwendige uitkomst van de inwendige voortgangen des dierlijken levens, hoofdzakelijk zoo als het zich in de zenuwen afbeeldde, opvatte, kwam men in het geval, van de inwendige voorwaarden, waarop deze uitwendige verschijnsels als op hunnen grondslag berustten, bijna geheel over het hoofd te zien. Zoo werd zelfs menig ziekteproces, waarbij het bloed de eerste en hoofdrol speelt, slechts in deszelfs laatste uitkomst, verlamming en afsterven des zenuwlevens, opgevat en op die wijze verklaard, en zelfs menige plotselinge wijze van dood,

die, zoo als bijv. de dood door den beet eener slang, zelfs door de Asiatische *cholera*, op de vernietiging der dierlijke levenskracht van het bloed berust, zonder nader onderzoek en zelfs ten deele met voorbedachtelijke verloochening van daadzaken, uit eene plotselinge verlamming en vernietiging des zenuwlevens, verklaard. Het is zelfs nog niet eens zoo lang geleden, dat men het niet wagen durfde, ook maar in het algemeen van de gebreken des bloeds te spreken, zonder gevaar te loopen, van voor eenen ziektekundigen zondaar gehouden te worden, dewijl deze grove humoraal pathologische dwaalbegrippen, tot eenen reeds lang verledenen tijd behoorden, in welchen men zich nog niet tot de ziektekundige wijsheid eener dynamische natuurbeschouwing verheven had! — De inderdaad bewonderingswaardige gelijkmakingskracht des bloeds, werd tot eene onafhankelijke kracht verheven, en men scheen eindelijk algemeen daaromtrent overeengekomen te zijn, dat het bloed op zich zelf niet in staat was ziek te worden. — Doch wij keeren van deze twistende uitwijding tot ons onderwerp terug.

Is het, hetgeen wij nu als uitgemaakt beschouwen, bewezen, dat het bloed, ook behalve de grovere stoffelijke voeding, zich tot het overig ligchaam even als eene levende, onuitputtelijke bron van dierlijke levenskracht verhoudt, zoo spreekt het toch wel van zelf, dat even als de overige betrekkelijk vaste weefsels, ook evencens het zenuwstelsel, aan deze uitvloeijing van levenskracht, die uit het bloed ontspringt en door middel van deszelfs omloop zich

over het geheele ligchaam verbreidt, deel neemt. — Ja, het wordt zelfs waarschijnlijk, dat zulks bij dit in eenen nog hoogerem graad het geval zal zijn, daar wij het zenuwleven als den eigenlijken factor van alle werkelijke levenskenmerken der vaste deelen moeten beschouwen. — Het is eene algemeene wet in de bewerktuigde wereld, dat geen levensblijk, geene werkzaamheid, van welken aard zij ook zijn moge, zonder eene daaraan beantwoordende stofverwisseling mogelijk is, — dat derhalve, zoo als het zich van een ander standpunt voordoet, geene werkzaamheid zonder eenen zekeren graad van verbruiking denkbaar is, die weder, zal het leven bestaan, eene vergoeding, eene herstelling noodwendig maakt, welke laatste op eene nieuwe stofverwisseling berust. Aan deze wet is ook het zenuwstelsel onderworpen. Deszelfs werkzaamheid is juist, dewijl zij zeer levendig is, welligt met de meest aanmerkelijke verbruiking verbonden, en behoeft daarom ook welligt de meest aanmerkelijke en meest schielijke vergoeding. Deze vergoeding, die men zich steeds als eene stoffelijke moet denken, kan nu echter van geen anderen kant volgen, dan van dien des bloeds, en zoo vinden wij dan ook hier nu weder het bloed als de algemeene bron, waaruit ieder bewerktuigd stelsel deszelfs levensfonds put, als de levende vloeistof, waaruit ook het zenuwstelsel de stof ontleend, welke het tot ontwikkeling van deszelfs levenswerkzaamheid noodig heeft.

De hooge levenstrap die het zenuwstelsel inneemt, maakt het waarschijnlijk, dat het uit het bloed juist

de fijnste en edelste bestanddeelen tot zich trekt en verbruikt; en wanneer men de snelheid in aanmerking neemt, waarmede de levenskracht van het zenuwstelsel vernietigd wordt, zoodra aan hetzelfde de bloedstroom onttrokken wordt, zoo als dit bij de verbloeding of bij eene doodelijke stremming van het ademhalingsproces het geval is, zoo schijnt zelfs de meening niets ongerijmds te bevatten, dat het bloed een meer vlugtig levensbeginsel in zich bevat, dat zich bij deszelfs omloop over het geheele ligchaam verbreidt, en in het bijzonder ook aan het zenuwstelsel deszelfs eigenlijk levensfonds toevoert. — Hoe dit echter ook zijn moge, zoo willen wij echter liever de verhouding, welke tusschen het bloed en het zenuwstelsel in het dierlijk ligchaam plaats vindt, op eene andere wijze opvatten en verklaren, die juist, dewijl zij zich slechts bij het algemeene houdt, minder vooronderstellingen bevat, en daarom ook minder aan twijfel en tegenspraak zal onderhevig zijn.

De grondvorm, waaronder iedere bewerktuigde terugwerking volgt, zijn wij gewoon, onder het denkbeeld » *opwekking* » op te vatten. Dit denkbeeld bevat ook inderdaad alles in zich, wat hier kan geschieden en zoo willen wij dan ook de verhouding der terugwerking, waarin bloed en zenuwstelsel in het dierlijk ligchaam tot elkander staan, als eene verhouding van wederzijdsche dierlijke opwekking aanduiden, en gelooven daarmede den geheelen inwendigen aard dezer verhouding op eene der waarheid overeenkomstige wijze te hebben opgevat. — Het is aan deze verhouding der opwekking, die, zoo

als wij gezegd hebben wederkeerig is, zoo dat het bloed de vatbaarheid bezit om door de zenuwen, en de zenuwen de vatbaarheid om door het bloed opgewekt te worden, ook eigen, wat wij vroeger bij de opstelling der algemeene stellingen op het oog gehad hebben, toen wij de meening uitspraken, dat het geheel dierlijk levensproces op deze wederzijdsche terugwerking van zenuwen en bloed, als op deszelfs grondslagen, berust. — Deze ons tot overtuiging geworden meening houden wij voor het middenpunt, van hetwelk iedere beredeneerde beschouwing der dierlijke Natuur moet uitgaan, zal zij zich niet in eenzijdigheden of in vruchteloze scherpzinnigheden verliezen. Alles in het bewerktuigd leven berust op wederkeerigheid, en slechts eene eenzijdige wijze van beschouwing kan in het een of ander lid dezer wederkeerigheid, de volle voorwaarde voor alle de overige levensverschijnsels aanschouwen. Bloed en zenuwen bedingen elkander beurteling, en even als het bloed zonder de zenuwen niets is en niets vermag, zoo zijn ook de zenuwen geene zenuwen zonder het bloed. De beperktheid alleen van onze wijze van beschouwing, doet ons dikwerf alleen het eene als in werkzaamheid aanschouwen, waar, in waarheid, beide gemeenschappelijk werkzaam en bedrijvig zijn.

Het hoog gewigt en de beduidenis, welke de beide groote stelsels voor het dierlijk leven hebben, maken de verhouding tusschen bloed en zenuwstelsel zoodanig innig, dat wij ter voleinding onzer tegenwoordige beschouwing, die deze verhouding tot haar on-

derwerp heeft, nog de volgende stelling moeten bijvoegen: bloed en zenuwen staan in het dierlijk ligchaam in eene zoo innige wederkeerige betrekking, *dat er in de levende bewerktuiging voor het bloed geen magtiger prikkel dan de zenuwen, en omgekeerd voor de zenuwen geen magtiger prikkel dan het bloed bestaat.* Deze stelling, wier waarheid wel niemand met grond kan bestrijden, is voor ons onderzoek van zoo groot gewigt, dat zij te gelijk den grondslag vormt van alle verdere ophelderingen; weshalve wij onzen lezers verzoeken dezelve vast te houden.

Wij hebben nu de algemeene verhouding, waarin bloed en zenuwen in het dierlijk ligchaam tot elkander staan, op eene, zoo als wij gelooven, voor het doel dezer bladen toereikende wijze opgehelderd, en kunnen nu tot het bijzonder onderwerp onzer beschouwing terug keeren. Voor dat wij dit echter doen, willen wij ons eerst nog eenige aanwijzende opmerkingen daar over veroorloven, in hoeverre de gevoelige levenswerkzaamheden in den engeren zin des woords, van het *momentum sanguinis*, zoo als wij het noemen willen, afhankelijk zijn, door hetzelfde namelijk dan eens bevorderd en opgewekt, dan eens meer gestremd en onderdrukt worden, — een onderwerp van beschouwing, dat, wel is waar, voor den arts en natuurkundigen van groot belang is, doch voor het onderzoek volgens het tegenwoordig standpunt onzer kennis, bijzondere zwarigheden aanbiedt, weshalve wij ook verzoeken om het volgende slechts als aanwijzingen te beschouwen, daar

eene alomvattende en geheel doordringende daarstelling van hetzelfde ons buitendien hier te ver zoude voeren.

Dat het zenuwstelsel, in zooverre het als de bemiddelaar van psychische magten werkzaam is, eenen grooten invloed op de beweging des bloeds uitoefent, is eene zoo algemeen bekende daadzaak, dat wij in dit opzigt slechts aan de uitwerksels des toorns, der vreugde, der schrik, der schaamte, aan den invloed, welke wellustige beelden en voorstellingen op de aanzwelling der *corpora cavernosa* hebben, en aan de zoo menigvuldig hiermede verwante verschijnsels behoeven te herinneren, die niet eens eene bijzondere vermelding behoeven. De opmerkzaamheid, welke de artsen in lateren tijd aan het zenuwstelsel in alle deszelfs levensverhoudingen gewijd hebben, maakt het onnoodig hierbij langer te vertoeven, weshalve wij ons met de enkele vermelding dezer daadzaken vergenoegen, en alleen nog de opmerking bijvoegen willen, dat, daar waar er over den invloed gesproken wordt, welken de zenuwen, als bemiddelaarsters van psychische magten, op de beweging des bloeds uitoefenen, men dit niet alleen moet toepassen op de uitwendige beweging van hetzelfde, voor zoo verre het in kanalen is ingesloten en door deze in deszelfs rigting bepaald wordt, maar in eenen nog hooger en graad op deszelfs inwendige beweging, voor zoo verre voorzeker aan het bloed het vermogen om zich in zich zelven uit te zetten (*turgesceren*) even als omgekeerd, om op daaraan beantwoordende inwerkingen in zich zelve ineen te

zinken, door eene gezonde physiologie niet kan ontzegd worden. Hoe in het algemeen de invloed, welke psychische magten op het bloed uitoefenen, zich niet alleen tot deszelfs bewegingsverhouding beperkt, maar hetzelfde veeleer in alle deszelfs levensverhoudingen aangrijpt, en zich namelijk ook over deszelfs menging uitstrekt, blijkt onder anderen ook reeds uit de manier en wijze, waarop zekere psychische aandoeningen op de geaardheid van menige afscheidingen invloed uitoefenen.

Al heeft men dan nu aan deze verhouding, den invloed van het zenuwstelsel op het bloed, in lateren tijd eene veelvuldige opmerkzaamheid toegewijd, zoo heeft men daarentegen de omgekeerde verhouding, den invloed, welke het bloed in deszelfs veranderde bewegingsverhoudingen op den betrekkelijken stand der gevoelige levenswerkzaamheden uitoefent, veel minder in aanmerking genomen en aan het licht gebracht. En toch is deze verhouding voorzeker niet minder der beschouwing waardig, — ja dezelve is voor den ziektkundigen welligt nog gewigtiger dan gene, dewijl de eigenlijke gronden der koortsleer in haar hunnen eigenlijken grondslag schijnen te hebben. — Wel is waar dat deszelfs beteekenis door de practische geneesheeren nimmer geheel miskend is geworden; maar de heerschende systematiek des tijds, die de dierlijke bewerktuiging, als eene volstreckte alleenheersching van het zenuwstelsel voorstelde, in welke het bloed slechts eene hoogst ondergeschikte rol speelde, heeft het, zoo als het schijnt, er niet toe laten komen, om aan hetzelfde de behoorlijke op-

merkzaamheid te besteden, en zoo geschiedde van hetzelfde alleen in dusdanige uiterste gevallen melding, waar, zoo als bijv. bij de *apoplexia sanguinea*, deszelfs invloed geheel handtastelijk was. — Wij willen het nu beproeven, in eenige aanwijzingen meer op den omvang van dit gebied, waarop zich voor den toekomstigen navorscher, een wijd en vruchtbaar veld opent, heen te wijzen, dan door aanvoering van bijzondere daadzaken, eene bepaalde bijdrage te leveren, waartoe wij ons, zoo als wij openlijk bekennen, thans nog niet genoegzaam voorbereid zouden gevoelen. — Overal, waar bij beschouwing der dierlijke levensbetrekkingen, van opwekking van het een of ander werktuig of gedeelte van een stelsel gesproken wordt, kan dit slechts in den zin en onder de voorafbepaling geschieden, dat men daaronder eene opwekking van hetzelfde naar deszelfs eigendommelijken aard en wijze, naar den bijzonderen grondvorm van de in hetzelfde bestaande eigendommelijke levenswerkzaamheid, verstaat. Want ieder enkel meer gewichtig werktuig in het dierlijk ligchaam moet, in eene zekere mate, als eenen betrekkelijk op zich zelf afgeslotenen eigenaardigen levenskring, bijna als een schepsel in de bewerktuiging, dat met de overige tot eene hoogere eenheid verbonden is, beschouwd worden. Derhalve werkt iedere prikkel, die een dusdanig werktuig treft, op te voorschijn roeping der hetzelfde eigendommelijke, eigenaardige levenswerkzaamheid, en wij zien derhalve ieder afzonderlijk werktuig op inwerkende prikkels op den aan hetzelfde eigendommelijken eigenaardigen

aard en wijze terug werken. Op deze wijze ontstaan op ziekelijke prikkeling, want van deze wordt hier slechts bij voorkeur gesproken, in de hersenen, als het werktuig der voorstelling en phantasie, beelden, waaraan geen uitwendig voorwerp beantwoordt, — in het oog, als het werktuig des gezichts, lichtverschijningen en andere gezigten, — in het oor de gewaarwording van toonen, waarmede geene uitwendige klank in betrekking staat, en wat dies meer zij. — Zelfs de werktuigen van het geslachtstelsel worden door inwerkingen van inwendige, in het ligchaam zelf bevatte prikkels, op de hun eigendommelijke wijze aangedaan, zoo als wij bijv. bij den dood door wurging of bij menige gevallen eener ziekelijk verhoogde geslachtsdrift waarnemen.

Dit voorafgesteld zijnde, kan het ons niet bevreemden, wanneer wij in koortsachtige ziekten, op eene vermeerderde prikkeling des bloeds, op een vermeerderd *momentum sanguinis*, verschijnsels zien volgen, die slechts op eene ziekelijke opwekking der enkele zintuigen, de hersenen als *sensorium commune* mede ingesloten, berusten, zoo als de verschillende soorten van ijlhoofdigheid, hallucinatie en andere meer lijdelijke aandoeningen der gevoelige levenszijde. — Laten wij in dit opzigt vooreerst slechts staan blijven, bij dat, wat als physiologische toestand nog niet in het gebied der ziekte valt, zoo hebben wij in den slaap en in de werking van geestrijke dranken, in de dronkenschap namelijk, twee toestanden te beschouwen, die met de gemelde ziekteverschijnsels veel overeenkomst bezitten.

Mogen wij namelijk den slaap beschouwen als het *gevolg* van den, den prikkel der zinnen overmeesterenden, prikkel des bloeds, welke meening wel de geheel juiste zijn zal, voorafgesteld, dat men zich daarbij nog de algemeen geldende wet herinnert, volgens welke de dierlijke prikkelbaarheid den grond harer uitputting in zich zelf draagt, en het *typische*, wat zich volgens de wetten der Natuur in de afwisseling tusschen slapen en waken bevindt, op de medelijdenheid van de kleine wereld (*Microcosmus*) met het Heelal en de geheele Natuur betrekking doet hebben, zoo hebben wij in den slaap niet alleen eene uiterlijke overeenkomst met menige, aan denzelfden verwante ziekteverschijnsels, maar beide berusten, zoo het schijnt, ook inwendig meestentijds op gelijke voorwaarden, want niet alleen dat bij de verschillende vormen des ziekelijken slaaps en verdooving, meestentijds wel een overwigt van den prikkel des bloeds boven dien der zinnen, welligt onder medewerking eener omgekeerde polaire rigting, zoo als NEUMANN wil, ten gronde ligt, maar komen de gezonde en de ziekelijke slaap, zoo als het schijnt, ook nog daarin overeen, dat bij beiden een *Droomen* plaats vindt, dat is een opvolgend spel van inwendige, alleen subjective beelden en verschijnsels, die hun ontstaan wel slechts aan eene, ook in den diepsten slaap moeilijk geheel afgebroke, onordelijke opwekking der hersen-werkzaamheid, door middel van den zich steeds vernieuwendden prikkel des bloeds te danken hebben, daar eene afleiding van de in den droom zich voordoende beel-

den en gewaarwordingen, uit onvolkomen waargenomenne indrukken der zinnen, in het algemeen en over het geheel te zeer van waarschijnlijkheid ontbloot is. — Dat overigens in den natuurlijken slaap het bloed zich werkelijk in betrekkelijk verhoogde werkzaamheid bevindt, is niet alleen eene bepaalde leer der physiologie, maar de daadzaak, dat zekere ziekten, die op eene overmaat van bloed berusten, zoo als bijv. de *apoplexia sanguinea*, bij voorkeur den mensch gedurende den tijd des slaaps overvallen, staat hiermede in volkomene overeenstemming.

Wat wij hier van den slaap en in het bijzonder van het droomen gezegd hebben, dit zelfde vindt ook deszelfs toepassing op de *deliria*, *hallucinationes* en andere zins-verbijsteringen, die wij in ziekten, namelijk koortsachtige, waarnemen. Ook zij schijnen namelijk hoofdzakelijk uit de inwerking van eenen *betrekkelijk* verhoogden prikkel des bloeds, op de zintuigen en het *sensorium commune*, de hersenen, te ontspruiten, waarbij het niet eens noodig is, zich eene volstrekt te 'grootte hoeveelheid van bloed als het eigenlijk werkzame te denken, daar in iedere wezenlijke koorts het bloed, ook wanneer het niet, zoo als bij de ontstekingen en ontstekingachtige koortsen, op eene wezenlijke quantitatieve wijze deszelfs gebied uitbreidt, toch eene zoo geheele omstemming van deszelfs levensbetrekkingen ondergaat, dat het daardoor even als nieuw wordt, en ook in eene nieuwe en andere betrekking tot het overig ligchaam, en in het bijzonder tot het zenuwstelsel, treedt. Ja het is zelfs zeer goed denkbaar, dat in menige ge-

vallen eene in evenredigheid mindere hoeveelheid bloeds, verschijnsels kan bedingen van eenen zoodanigen aard, dat zij uitwendig bijna geheel overeenkomstig schijnen, met diegene welke inderdaad door eene zeker te groote hoeveelheid bloeds bedongen worden. Zoo verhaalt bijv. DUVERNOY, in een berigt over de zieken in het Katharina Hospitaal te *Stuttgart*, gedurende het jaar 1833, dat hij bij zieken, die aan *ijlhoofdigheid*, duizeling, oorensuisen, schemering van de oogen enz. leden, welke verschijnsels hij in den beginne uit hevige ophooping des bloeds naar het hoofd meende te moeten afleiden, de waarneming gemaakt heeft, dat deze toevallen gedurende de horizontale ligging der zieken weinig of in het geheel niet voorhanden waren, maar zich wel bij het oprigten en zitten hadden vertoond, waaruit hij dan, in overeenstemming met het, het aannemen van bloedovervulling der hersenen tegensprekende bevind bij de lijkopeningen, het besluit trekt, dat dergelijke verschijnsels somwijlen minder van bloedovervulling, dan wel van bloedgebrek of ten minsten van eenen ontbrekenden prikkel, van een behoorlijk gemengd gezond bloed zouden afhangen. — Ook andere artsen hebben wel de gelegenheid gehad, om dergelijke waarnemingen te maken, en welken ervarenen geneeskundigen zoude het onbekend gebleven zijn, hoe dikwerf de toestand van ware uitputting en zwakte, bij ziekten van kinderen namelijk, waarop, wanneer ik mij niet bedrieg, in het bijzonder *гоочн* opmerkzaam gemaakt heeft, uitwendig eene bedriegelijke overeenkomst met den tegenovergestelden

toestand vertoont, die op overvulling van bloed en vermeerderde uitzetting van hetzelfde berust en bloedontlastingen noodwendig maakt. — Ook verliest zich het raadselachtige en schijnbaar tegenstrijdige dezer waarnemingen, wanneer men bedenkt, hoe voor de hersenen, om zich op derzelfver regelmatige levenstrap staande te houden, *eene zekere mate van bloed* onvermijdelijk noodig is, en hoe derhalve iedere aanmerkelijke afwijking *boven* of *onder* deze maat op deze of gene wijze ziekelijk moet bemerkt worden. Want het in zijne inwendige gehalte verdund en verarmd bloed, kan in deszelfs uitwerking tamelijk gelijk gesteld worden met eene te geringe hoeveelheid bloeds. — Buitendien echter schijnt ook nog, om de zaak geheel in een helder daglicht te plaatsen, het volgende te moeten overwogen worden. Volgens eene algemeene wet der dierlijke opwekking, neemt de vatbaarheid voor zekere prikkels in verhouding tot hunne zeldzaamheid en minderheid toe, en er zijn op deze wijze gevallen, waar wij, om ons op eene wel is waar oneigenlijke, maar echter zeer beteekende wijze uit te drukken, van eene *vrije*, niet gebondene en verteerde prikkelbaarheid spreken kunnen, even als de Natuurkundigen van eene vrije en van eene gebondene warmtestof spreken. Iets dergelijks zal welligt ook hier met betrekking tot het bloed en de met hetzelfde zoo naauw in betrekking staande hersenen plaats vinden, zoodat de prikkelbaarheid der laatsten, welke zij voor gene in zich dragen, door eenen geringeren stroom van het buitendien verarmd bloed, om ons op de begonnene

wijze verder uit te drukken, niet volkomen gebonden wordt, terwijl zij bij den vollen bloedstroom, die bijv. in de horizontale ligging naar de hersenen toevloeit, geheel verteerd wordt, hetgeen des te ligter het geval kan zijn, daar in zoodanige gevallen, waar de levenskracht der hersenen buitendien gezonken is, ook de eenigzins betrekkelijke en oogenblikkelijke overmaat van prikkelbaarheid, onmogelijk aanhoudend bewaard kan blijven. — Wij moeten onze lezers voor deze oneigenlijke wijze van voorstelling om verontschuldiging vragen, maar hebben dezelve echter daarom verkozen, dewijl wij onze meening op geene andere wijze zouden hebben weten duidelijk te maken.

Dat, voor het overige, deze redenering niet op ijdele spitsvindigheden en drogredenen berust, maar dat dezelve inderdaad op wezenlijkheid gegrond is; om dit te bewijzen, zouden wij alleen onze lezers aan de verbazende prikkelbaarheid des geheelen ligchaams, en bijzonder ook van het geheel vaatstelsel behoeven te herinneren, die wij meermalen na zeer aanmerkelijke kunstige of ziekelijke bloedontlastingen waarnemen, en die in enkele, ons ter beschouwing voorgekomene gevallen, zoo bovenmatig is geweest, dat men zich slechts met moeite konde onthouden om aan te nemen, dat er een organisch lijden van het hart en de groote bloedvaten plaats vond, hoewel zulks overigens van grond ontbloomt was. Iets dergelijks heeft ook bij de ware bleekzucht plaats, en de hier gegevene wijze van verklaring zal wel de eenige zijn, die in beide gevallen

het vraagstuk op eene bevredigende wijze oplost. — Verhoogde prikkelbaarheid is zoo doorgaande en algemeen de begeleidster van ware zwakte, dat reeds van deze zijde de aangevoerde waarneming van DUVENROY eenige opheldering vindt, ook wanneer men niet geneigd zoude zijn, zijne toestemming te schenken aan de door ons in dit opzigt ontwikkelde redenering.

Deze ophelderingen voeren ons overigens ter beschouwing van eenen ziektekundigen toestand, welken wij, dewijl dezelve ook bij het onderwerp van ons onderzoek eene niet onbeduidende rol speelt, niet geheel met stilzwijgen mogen voorbij gaan. Wij meenen het *Erethismus*; juist dewijl hierover in lateren tijd zoo menige elkander tegensprekende meeningen zijn uitgesproken geworden en het onderwerp toch voor den ziektekundigen van geene geringe beteekenis is, zal het noodig zijn, zoo veel mogelijk heldere en bepaalde begrippen daaromtrent te verkrijgen, hetgeen wij bij de veelvuldige verwickelingen, waarmede deze toestand te voorschijn treedt, geenszins voor gemakkelijk houden.

Meestentijds vergenoegt men zich, onder *Erethismus* eenen toestand van verhoogde prikkelbaarheid des zenuwstelsels te verstaan, die zich gewoonlijk op zeer verschillende wijze kenbaar maakt. Wij zouden de zaak eenigzins meer voorwerpelijk kunnen nemen en onder *Erethismus* een' toestand verstaan van verhoogde prikkeling (niet prikkelbaarheid) van het hooger dierlijk zenuwstelsel, zoo wel van deszelfs gevoels- als bewegingszijde, die naar de eigendom-

melijke natuur en gesteldheid des zenuwstelsels zich hoofdzakelijk, dan eens op deze, dan op gene plaats uitdrukt, — in hooger en graad door *verkeerde rigting* der zenuwwerkzaamheid dikwerf zeer eigendommelijke verschijnsels te voorschijn roept, en aan welke het bloed reeds meer of minder aandeel neemt. — Dit schijnt zoo tamelijk het voorwerpelijk denkbeeld te zijn van datgene, wat men onder *Erethismus* verstaat; want van een onderscheid, tusschen *Erethismus vasorum* en *Erethismus nervosus*, kan naar onze meening geenszins spraak zijn, daar het juist tot het wezen en begrip van het *Erethismus* behoort, dat de prikkeling zich over beide stelsels uitstrekt, en menigwerf slechts naar de omstandigheden in de uitwendige verschijning, de prikkeling van het eene of andere stelsel zich meer voordoet. — Het uitwendig kenmerk, onder hetwelk zich het *Erethismus* vertoont, is dat van iedere prikkeling, die het zenuwstelsel in zijn geheel, of ten minsten in eene grootere uitgestrektheid treft, en niet, zoo als de ware ontsteking, op een plaatselijk gevestigd ziekteproces berust; verhoogde, versnelde, ja overspanne werkzaamheid zonder oponthoud en duur, zonder ware levenskracht en menigvuldige verwisseling van verschijnsels. — Wat het *wezen* dezes toestands betreft, zoo heeft men zich meestentijds er mede vergenoegd, hetzelve tot verhoogde prikkelbaarheid des zenuwstelsels terug te voeren. Deze verklaring kan ons echter niet regt bevredigen en het zoude ons bijna toeschijnen, dat men de gevolgen of de werkelijke verschijning, voor de oorzaak genomen had.

Prikkeling vooronderstelt voorzeker prikkelbaarheid, deze echter ontbreekt nimmer in de zenuwen, en wij kunnen het ons volgens deze theorie niet regt verklaren, hoe het toegaat, wat zich toch bij de zoogenaamde *febris nervosa versatilis*, die wij als het toonbeeld van het snelverlopend, koortsachtig *Erethismus* moeten beschouwen, voordoet, dat zich bij tot dusverre tamelijk gezonden, ja dikwerf betrekkelijk sterken menschen zich zoo plotseling met het intreden der koorts, een zoo hooge graad van prikkelbaarheid ontwikkelt. Wij willen het daarom beproeven, de meening, welke wij als het gevolg van ons nadenken over dezen belangrijken toestand verkregen hebben, in het kort aan onze lezers voor te stellen.

Daar wij de verkeerde rigting der zenuwwerkzaamheid in het *Erethismus*, voor een wezenlijk belangrijk punt houden, dat in het enkel aannemen eener eenvoudig verhoogde prikkelbaarheid der zenuwen, moeilijk eene bevreedigende verklaring zal vinden, zoo stellen wij, hoe weinig wij het ook met SACHS, voor de uitdrukking eener gevoelige ontsteking van het zenuwknopenstelsel kunnen houden, en hoe moeilijk het over het algemeen ook zijn moge, bij de inwendige verwickeling, waarin de verschillende hoofdsferen van het zenuwstelsel tot elkander staan, iets bepaalds uit te spreken, omtrent het wezenlijk aandeel, hetwelk deze of geene sfeer aan het verschijnsel neemt, toch de volgende meening omtrent het waar *Erethismus* voor. De verschijnsels, welke wij met de algemeene uitdrukking *Erethismus*

kenmerken, zijn slechts de terugkaatsing van eene verhoogde prikkeling des zenuwknoopenstelsels, op het een of ander gebied van het hooger dierlijk, het gevoel en de beweging besturend zenuwstelsel.

Volgens deze meening kan men, zoo als wij gelooven, al het eigendommelijke dezes toestands, de toevallen van een onwillekeurig lagchen of weenen bijv. de verkeerde gewaarwordingen en wat dies meer zij, op eene ongedwongene wijze verklaren. Want dat het hooger dierlijk zenuwstelsel hier eene lijdelijke rol speelt, is reeds in de enkele woorden opgesloten. — Voorzeker is deze bepaling niet op iedere eenvoudig verhoogde zenuwprikkelbaarheid toepasselijk, deze echter kunnen wij ook niet voor werkelijk *Erethismus* verklaren.

Wat is echter nu, zullen onze lezers vragen, de gewigtige oorzaak, die het zenuwknoopenstelsel in eene zoo aanmerkelijke prikkeling verplaatst, dat dezelve zelfs in het gebied van het hooger dierlijk zenuwstelsel overslaat? Want dat het zenuwknoopenstelsel niet tot het gebied der zenuwen voor het gevoel behoort, stellen wij als bekend vooraf, waarin dan ook de rede gelegen is, waarom de prikkeling van hetzelfde zich slechts hoofdzakelijk door het hogere positief en bewegend zenuwstelsel, met hetwelk de zenuwknoopen in zoo veelvuldig verband staan, kan doen kennen.

Op deze vraag kunnen wij slechts het volgende antwoorden: wat in snelverlopende gevallen, want met deze slechts hebben wij hier te doen, en wij vermijden met opzet de beschouwing van het slepend

Erethismus om niet al te lang bij dit onderwerp te verwijlen, de prikkeling des zenuwknoopen-stelsels bewerkt, is het bloed, in deszelfs volle beteekenis en in den geheelen omvang van deszelfs invloed genomen. Het bloed, als het voertuig en de faktor van iedere koorts, deze levende vloeistof, die door middel eener regelmatige ziektescheiding tot hare natuurlijke gesteldheid tracht terug te keeren en evenzeer door iedere, niet tot uitvoering gekomene of in en gedurende deze gestoorde ziektescheiding op het onmiddelijkst beroerd wordt, is in koortsziekten de eenige denkbare gewigtige oorzaak, die opwekkend op het zenuwknoopen-stelsel kan werken.

Mogten onze lezers ook tot hiertoe met ons overeenstemmen, hetgeen wij welligt niet algemeen durven hoopen, zoo is echter daarmede het onderzoek omtrent het *Erethismus* nog geen zins geeindigd. Altijd blijft dan nog de vraag ter opheldering over: van waar het dan komt, dat het bloed juist in deze of gene ziekte het zenuwknoopen-stelsel zoo aanmerkelijk prikkelt, terwijl dit toch in andere ziekten niet het geval is? — De beantwoording dezer vraag zal wel de allermoeijelijkste zijn, wanneer men zich niet uit de zwarigheid wil redden, met de eenvoudige uitspraak, dat dit juist in de bijzondere Natuur der ziekte ligt. Doch zoo gemakkelijk willen wij het ons niet maken, maar ook hier den knoop voor zoo verre in ons vermogen staat, zoeken te ontwarren. Het is moeijelijk, dikwerf oneindig moeijelijk, in de geheimen der ziekten te willen indringen, maar wij gelooven toch de ondervinding op onze zijde te heb-

ben, wanneer wij de meening uitspreken dat ieder *Erethismus* zelfs zoo als het zich in snelverloopende ziekten vertoont, oorspronkelijk en hoofdzakelijk op *constitutionele* verhoudingen gegrond is, en dat zonder deze *constitutionele* voorwaarden, zonder deze individuele voorbeschiktheid tot *Erethismus* eene ziekte, welke zij ook zijn moge, zich niet ligt onder dit kenmerk zal ontwikkelen. Want wij moeten het maar terstond verklaren dat, hoe voortreffelijk en uit de Natuur geput de beschrijving van P. FRANK, van de *febris nervosa versatilis* ook zijn moge, wij dezelve echter voor niets anders, dan voor eene wijziging van een bijzonder kenmerk, en niet voor het uitwendige, altijd overeenkomende beeld eener zelfstandige koortsziekte, voor eenen *morbus sui generis* (eigenaardige ziekte) kunnen houden, waarvoor P. FRANK zelf, dezelve waarschijnlijk niet gehouden heeft. — Voor zoo verre onze ondervinding reikt, hebben wij steeds de opmerking gemaakt, dat eene en dezelfde ziekte bij het eene voorwerp onder den vorm van *Erethismus*, bij het andere onder eenen geheel anderen uitwendigen vorm verlopen is, en dat ook zelfs de aard en natuur der ziekte, hoe gewichtig dezelve ook in dit opzigt zijn moeten, hierop geenen beslissenden invloed uitgeoefend hebben, wel echter de *constitutionele* verhoudingen. Zelfs de door SCHÖNLEIN zoogenaamde *typhus abdominalis*, van welken men het volgens deszelfs natuur misschien het eerst verwachten konde, scheen zich aan deze wet te onderwerpen. Ten opzigte van het door SACHS beschrevene *Erethismus universalis, causus*, onthouden

wij ons van alle oordeelvelling, om reden wij ons niet onthouden kunnen van te twijfelen aan het wezenlijk bestaan dezer ziekte.

Waarin bestaan echter deze *constitutionele* verhoudingen, deze individuele voorbeschiktheid? — Daar wij het *Erethismus*, overeenkomstig de ondervinding, hoofdzakelijk in jeugdigen leeftijd en bij het vrouwelijk geslacht waarnemen, zoo zoude men zich misschien het meest geneigd gevoelen, de voorbeschikkende beweegrede (momentum) in een zeker *constitutioneel* overwigt van het zenuwknoopen-stelsel boven het overig zenuwgebied aan te nemen, om het even of dit overwigt aangeboren, of door leefwijze, schadelijke *psychische* invloeden, door het bijzonder levenstijdperk enz. verkregen moge zijn. Bij deze meening ligt ook welligt een zeker gedeelte waarheid ten grondslag. Echter moesten wij volgens ons individueel oordeel den eigenlijken grond nog iets dieper zoeken. Wij gelooven namelijk, dat de eigenlijke verhouding in een constitutioneel verschil, in eene gebrekkige overeenkomst tusschen de beide grondstelsels des dierlijken ligchaams, het bloed en zenuwstelsel (hier voor het naast het zenuwknoopen-stelsel, welks nadere betrekking tot het bloed bekend is,) te zoeken zoude zijn, dat of aangeboren is of op zeer verschillende wijze kan verkregen zijn. Hiermede zouden wij de zaak te meer in verband willen brengen, dewijl naar onze meening, daar, waar een volkomen gezond en ten eenenmale krachtig bloed het ligchaam doorstroomt, en aan dit een behoorlijk krachtig, door *psychische* en gemoeds invloeden niet ge-

schokt of overprikkeld zenuwstelsel tegenoverstaat, zich ook niet ligt, zelfs in eene spelverlopende ziekte, het *Erethismus* ontwikkelen kan. Het is hierbij geenzins ons doel, den magtigen invloed, die de gemoedsaandoeningen namelijk op het zenuwknoopen leven uitoefenen, te bestrijden; het dunkt ons echter, dat men ook hierbij te eenzijdig alleen de werking op de zenuwen op het oog gehad, en de voorzeker niet minder gewigtige werking dezer invloeden op de menging en geaardheid even als op den geheelen levensinhoud van het bloed, daarbij al te zeer over het hoofd gezien heeft. — Ook biedt deze wijze van beschouwing het voordeel aan, van de *constitutionele* aanleg tot *Erethismus* ook uit andere, dan zuiver *psychische* oorzaken te laten ontspringen, waarbij wij echter voor als nu niet langer verwijlen kunnen, maar waarvoor de ondervinding wel stof zal opleveren. — Wij herhalen nog eens het hoofdbegrip onzer meening, volgens welke de *constitutionele* grondslag van het *Erethismus* op eene geschokte verhouding, op een, hoezeer nog ligt en daarom uitwendig nog niet zeer merkbaar zich verradend, verschil der beide grondstelsels van de bewerktuiging, en wel in derzelver eigenlijke wortels, in het gebied der zenuwknoopen, berust. Waar het dierlijk levensproces deszelfs volle kracht ontwikkelt, waar de ware natuurlijke overeenstemming tusschen de beide grondstelsels voorhanden is, daar bestaat ook geen *Erethismus*. — Overigens merken wij daarbij nog uitdrukkelijk aan, dat, wat het laatste gedeelte onzer meening omtrent dit onder-

werp uitmaakt, volgens hetwelk het *Erethismus* slechts het voortbrengsel zoude zijn, eener met bijzondere *constitutionele* verhoudigen te zamen komende koortsachtige ziekte, dat dit slechts op voorwerpelijke waarschijnlijkheid gegrond, en geenzins als besliste, uitgemaakte waarheid uitgesproken is, veel eer laten wij het gaarne aan meer ervarene, in de geheimen der ziekten dieper ingewijde geneeskundige denkers over, om te beslissen, of niet ook het *Erethismus*, onaan gezien *constitutionele* verhoudingen, door deze of gene koortsachtige ziekte, die misschien in bijzonder nadere betrekking tot het zenuwknopen-stelsel staat, onmiddelijk zoude kunnen worden te voorschijn geroepen. Naar onze waarneming hebben wij in dit opzigt onder de aanleidende oorzaken in koortsachtige ziekten niets werkzamer bevonden, dan gestoorde, of in hunne voorbereiding werkzame ziektescheidingen, alzoo verrigtingen, die voor zoo verre zij tot de plastische levenszijde behooren, in de naauwste betrekking tot het zenuwknopen-stelsel staan. — Of deze echter alleen en op zich zelve hier kunnen aangedaan zijn, op dezen twijfel berust juist onze, als vermoeden, uitgesprokene meening.

Na deze ophelderingen omtrent het *Erethismus* keeren wij tot onze vroegere beschouwing terug. Wij hebben vroeger te gelijk met den slaap, dien wij als het gevolg van het overwigt van den bloed-prikkel over dien der zinnen en over het hoogere bewust zijn der hersenen hebben voorgesteld, aan de *dronkenschap* gedacht als aan eenen toestand, die ons ten bewijze zoude dienen voor de werkzaamheid, die

een vermeerderde bloedprikkel op de opwekking der hersenwerkzaamheid uitoefent. Hieromtrent willen wij nog het een en ander aanmerken.

Wanneer wij de werking der geestrijke dranken in hun ontstaan, beloop en gevolgen beschouwen, zoo kunnen wij in geenen deele de meening van ons afweeren, dat de door dezelve in den aanvang voortgebragte prikkeling en opwekking der zintuiglijke werkzaamheden, slechts het uitwerksel zij eener boven de gewoone maat gestegene werkzaamheid des bloeds, van eenen in verhouding en hoeveelheid veranderden en vermeerderden bloedprikkel. Ja wij zouden, daar zoo als het reeds bekend is, de wijn eene wezenlijke prikkelings-koorts kan te voorschijn brengen, den hooger grad van deszelfs werking voor de ware physiologische overeenkomst kunnen verklaren, met dien ziektekundigen toestand, welchen wij *koorts* noemen. Even als in deze het bloed deszelfs gewoone grenzen overschrijdt en in eene nieuwe verhouding tot de overige bewerktuiging treedt, zoo schijnt het zich ook hier te verhouden; — wij kunnen ons ten minsten over het algemeen niet overtuigen, dat de naaste en eerste werking der gewoone geestrijke dranken, zoo als vele willen, slechts hoofdzakelijk het zenuwstelsel zoude treffen en zich van daar uit eerst verder ontwikkelen. Werkelijk kunnen wij ook in de zich volkomen ontwikkelende dronkenschap alle graden ontdekken der werking, die een boven deszelfs gewoone maat gestegene en immer hooger stijgende bloedprikkel op de hersenen en derzelve bewustzijn allengs gewoonlijk uit-

oefent, — namelijk in den aanvang gestegene en verlichtte, met eenen verhoogden graad van welbevinden verbondene, werkzaamheid van alle zintuiglijke verrigtingen, zoo als wij dezelve meestentijds in den gezonden toestand, ten gevolge eener matig versnelde, aan het vormings-doel der bewerktuiging beantwoordende, werkzaamheid des bloeds waarnemen, vervolgens echter op het hoogste punt der opwekking, allengskens bezwijken der hersenwerkzaamheid, zoo' wel in derzelve het gevoel, als de beweging voortbrengende rigting, onder de den hoogsten graad van derzelve overmagt bereikt hebbende kracht des bloedstrooms, tot dat ten laatsten het geheele tooneel, voor zoo verre dit mogelijk is, niet alleen uitwendig, maar ook in deszelfs inwendige verhoudingen overeenkomt met die lijdelijke toestanden, die wij in koortsachtige ziekten zoo dikwerf als het gevolg eener de hersenwerkzaamheid overweldigende magt des bloeds waarnemen. — Deze evenredigheid laat zich zelfs zonder dwang tot in de verrigtingen der afscheidings-werktuigen vervolgen. — Want even als zich de koorts door vermeerderde en in hoedanigheid veranderde afscheidingen scheidt, zoo volgt ook op de dronkenschap eene vermeerderde en in derzelve aard veranderde werkzaamheid der afscheidings-werktuigen, in welke het verbroken evenwigt der stelsels derzelve vereffening tracht te vinden.

Het zoude ons hier te verre voeren, wanneer wij ons nog bepaalder met de beschouwing van dergelijke toestanden wilden inlaten, bij welken de in graad of wijze veranderde zintuiglijke werkzaamheid slechts

op eene verandering in de levensverhoudingen des bloeds berust, en bij welken dit laatste punt een wezenlijk bestanddeel van deszelfs inwendig wezen uitmaakt. Werkelijk zal men, daar alle dierlijke vorming — en wat kan ten laatsten niet hiertoe gebragt worden? — in zoo onmiddellijken zamenhang met het bloed staat, slechts bij weinige toestanden in het gebied der slepende, zoo wel als der snel verloopende ziekten aan eene in dezen zin voorgestelde beschouwing alle grond ontzeggen kunnen. Ons is het genoeg, deze verhouding, voor zoo verre zij met het onderwerp van ons onderzoek in betrekking staat, aangeduid te hebben.

Als algemeene slotsom dezer betrekkingen, mogen wij misschien het volgende uitspreken: de hersenen, even als alle zenuwachtige weefsels, behoeven tot derzelve levenswerkzaamheid de onafgebrokene toevloed van eenen slagaderlijken bloedstroom; wordt deze aan dezelve op de eene of andere wijze onttrokken, het zij door wezenlijke ontleding of door eene belemmering der ademhalings verrigting of door eene dusdanige omstemming van de inwendige verhoudingen in de menging des bloeds, dat dit daar bij deszelfs organisch-vitalen aard verliest, (slangengift, pestgift volgens WOLMAR 7. 7), zoo moet ook de levenswerkzaamheid der hersenen, naar mate der omstandigheden, vroeger of later uitgebluscht worden. — Wat de meer enkel in graad veranderde levenswerkzaamheid des bloeds aanbelangt, zoo schijnt eene tot op een zeker punt, dat overigens steeds slechts betrekkelijk en individueel zijn

en niet algemeen opgegeven kan worden, verhoogde werking des bloeds, voor zoo verre zij den *impulsus sanguinis* (aandrang van het bloed) vermeerderd en eene versnelling van de dierlijke stofverwisseling begunstigt, de levenswerkzaamheid der hersenen in eene vermeerderde, hoewel dan ook somtijds eenigzins ongeregelde, opwekking te verplaatsen, terwijl eene, het aangewezen punt overschrijdende aandrang des bloeds dezelve meer of minder onderdrukt, en in deszelfs hoogsten graad, zoo als bijv. bij de *apoplexia sanguinea*, geheel doet bezwijken.

Daar overigens alles, wat wij omtrent de bewerkte levensverhoudingen vermogen uit te spreken, slechts op eene betrekkelijke waarde mag aanspraak maken, zoo spreekt het ook van zelf, dat het zoo even uitgesprokene slechts in eenen betrekkelijken zin kan gemeend zijn. Veel komt hier ook op de gelijktijdige stemming van het zenuwstelsel aan, en daar aan hetzelfde eene belangrijke werking op de inwendige levensverhoudingen des bloeds niet kan ontzegd worden, zoo kunnen de aangevoerde betrekkingen menige beperking ondergaan door de inwendige verhoudingen, waarin de verschillende streken des zenuwstelsels tot elkander staan. Deze verhoudingen zijn buitendien meer aan onze waarneming onttrokken, en zoo kan het somtijds werkelijk het geval zijn, dat wij eene verhoogde opwekking, waarin zich de hersenen bevinden, aan de onmiddellijke werking eener vermeerderde aandrang des bloeds toeschrijven, terwijl zij slechts het middelijk gevolg is, eener het zenuw-

knoopen-stelsel onmiddelijk en op het naast tref- fende opwekking des bloeds, welker werking door dit naar de hersenen wordt toegevoerd. Hoe dit echter ook zijn moge, zoo blijft toch zoo veel zeker, dat, in koortsachtige ziekten ten minsten, de arts slechts in de aangeduide betrekkingen den sleutel tot het ware inzicht te zoeken heeft, en dat in deze de inwendige grondbeginsels bevat zijn, waarop alle uiterlijke verschijnsels, onder welke deze ziekten verloop, berusten.

Terwijl wij van deze algemeene uitwijding omtrent de betrekkingen, welke in de levende bewerktuiging tusschen het bloed en zenuwstelsel plaats vinden, terugkeeren, zien wij ons genoodzaakt, eerst met eene korte beschouwing der *koorts* in het algemeen te beginnen, dewijl zonder eene bepaalde meening omtrent deze, ook geene juiste meening omtrent de zoogenaamde zenuwkoorts kan verkregen worden. Hierbij willen wij echter uitdrukkelijk aanmerken, dat het geenzins ons voornemen is, eene bepaling der *koorts* in den gewonen zin der school te leveren, daar naar onze meening de wetenschap met dusdanige pogingen juist het minst zoude gediend zijn, en den ziektekundigen hier, even als in zoo vele gevallen, waar het onderwerp veel meer omvattend is, niets beters te doen overblijft, dan de hoofdtrekken, waardoor zich een ziektekundige toestand kenschetst, met duidelijkheid voor te stellen, bij welke handelwijze hij ook het best de zwa- righeden en spitsvindige onderscheidingen vermijdt, die meestentijds aan het opstellen van schoolsche

bepalingen verknocht zijn. Ook zijn wij hier even min als in het geheele beloop dezer bladen vermetel genoeg om aanspraak te maken op nieuwhed en eigendommelijkheid van meening, ofschoon het der zaakkundigen van zelf duidelijk zal zijn, waar wij van de gewoone meening afwijken. — Even zoo willen wij niet nalaten op te merken, dat de volgende ophelderingen, slechts op de *wezenlijke* koorts betrekking hebben, waaronder wij iedere koorts verstaan die zich niet als eene eenvoudige prikkelings of uitteerings-koorts voordoet, maar waarvan wij geenzins die koortsachtige toestanden uitsluiten, welke pokken, maselen, roodvonk en andere huiduitslagen vergezellen en daarom volgens de strenge, welligt al te spitsvindige onderscheidingen der school als symptomatische koortsen beschouwd worden.

Welligt heeft zich bij geen onderwerp der ziektekunde de aanwending van het eenen tijd lang en ten deele nog tegenwoordig, bij de geneeskundige schrijvers zoo gemeenzaam denkbeeld van *gevoeligheid*, *prikkelbaarheid* en *wedervoortbrenging* minder vrucht aanbrengend bewezen, dan juist bij het onderzoek omtrent het wezen der koorts. De zeer veelvuldige beteekenis en de wijde omvang van deze afgetrokkene denkbeelden maakten het wel juist niet moeilijk, om met dezelve een veelvuldig spel te drijven, en uit hunne vermeende veranderde betrekkingen onder elkander eene schijnbare verklaring af te leiden; voorzeker echter zoude de waarheid beter bevorderd geworden zijn, wanneer men zich, in plaats van aan deze, aan de eenvoudige verschijnsels zelve

gehouden en getracht had hunne beteekenis uit te vorschen, zoo als dit de weg van onze voortreffelijke voorvaderen geweest is, en ook steeds de weg van echte navorsching en ware wetenschappelijkheid blijven zal. — Hoe weinig wij derhalve ook in het beloop onzer beschouwing met de genoemde denkbeelden zullen te doen hebben, zoo kunnen wij toch niet nalaten, ten bewijze van het zoo even uitgesprokene, de volgende door toeval ons te binnen schietende plaats uit een overigens zeer bruikbaar en verdienstelijk boek met letterlijke getrouwheid hier mede te deelen. »In de koorts» heet het in de 2de supplementband tot de *specielle therapie* van den reeds afgestorvenen RICHTER bl. 26. »is in het vaatstelsel de behoorlijke overeenstemming tusschen de prikkelbaarheid en gevoeligheid opgeheven en de koortsverschijnsels zijn juist de pogingen om dit gebrek aan overeenstemming op te heffen, hetwelk hun eindelijk door de ziektescheiding gelukt.» — Nu vragen wij echter aan iederen verstandigen lezer: wat hij zich onder de in het vaatstelsel opgehevene overeenstemming, tusschen prikkelbaarheid en gevoeligheid denken kan! — Tot dusdanige *non-sens*, zoo als de Franschen het gewoon zijn te noemen, kan alzoo het spelen met op zich zelve onbepaalde en niet heldere denkbeelden zelfs goede schrijvers verleiden!

Wanneer men aan de hoofdzakelijkste verschijnsels der koorts ook maar eene eenigermate indringende beschouwing wijdt, zoo zal men de overtuiging niet van zich kunnen afweren, dat de wezenlijke voort-

gangen van dit ziekelijk proces over het algemeen slechts binnen den werkring van het leven des bloeds plaats vinden, en dat alle verdere verschijnsels schier niet anders dan uitstralingen zijn van de in dit levensbeginsel zich voordoende inwendige voortgangen. Wij zeggen binnen den werkring van het bloedleven, dewijl wij de gewoonlijk onjuistere uitdrukking „vaatstelsel” niet gebruiken willen, daar men aan deze gemeenlijk tevens het denkbeeld verbindt eener zekere dadelijke werkzaamheid van de eigenlijke bloedvaten, welke in der daad aan deze in het geheel niet toekomt. De vaten verhouden zich namelijk hier, even als in het algemeen bij den bloedsomloop, doorgaans meer lijdelijk dan werkzaam, en het is een onmisbaar vereischte voor een dieper inzicht in het wezen der koorts, om den grond van alle dezelve kenschetsende verschijnsels slechts op de inwendige levensverhoudingen des bloeds als zoodanig, niet echter op eene bijkans zelfstandige levenswerkzaamheid, die van de vaten uitgaat, te doen betrekking hebben. — Van de nietigheid dezer meening kan zich een ieder overtuigen. Want niemand zal, om met den vernuftigen SCHNURRER te spreken, de versnelling des bloedsomloops in de koorts, alleen van vermeerderde beweging van het hart willen afleiden, daar de hartklopping en de koortsachtige bloedbewegingen van zoo geheel verschillenden aard zijn.

Zijn het derhalve de innerlijke levensverhoudingen des bloeds, die in de koorts eene verandering ondergaan, en uit welke alle pathognomonische verschijn-

sels van dezelve ontspruiten, waarbij het van zelf spreekt, dat de vaten, even als de geheele overige bewerktuiging, hier aan noodwendig aandeel moeten nemen, zoo zullen wij ons welligt de koorts het best voorstellen, als een ziekelijk verhoogd levensproces, dat in en door het bloed voltrokken wordt, en waarbij dit ten opzichte van deszelfs natuurkundige, scheikundige en bewerktuigde levensverhoudingen, met een woord, ten opzichte van alle deszelfs levensverhoudingen, een meer of min aanmerkelijke verandering ondergaat, waarvan de eigenlijke vereffening eerst door vermeerderde afscheiding van ziekelijk veranderde stoffen mogelijk wordt; — of wij kunnen ons ook, daar er geene verhoogde levenswerkzaamheid in het bloed denkbaar is, die niet veranderde bewerktuigde vorming ten gevolge heeft, en daar iedere koorts, van welken aard zij ook zijn moge, ten laatsten tot afscheiding van ziekelijk veranderde bewerktuigde stoffen strekt, de koorts als een ziekelijk verhoogd vormings-proces voorstellen, dat in en met het bloed voltrokken wordt, waarbij het zoo als SCHNURRER reeds aanmerkt, wiens meening wij hier eigenlijk slechts terug geven, geenzins noodzakelijk is, de neiging van dit verhoogd vormings-proces alleen tot eene voortbrengende (ontstekingachtige) in den gewoonen zin des woords te beperken, maar waarbij dit denkbeeld veeleer in eenen meer algemeenem zin moet opgevat worden.

Hoe algemeen nu ook de zoo even gegevene voorstelling van de koorts over het geheel moge gehou-

den zijn, zoo zal zij toch zoo tamelijk het wezenlijke omvatten, en het zoude zelfs bedenkelijk schijnen, aan het algemeen begrip der koorts eenen meer bepaalden stempel te willen geven, daar zoo menige bemoeijingen van dezen aard, zich als geheel mislukte pogingen betoond hebben. Deze meening echter vordert nog eenige opheldering.

Het eigenlijke punt, van hetwelk naar onze meening iedere wetenschappelijke beschouwing der koorts moet uitgaan, bestaat in de veranderde verhoudingen, in welke het bloed in de koorts tot de overige bewerktuiging geraakt, daar uit deze verhoudingen alle, het koorts-proces eigendommelijke, verschijnsels hunnen oorsprong ontleenen. Hierbij moet men zich echter vooral van alle voorgestelde, door de in lateren tijd heerschend geworden dynamische natuurbeschouwing, zoo geliefkoosde meeningen van een overwigt, van een oppergezag des zenuwstelsels over alle overige stelsels der bewerktuiging geheel ontslaan. Want zonder ons met een onderzoek der zich hier opdringende vraag te willen inlaten, daar dezelve bezwaarlijk tot eene bevreedigende beslissing leiden zal, of namelijk in de koorts de opwekking des bloeds meer het gevolg eener dadelijke werking van het met de bloedvaten verweekeld zenuwknopen-stelsel zij, of dat dit deel des zenuwstelsels slechts ten gevolge der in het bloed zelf en onmiddelijk zich ontwikkelende opwekking en ziekelijke uitzetting (*turgescencia*) in het ziekte-proces mede betrokken wordt, zoo is toch zoo veel zeker, dat het bloed in de koorts, tegen

over de overige bewerktuiging, in eene betrekkelijk zelfstandige verhouding treedt, en, voor zoo verre dit in het algemeen mogelijk is, eene zelfstandige rol speelt. »In de koorts, dit vereffeningsbedrijf, dat »tot ieder nieuw vormings-proces noodwendig is,» zegt SCHNURRER in zijne vernuftige algemeene ziekteleer »verkrijgt het bloed weder deszelfs oorspronkelijke beteekenis, is niet meer het bewogen, »maar het zich zelf bewegende,» en duidt met deze weinige woorden de ware verhouding der zaak op eene treffende wijze aan. — Eene op zich zelve bij voortdoring gestegene, de gewoone grenzen van deszelfs werkzaamheid meer of min overschrijdende ziekelijke levenswerkzaamheid des bloeds, die vroeger of later tot vorming van ziekelijke bewerktuigde voortbrengsels leidt, en bij welke het bloed in eene nieuwe, van de gewoone verschillende verhouding tot de overige bewerktuiging treedt, is alzoo het ware kenmerk van dien ziektekundigen toestand, welken wij koorts noemen.

Zeer belangrijk voor den ziektekundigen is de verhouding van het hooger dierlijk zenuwstelsel, dat tot de beweging en het gevoel behoort, gedurende de koorts. Deze is namelijk voorheerschend lijdelijk; ten minsten verhoudt zich dit hooger zenuwstelsel in de koorts slechts werkzaam, voor zoo verre het door het bloed wordt opgewekt, en deze, zoo als wij gelooven, onmiddellijke waarheid is het tweede punt, hetwelk men bij de beschouwing vast in het oog moet behouden, wanneer men in geen dwalingen wil geraken, ofschoon hetzelfde slechts

het onvermijdelijk gevolg is dier eigendommelijke verhouding, in welke het bloed met het begin der koorts tot de overige bewerktuiging treedt. Want bij de innige wederkeerige betrekking, welke in het dierlijk ligchaam tusschen bloed en zenuwen plaats vindt, is het niet mogelijk, dat het eene stelsel langeren tijd een aanmerkelijk, de gewoone grenzen overschrijdend overwigt kan behouden, zonder dat het andere allengskens meer moet bezwijken. Dit bezwijken van de hoogere verrigtingen des gevoels en der beweging is wel bij iedere koorts meer of minder waar te nemen; maar er heeft toch in deze betrekking, naar omstandigheden, eene zeer verschillende verhouding plaats, en wij moeten ons in dit opzigt op het vroeger aangemerkte beroepen, alwaar wij hebben trachten aan te wijzen, hoe eene vermeerderde werkzaamheid des bloeds en naar derzelve graad, en naar de bijzondere omstandigheden, dan eens opwekkend, dan eens nederdrukkend op de zintuigelijke verrigtingen des zenuwstelsels werkt. — In eene nog meer algemeene verhouding, als dit welligt van de zintuigelijke verrigtingen geldt, schijnt in de koorts, wanneer men die gevallen uitzondert, waar zij ten gevolge van overmatige prikkeling ziekelijk verhoogd is, de willekeurige beweging te bezwijken, en dit welligt om die rede, dewijl het dezelve beheerschende ruggemerg-zenuwstelsel eene minder zelfstandige plaats, dan het hersen-zenuwstelsel inneemt, en dus meer prijs gegeven schijnt te zijn, aan de werking van het zenuwknoopen-stelsel. Welligt berust dit echter ook

op de tegenstelling, die zich in de koorts vertoont tusschen de spieren, die aan den invloed van den wil onderworpen, en tusschen diegene welke aan denzelfven onttrokken zijn. Want terwijl de werkzaamheid en kracht der eersten bijna geheel bezweken is, ontwikkelen de laatste eene buitengewoone werkzaamheid.

De voorheerschende neiging van het organisch levens-proces, leidt tot organische vorming; — alle verdere dierlijke levensontwikkelingen worden eerst door deze vorming, die nimmer geheel stil staat, en welker voortbrengsel het gevormde, de bewerktuiging is, mogelijk. De hoofdstof, welke daaraan het meest en onmiddelijk deel heeft, is het bloed; en daar de koorts bij voorkeur eene ziekte des bloeds daarstelt, zoo moet zij ook, volgens derzelve hoofdzakelijk kenmerk, eene *vormings ziekte* (*Bildungskrankheit*) zijn, en als zoodanig wordt zij ook door de ervaring erkend. Hieruit derhalve kan men zien, wat de ziektekunde behouden moet van eene meening, die de koorts bij voorkeur als eene dynamische ziekte, bijkans als eenen strijd van de bewerktuiging tegen van buiten werkende schadelijkheden enz. voorstelt. Ook andere echter, niet onbelangrijke beschouwingen verbinden zich hiermede.

Is de koorts, wat de hoofdzaak betreft, eene ziekte van de vormende werkkringen der bewerktuiging, zoo wordt het reeds *a priori* waarschijnlijk, dat dezelve slechts dan ontstaan zal, wanneer het vormend proces, de bewerktuigde plastiek, dat wij ons vereenigd met het proces der afscheiding denken moeten, of dat

veeleer zelf als een bedrijf van bewerktuigde afscheiding gedacht kan worden, ergens eenige benaudeeling, eene stoornis ondergaan heeft. Dit vermoeden wordt ook door de ondervinding bevestigd. Werpen wij namelijk eenen onderzoekenden blik op de verschillende oorzaken der koorts, zoo verkrijgen wij den uitslag, dat dezelve gezamentlijk slechts in zoo verre eene wezenlijke koorts kunnen voortbrengen, als zij eene ecnigzins diepere wanorde in de stoffelijke huishouding der bewerktuiging veroorzaken. Deze laatste zal zich nu in de meeste gevallen voordoen, als eene zoodanige, die van de belemmering dezer of gene dierlijke afscheiding uitgaat, waardoor het bloed overladen wordt met stoffen, die hun dierlijk kenmerk hierbij meer of min hebben verloren, en dien ten gevolge tot onderhoud van het levens-proces niet meer geschikt zijn. Want zonderen wij de op eene smetstof berustende oorzaken der koorts, door welke het bloed in een vormings-proces van eenen eigenaardigen aard verplaatst wordt, uit, zoo zullen wij de meeste en het menigvuldigst voorkomende koorts-oorzaken, volgens de leer der ondervinding, uit invloeden moeten afleiden, die in den uitwendigen dampkring bevat zijn, en door middel van dezen op het menschelijk ligchaam werken, zoo als verkoeling, nat worden, groote hitte, vreemdsoortige gesteldheid der buitenlucht enz., en het laatste gevolg dezer uitwendige invloeden, waar zij niet onmiddelijk eene veranderde, van de gezonde meer of minder afwijkende, bloedmenging bedingen, zal dan meestentijds op de onderdrukking

of belemmering van deze of gene dierlijke afscheiding uitloopen. — Van geheel bijzondere beteekenis is in dit opzigt de invloed der jaargetijden, voor zoo verre daar door telken reize, eene bijzondere geaardheid der vochten en eene uitzetting (turgescencia) der af te scheidene stoffen, naar deze of gene afscheidings-vlakte begunstigd wordt, — eene verhouding, welke onze voorouders wel is waar soms op eene eenigzins grove, maar toch over het geheel juiste wijze hebben weten te waarderen, en waaraan, zoo als het ons voorkomt, de tegenwoordige artsen, ondanks alle zorgvuldig opgestelde weêrtafels, waarmede de dagbladen pronken, door al te ijverig streven, om de ter waarneming voorgekomene ziektevormen in een schoolsch ziektekundig gewaad te tooien, op verre na niet de verdiende aandacht wijden. — Maar ook daar, waar het zich laat aanzien, als of die invloeden, welke de koorts het allernaast te voorschijn geroepen hebben, zoo als bijv. bij psychische schokkingen, van eene zuiver dynamische natuur zijn en slechts in staat zouden wezen, om eene zuiver dynamische omstemming te weeg te brengen; zal het bij een dieper onderzoek altijd blijken, dat dezelve of slechts de reeds lang in het ligchaam sluimerende kiem opgewekt, en de reeds lang in het verborgen glimmende vonk tot eene wezenlijke vlam hebben aangeblazen, of dat, waar zij op zich zelve werkzaam geweest zijn, ook zij, in derzelfer werking, op eene stellige wanorde van de stoffelijke huishouding der bewerktuiging uitloopen.

Even als de oorzaken, welke eene koorts voort-

brengeu , steeds op stoffelijke stoornissen berusten , op verrigtingen waarin het bewerktuigd vormings-proces hoofdzakelijk werkzaam en meer of min beperkt is , zoo bestaat er ook geene wezenlijke koorts , die zich niet wanneer zij in genezing zal overgaan , op eene stoffelijke wijze , dat is , door vermeerderde of ten minsten naar den aard veranderde , dierlijke afscheiding vereffent . Wat men ook van het bestaan van onstoffelijke ziektescheidingen in koortsachtige ziekten gezegd heeft , de ware geneeskunstoefenaar zal zich daarvan nimmer laten overtuigen , al moet hij dan ook toestemmen , dat de verschijnsels van stoffelijke ziektescheidingen in vele gevallen niet zoo in het oog loopend zijn , als wel bij het meerendeel derzelve , en zich niet immer tot de afscheiding van grove tastbare stoffen laten beperken . Voorzeker zoude het eene met de ware Natuur van het bewerktuigd leven geheel onbestaanbare meening zijn , wanneer men in die vermeerderde en volgens hunne inwendige geaardheid veranderde afscheidingen , welke de koorts besluiten slechts de afscheiding wilde aanschouwen van dezelfde stoffen , welke juist door haar terug blijven in het ligchaam , de koorts veroorzaakt hebben . Zulk eene lijdelijkheid , als deze meening van de zijde der bewerktuiging op den voorgrond plaatst , laat zich met het ware denkbeeld van het bewerktuigd leven , welks kenmerk is zelf werkzaam te zijn , en welks werkzaamheid in eene onafgebrokeue stofverwisseling bestaat , niet vereenigen . Zelfs daar , waar tegen het einde der koorts op de uitwendige oppervlakte eene stof afgescheiden wordt ,

die van volkomen gelijke Natuur is als die gene, welke door derzelve opname in het ligchaam, de geheele ziekte veroorzaakt heeft, namelijk bij de door eene smetstof ontstaande koortsachtige ziekten, valt aan eene dergelijke lijdelijke doortogt van eene buiten af opgenomene stof, door de bewerktuiging, niet te denken: maar de geheele ziekte bestaat juist slechts in een, door gene uitwendige magt, even als door eene ziektekiem te voorschijn geroepen, ziekelijk vormings-proces van eenen geheel eigendommelijken aard, dat tot het voortbrengen van volkomen gelijke ziektekiemen geneigd is. — Reeds het bloed alleen dat toch hier wel hoofdzakelijk den drager dezer *materia peccans* moest opleveren, kan men zich onmogelijk in eene zoodanige doode lijdelijkheid denken, zonder alles te verloochenen, wat ons Physiologie en Pathologie omtrent deszelfs Natuur en innerlijken levensinhoud leeren.

Al mogen wij ons ook de verrigting der ziektescheiding niet enkel als de eindelijk opvolgende uitloozing, van eene door toevallige stremming der afscheidende werkzaamheid in het ligchaam terug geblevene, voor het bewerktuigd vormings-proces niet verder bruikbare stof denken, welke meening practisch ook reeds daardoor wordt wederlegd, dat bij wezenlijk begonnen ziekte-processen, de kunstmatig aangebragte herstelling der onderdrukte afscheiding niet het doel bereikt; en moeten wij in haar, even als in de koorts zelve, meer een op zich zelf werkzaam bedrijf der bewerktuigde Natuur aanschouwen, zoo zoude het toch

klaarblijkelijk te verre gegaan zijn, wanneer wij aan de, de aanwezige koorts veroorzakende, stoornis in het plastisch proces der bewerktuiging, allen bepalenden invloed op de Natuur en geaardheid der opvolgende koorts en derzelver kritische scheiding wilden ontzeggen. Veeleer hebben hier betrekkingen plaats, welker inachtneming voor den ziektekundigen en geneeskunstoefenaar van groot gewigt is. Men moet slechts hier zijne aandacht niet enkel op de het naast de koorts veroorzakende uitwendige oorzaak, op de zoogenaamde *causa occasionalis*, richten. Want deze verhoudt zich meestentijds slechts als de uitwendige drijfveer, die de in de diepte des ligchaams rustende en tot rijpheid gedijende kiem, tot ontwikkeling brengt. Slechts daar waar zij in een wezenlijk ziektegif bestaat (*contagium*), kan zij, wanneer men de der meesten menschen daarvoor eigene vatbaarheid ter zijde zet, met eenig regt als de volle *causa efficiens* beschouwd worden. — De juistheid dezer meening omtrent de zoogenaamde gelegenheidgevende-oorzaken, wordt onder anderen ook reeds daar door bevestigd, dat zoo als de ondervinding leert, eene en dezelfde oorzaak door derzelver werking, dan eens ziekte te voorschijn brengt, dan eens zonder eenig nadeel verdragen wordt, en dit niet enkel bij verschillende voorwerpen, maar dikwerf bij een en hetzelfde, maar slechts op verschillende tijden; en dat verder op de plaats gehad hebbende werking der geheel gelijke gelegenheidgevende-oorzaken, ziekten van zeer verschillenden aard kunnen volgen, zoo als men zich reeds bij gelegenheid van verkouding kan

overtuigen, die zonder twijfel tot de aller veelvuldigste ziekte-oorzaken gerekend moet worden, en toch eene zoo uitermate groote verscheidenheid in de door haar veroorzaakte ziekten vertoont, dat men verleid zoude kunnen worden een goed deel der snelverloopende en slepende kwalen, van derzelver werking af te leiden. — Het is alzoo niet de zoogenaamde gelegenheidgevende-oorzaak, die de geaardheid der opvolgende koorts en den aard en wijze van derzelver kritische scheiding hoofdzakelijk bepaalt, maar hare werking op de bewerktuiging, wordt zelfs eerst bepaald door een ander, gewigtiger punt, en dit punt bestaat in de, in het ligchaam zelf voorhandene gesteldheid van deszelfs innerlijke levensbetrekkingen, die men ten deele ook met de uitdrukking »*inwendige of bijzondere voorbeschiktheid*» aangeduid heeft. Men moet slechts aan dit, voor de ziektekunde zoo hoogst gewichtig begrip, eenen zoo veel mogelijk wijden omvang toekennen, en hetzelfde op de *geheele* bewerktuiging, en niet enkel op deszelfs dynamische »stemming» enz. toepassen. — Wij verstaan derhalve daaronder alle, van het zuiver ideaal der gezondheid afwijkende, in het ligchaam zelf bevatte veranderingen van deszelfs innerlijke, zoo wel stoffelijke als dynamische levensverhoudingen, welke door de werking van het luchtgestel, de jaargetijden, epidemische constitutie, levenswijze enz. bedongen worden. Voorzeker is deze innerlijke gesteldheid des ligchaams inderdaad zelve slechts weder het gevolg van uitwendige invloeden, die hetzelfde, naar het schijnt,

bij herhaling en gedurende eenigen tijd treffen moeten, wanneer zij eene bepaalde werking op hetzelfde zullen uitoefenen; maar het komt hier niet op den aard en wijze aan, waarop deze omstemming in de innerlijke levensverhoudingen des ligchaams ontstaat, maar veeler daarop, of het voorhanden zijn derzelve zich inderdaad laat aanwijzen of niet, en omtrent de beantwoording dezer vraag kan wel geen geneesheer in twijfel staan. — Deze inwendige voorbeschiktheid des ligchaams, gelijk wij die noemen willen, is het nu hoofdzakelijk, die op de door de eene of andere gelegenheidgevende - oorzaak te voorschijn geroepene koortsachtige ziekte haren stempel drukt, en in het bijzonder ook op de rigting en aard der kritische scheiding eenen bepalenden invloed uitoefent. In eenen strengen zin kan men zelfs zeggen, dat de verschillende vormen der koorts, voor zoo verre zij zich door de aandoening van het een of andere stelsel van elkander onderscheiden, zoo als de katarrhale, rheumatische, bilieuse, pituiteuse en exanthematische koortsen, hoofdzakelijk slechts derzelve gedaante en ontstaan aan deze in het ligchaam opgeslotene omstemming, betrekkelijk deszelfs vloeibare en vaste bestanddeelen te danken hebben. Eenige daadzaken mogen deze algemeene meening ophelderen en bevestigen.

Even als de winter, bij drooge aanhoudende koude en bij heerschende noorde en ooste winden, de ontwikkeling des bloeds tot het slagaderlijk kenmerk in eenen hoogen graad bevordert en daardoor ware ontstekingen van het in verhoogde werkzaamheid,

zich bevindend ademhalings-weefsel begunstigt, even zoo bevordert de lente vooral de uitzetting der vloeistoffen en de rigting der bewerktuigde levenswerkzaamheid naar de slijmvliezen der borst en naar de uitwendige huid, en roept alzoo het heer van zinkingachtige kwalen en een groot deel der koortsachtige huiduitslagen te voorschijn. — De zomer met deszelfs hitte ontwikkelt daarentegen het aderlijk kenmerk des bloeds — de lever met haar aanhangsel wordt het hoofdzakelijkst zuiverings-werktuig van het met koolstof en waterstof overladen bloed, en het gastrisch, inzonder echter het galachtig kenmerk der koortsen, wordt heerschend. — Aan de herfst eindelijk, die het overgangstijdperk tusschen den zomer en den winter vormt, schijnt, behalve de rheumatische kwalen, hoofdzakelijk die ziekteklasse toe te behooren, welke de ouden van de zoogenaamde *atra bilis* (zwarte gal) afleidden, en zij schijnt ook het meest overeenstemmend jaargetijde te zijn, vanden in lateren tijd zoogenaamden *typhus sporadicus, abdominalis*. — Het spreekt als van zelf, dat het gezegde slechts dan waarheid bezit, wanneer de jaargetijden hunne gewoone volgreeks behouden, en hun natuurlijk kenmerk, zoo als het met ons luchtgestel overeenkomt, ontwikkelen; afwijkingen hiervan, plaatselijke en epidemische invloeden, veranderen hierin veel, zoo als dit genoegzaam bekend is, en waarmede wij ons hier niet verder kunnen inlaten. — Vergenoegen wij ons echter slechts met deze vlugtige aanduidingen, zoo zal het welligt op eene toereikende wijze opgehelderd zijn, hoe eene

en dezelfde uitwendige oorzaak, bijv. verkouding ten tijde des winters, eene longontsteking of zijdewee, in de lente eene borstzinking, eene *angina tonsillaris* of zelfs eene *febris morbillosa*, in den zomer eene galkoorts, eene *erysipelas*, in de herfst eene buikloop, eene *febris gastrico-venosa*, enz. enz. kan te voorschijn roepen.

Wanneer wij alles te zamen vatten, wat ons de beschouwing der ziektescheidingen omtrent de Natuur der koorts leert, zoo heeft, daar geene wezenlijke koorts zonder eene meer of minder stoffelijke ziektescheiding derzelve vereffening vindt, de meening van vele ouden, volgens welke de koorts als een zuiverings-proces moet beschouwd worden, door hetwelk zich in het ligchaam bevindende stoffen, wier aanwezen zich niet langer met de harmonie van het geheel verdraagt, uit hetzelfde verwijderd worden, over het algemeen niets zoo ongerijms, als onze dynamici en solidair pathologen willen beweerden. De bijzondere eigenschap dezer uit het bloed aftescheidene stof en de rigting, welke dezelve naar deze of gene uitwendige of inwendige oppervlakte, naar dit of dat werktuig inslaat, zullen dus hoofdzakelijk den vorm der koorts bepalen, en de ware geneeskunstoefenaar moet dus hierop voornamelijk zijn oogmerk vestigen. — Afgezien daarvan, dat het over het algemeen onverschillig zijn kan, of men de hierbij vermoedde gebrekkige mengings gesteldheid der vloeibare deelen des ligchaams, voor het naast van eene ziekelijke werkzaamheid der vaste deelen ontstaan, of dezelve als gevolgen der werking van

uitwendige grondstoffen, onmiddelijk in gene zelve zich vormen laat, zoo is het aan geenen twijfel onderhevig, dat de onderhavige meening, wanneer zij zich niet op de boven bestredene grove wijze wil doen gelden, en aan de bewerktuiging even als aan het koorts-proces de hun toekomende bewerktuigde, op zich zelf staande, werkzaamheid toekent, de waarheid voor zich heeft, hetgeen wij niet vreezen onbewimpeld uit te spreken. Zelfs de daaruit afgeleide praktische grondstellingen, houden wij voor het ware hoofdbegrip aller praktische wijsheid, die de in lateren tijd veelvuldig aanbevolene afwachtende (expectative) geneeswijze over het algemeen verre achter zich laat, daar wij altijd gezien hebben, dat die arts in de behandeling der koortsen het gelukkigst is geweest, die voornamelijk zijn oogmerk op de overweging en leiding der stoffelijke verhoudingen van de ziek gewordenen bewerktuiging gevestigd, en alle dynamische om- en ontstemming slechts als de terugkaatsing der stoffelijke wanorde had opgevat. Zelfs de *calomel*, die empyrisch en zonder de moeite te nemen van zelf te denken, in de handen van zoo velen onzer zoogenaamde geneeskunst-oefenaars geraakt is, kan wel derzelve, in zoo menige hopelooze ziekten, zoo als bijv. bij den *typhus abdominalis*, niet genoeg te waarderene werkzaamheid, hoofdzakelijk slechts aan dergelijke verhoudingen te danken hebben.

Veel moeilijker dan de in de koortsen op de uit- en inwendige oppervlakten des ligchaams, zich vertoonende voortgangen, valt het de in het binnenste

des bloeds plaats hebbende *stofverwisseling*, met betrekking tot derzelve aard en gesteldheid, te beoordeelen en toch leeren ons analogie en inductie, dat dezelve zeer aanmerkelijk en menigvuldig zijn moet, — ja wij kunnen er zelfs niet buiten, dezelve als de hoofdzakelijkste voortbrengster van alle in de koortsen voorkomende, plaatselijke gedaanteverwisselingen aan te nemen. Wat wij echter hieromtrent weten, dat is met bepaaldheid en als voorwerpelijke kennis weten, is uiterst gering en verschaft geene bevrediging. Zijn voor ons reeds de physiologische verrigtingen der bloedvorming en bloedverandering, met eene digte sluier verborgen — hoe veel te meer zullen het voor ons de pathologische zijn moeten, die zich tot gene als het meervoudige tot de eenheid verhouden! — Hoe moeilijk in dit opzigt iedere poging zij, om de waarheid nader bij te komen, wordt onder vele anderen ook daardoor bewezen, dat het sinds jaren onaangevallen leerstuk in de theorie der ademhaling, volgens hetwelk het bij het ademhalings-proces zich ontwikkelend koolstof-zuur, slechts het voortbrengsel eener door de zuurstof der buitenlucht volbragte verzuring zoude zijn, door nieuwere proefnemingen, die het waarschijnlijk maken, dat het als zoodanig reeds in het algemeen het aderlijk bloed aanhangt, ten minsten zeer is geschokt geworden. — Hoe groot en voelbaar nu echter ook het gebrek aan stellige kennis in dit opzigt zijn moge, zoo mag dezelve ons echter geene aanleiding geven, de op inductie gegronde overtuiging, dat deze inwendige stofverwisseling des bloeds, het we-

zenlijke der koorts uitmaakt en in het bijzonder derzelve verschillende wijzigingen grondvest, minder staande te houden, even min als wij gedrongen kunnen worden aan het physiologisch leerstuk, dat het bloed de eigenlijke grondstof, van alle bewerkte vorming daarstelt, te twijfelen omdat wij hetzelfde met zinnelijke oogen niet vermogen waar te nemen. Veeleer zouden wij ons daar door nog te levendiger aangespoord gevoelen, om iedere zich ons aanbiedende gelegenheid, om onze kennis dienaangaande te verrijken, zoo veel mogelijk ons ten nutte te maken, en voor het overige ons aan de hoop overgeven, dat de vorderingen der bewerkte scheikunde ook in dit opzigt nog menig resultaat opleveren zullen.

Wanneer wij voor het overige de koorts als een van het bloed uitgaand en op eene omstemming van deszelfs inwendige levensverhoudingen berustend ziekte-proces hebben opgevat, zoo zal ons toch wel niemand zoo zeer misverstaan, als of wij dezelve tot een uitsluitend ziek worden van het bloed wilden beperken. Eene dusdanige eenzijdigheid zoude met het denkbeeld der bewerkte vorming, in welke niet eens een enkel, maar eenigzins aanmerkelijk werktuig kan ziek worden, zonder dat het geheel daaraan aandeel neemt, overeenigbaar zijn. Allezins worden in de koorts ook de betrekkelijk vaste weefsels des lichaams ziek, zoo als dit ook bij de innige betrekking, waarin deze tot het bloed en het bloed tot hen staat, volstrekt niet anders kan verwacht worden, en is de koorts over het geheel de meest alge-

meene ziekte des ligchaams, die wij kennen; dit ziek worden echter der vaste deelen, houden wij meer voor het gevolg dan voor het begin, meer voor het secundaire dan voor het primaire, hoewel wij niet ontkennen willen, dat de meeste uitwendige gelegenheidsgevendende-oorzaken der koorts voor het naast wellicht meer de vaste, dan de vloeibare weefsels der bewerktuiging aandoen, waarop het echter, wanneer wij de verdere inleiding van het proces beschouwen, niet aankomt. — Voorzeker worden er ook door het ziek worden der verschillende vaste weefsels niet onwezenlijke wijzigingen in de gedaante der koorts bedongen, zoo als dit onder anderen het, in het bijzonder ontstekingsachtig, aangedaan worden der enkele werktuigen reeds aantoot, in welk opzigt persoonlijke aanleg en geaardheid der uitwendige oorzaken het meest schijnen te bepalen.

Maar ook afgezien van deze zuiver plaatselijke aandoeningen, lijdt het wel geenen twijfel, dat eene binnen het zenuwstelsel veranderde polariteit, hoe weinig bepaalds wij ook tot nu toe daaromtrent mogen vaststellen, eenen niet onbelangrijken invloed op de in- en uitwendige gedaante der koorts uitoefent. Zoo zal bijv. om maar *iets* aan te duiden, de bij iedere koorts meer of minder zich vertoonend verminderde werkzaamheid van het hersen- en ruggemergs-zenuwstelsel, niet alleen van de, deze onmiddelijk treffende, bovenmatige bloedmagt, maar ook ten deele daar van afgeleid mogen worden, dat wegens de groote verteering van zenuwwerkzaamheid, die in het gebied van het be-

werktuigd (knoopen) zenuwstelsel door het zoo levendig geworden verkeer met het bloed verbruikt wordt, voor gene hoogere rigting slechts weinig overblijft, — er tusschen het hooger dierlijke en bewerktuigde (bloed-) zenuwstelsel alzoo eene soort van polaire tegenstelling plaats grijpt, zoo dat de werkzaamheid van het eerste te meer daalt, naar mate die van het laatste hooger gestegen schijnt. — Op eene gelijke wijze zoekt SCHNURRER zich de op eene ongelijke verdeeling der zenuwkracht berustende, verhoogde zenuwprikkelbaarheid te verklaren, terwijl hij (allgem. Krankhl. § 128) zegt: »Echter kan »bij de, door de koorts voortgebragte herleiding (re- »duction) van de werktuigen der willekeurige bewe- »ging daar door, dat van uit het spierstelsel, wegens »deszelfs gevoelloosheid (torpor) het meest geschikte »tegenwigt der zenuwkracht ontbreekt, de omstem- »ming der laatste ook voor een gedeelte voortgebragt »worden, doordien het nu tot eenzijdige ontladin- »gen komt en vooral ook de zintuigen dikwerf eene »ziekelijke prikkelbaarheid verkrijgen.» — P. FRANK heeft de koorts slechts »den *schaduw* eener ziek- »te'' genoemd. Deze uitspraak van den grooten geneesheer, berust op eenen diepen blik in het binnenste der zieke Natuur en bevat eene groote waarheid, maar is echter ook zeer ligt aan misverstand onderhevig. Het zoude namelijk eene groote dwaaling zijn, wanneer men dezen zin bijna alleen tot plaatselijke ziekten of zelfs, zoo als het eenen tijd lang geliefkoosd schijnt geworden te zijn, slechts op plaatselijke ontstekingen wilde toepassen. — In dezen

zin zoude het zelfs op de idiopathische, uit eene zuiver uitwendige oorzaak, zoo als van uit verwonding ontstaan zijnde ontsteking, slechts eene zeer beperkte aanwending toelaten. Want wie kan zich bijv. eene slechts eenigzins aanmerkelijke, door verwonding veroorzaakte ontsteking voorstellen, zonder dat het bloed daar aan in deszelfs geheel niet alleen een medelijdend, maar zelfs wezenlijk aandeel neemt, en in deszelfs innerlijke mengingsgesteldheid eene meerdere of mindere omstemming ondergaat? — Wat echter de met de wezenlijke koorts verbondene plaatselijke aandoeningen, van ontstekingachtigen of niet ontstekingachtigen aard aanbelangt, zoo moeten dezelve niet zoo zeer als de eigenlijke, naaste oorzaken der koorts, maar veeleer slechts als het eigenlijk brandpunt, als de hoofdzakelijke bron van dezelve beschouwd worden, even als iedere koortsachtige ziekte, eenen zoodanigen bezit, of, waar zij deze beteekenis niet hebben, als de hoofdzakelijke gevolgen van bijzondere constitutionele gebreken en voorbeschiktheid worden aangenomen. — De eenige juiste verklaring, die men aan de behandeld wordende uitspraak geven kan, kan derhalve deze zijn, dat men de koorts, voor zoo verre men onder dit woord bij voorkeur derzelve uitwendige verschijning begrijpt, als den schaduw van de in het binnenste des ligchaams gegevene ziekelijke omstemmingen, zoo wel betrekkelijk deszelfs vloeibare, als vaste weefsels, die zich aan onze blikken meer onttrekken en welke wij helaas meestentijds niet regt weten te noemen, opvat. — Helaas is dit echter in onze wetenschap niet het eenigst

geval, waar wij de hoofdzaak, den grondslag van het geheel, niet vermogen te noemen, en onze beteekenis slechts deszelfs uiterlijke verschijning geldt.

Keeren wij nu tot ons eigenlijk onderwerp terug en laten wij ons bezig houden met te vragen naar de ziekte-oorsprong, (pathogenie) en ziektekundigen inhoud der zoogenaamde zenuwkoortsen, of, aan welke uitdrukking wij boven de voorkeur gegeven hebben, van den koortsachtigen zenuwachtigen toestand (*status nervosus febrilis*), — vragen, die van zeer aanmerkelijk gewigt zijn, welker beantwoording men echter bijna immer moeilijker vindt, hoe meer men over dezelve heeft nagedacht. Wij willen ons overigens door deze zwaarigheden niet laten afschrikken, om onze meeningen hieromtrent uit te spreken. Want de wetenschap is eene soort van gemeenebest, waarin ieder het regt heeft, zijne stem uit te brengen, wanneer hij daartoe slechts gronden vermag bij te brengen, en voor dwaling — is niemand verzekerd. — *Non cuivis homini contingit adire Corinthum!*

Wij hebben boven, bij den aanvang dezer bladen, in plaats van de zoo ligt aan misvatting onderhevige uitdrukking »zenuwkoorts» naar het voorbeeld van STOLL, de minder dubbelzinnige »zenuwachtige toestand» (*status nervosus*) verkozen, zoo dat op deze wijze de zoogenaamde zenuwkoorts als de samenstelling eener koortsachtige ziekte met zenuwachtigen toestand verschijnt. Hier hebben wij het nu te doen met de beantwoording der vraag: is deze zenuwach-

tige toestand het eigendom eener bijzondere, door haar hoofdzakelijk en bijna bij uitsluiting gekenmerkte koortsoort, of komt dezelve aan meerdere, volgens derzelve oorsprong en natuur verschillende, koortsachtige ziekten toe? — eene vraag, die naar haren wezenlijken zin met de vraag: vormt de zoogenaamde zenuwkoorts eene eigensoortige ziekte (*morbus sui generis*) of niet? — ineensmelt.

De beantwoording dezer vraag kan slechts door de ervaring gegeven worden, en daaromtrent zal wel geen geneeskunst-oefenaar in twijfel staan. Dat eigendommelijk lijden des zenuwstelsels, waardoor zich de zoogenaamde zenuwkoortsen hoofdzakelijk zouden vormen, nemen wij ten gevolge van zoo verschillende ziekten waar, dat het inderdaad te regt aan bedenking zoude onderhevig zijn, op dit kenmerk de onderscheiding eener bijzondere koortsoort te willen grondvesten. Ook bewijst reeds de door de school geliefkoosde onderscheiding, tusschen *primaire* en *secundaire* zenuwkoorts, genoegzaam de waarheid dezer meening. Nog duidelijker zal dit worden, wanneer wij ons aan den zenuwachtigen toestand herinneren, die ten gevolge van bijzondere omstandigheden wordt waargenomen.

M. CORMAC, wanneer hij van het ontstaan der koortsen, uit eene smetstof melding maakt, (l. c. pag. 43.) werpt de volgende vraag op: •Is the fever then, •let us ask, which arises from this specific source, •essentially different from the others forms which do •not de acknowledge it for their origin? I should be •inclined to think not. — I ground my conclusion

» upon the fact, that we frequently see the so-called typhoid symptoms, appear in fevers confessedly not springing from contagion — at the close of many inflammations, in some of the febrile exanthemata, in puerperal fever, in hospital gangrene — and after the long-continued retention of the placenta (1). — STOLL zegt in aphor 710. »Horum'' (symptomatum) causa προηγουμένη est morbida mobilitas (ευμεταβλησια,) excedens, deficiens, abnormis, systematis nervei, facultatis praeprimis animalis'' (2) en in den daarop volgende aphorismus »superveniens febris, QUALISCUNQUE, UNDECUNQUE NATA, instar stimuli peregrini agit, vices supplens προκαταρκτικης causes'' (3) & aph: 712: Hinc febris inflammatoria, biliosa, putrida, pituitosa, haecque frequentius,

(1) Is de koorts dan, laat ons vragen, welke uit deze eigenaardige bron ontspruit, wezenlijk verschillend van de andere vormen, welke deze niet als hunnen oorsprong erkennen? Ik zoude geneigd zijn te denken van neen — ik grond mijn besluit op de daadzaak, dat wij dikwerf de zoogenaamde thyphoïde verschijnsels zien voorkomen in koortsen, die blijkbaar niet uit eene smetstof ontspringen — en op het einde van vele ontstekingen, in sommige der koortsachtige huiduitslagen, in de kraamvrouwen-koorts, in de hospitaal-versterving — en na het lang aangehouden hebbend terugblijven der placenta.

(2) De verwijderde oorzaak dezer verschijnsels is de ziekelijke beweegbaarheid van het zenuwstelsel, vooral van het dierlijk vermogen, die bovenmatig is, ontbrekend, van den gewoonen vorm afwijkend.

(3) De bijkomende koorts, hoedanig ook en van waar ook ontstaan werkt even als eene vreemde prikkel, de plaats vervullende van de naaste oorzaak.

»prae caeteris, et ipsa subin intermittens, nervosae
»fiunt.» (1)

En in aph. 716. heeft hij nog de volgende vragen, die zijne meening toereikend ophelderen, opgesteld: en »his liquet, quae sit idea febris nervosae verior, in praxi utilior? — Cur febris nervosa non sit specifica, sui que generis, sed revocanda ad hucusque descriptas, et ex earum praeceptis sananda?» (2) — En ligt niet de geheele geneesleer der zoogenaamde zenuwkoortsen in de volgende woorden opgesloten: *remediorum princeps est ipsius febris curatio apta?* — (3)

Het lijdt geenen twijfel, of de zenuwachtige toestand verbindt zich met zeer verschillende ziekten, en wanneer het ook niet kan tegengesproken worden, dat vele koortsen van den aanvang af eene bijzondere geneigdheid verraden, zich met denzelven te verbinden, en dat dezelve bij deze alle andere ziekelijke verschijnsels meer of min verdringt — dat op zekere tijden, door middel van epidemische invloeden, bijna alle ziekten zich met denzelven ver-

(1) Van hier worden de ontstekingskoorts, de galkoorts, de rotkoorts, de slijmkoorts, en deze veelvuldiger, bij voorkeur, en zelfs somtijds de tusschenpoozende koorts, zenuwachtig.

(2) Blijkt hieruit nu niet, welk het meer ware en voor de praktijk nuttiger denkbeeld der zenuwkoorts zij? — Waarom de zenuwkoorts niet eigenaardig is, en van eene eigene soort, maar tot de tot dus verre beschrevene teruggebracht, en naar de voorschriften van deze genezen moet worden.

(3) Het voornaamste van alle geneesmiddelen is de geschikte behandeling der koorts zelve.

binden, en eindelijk dat er zekere koortsen zijn, die in derzelfer volledig beloop noodwendig een zenuwachtig tijdperk doorloopen, zoo geeft echter dit alles ons niet het regt, denzelfen tot onderscheidings-teeken en kenmerk van een bijzonder koortsgeslacht te verheffen, daar dezelve zich onder zoo verschillende omstandigheden ontwikkelt, of wilde men welligt de aderontsteking (phlebitis), dewijl zij immer, ten minsten wanneer zij slechts eenigen omvang bereikt, met eene typheuse koorts verloopt, eene zenuwkoorts noemen? Of op gelijken grond de ware boosaardige korbunkelkoorts (pustula maligna), de *raphanie* en dergelijke kwalen? — En toch welk regt heeft men, om deze ziekten van de benaming zenuwkoorts uit te sluiten, wanneer het door de ondervinding bewezen is geworden, dat de koorts die dezelve in hare volle ontwikkeling begeleidt, even zoo standvastig tot het zenuwachtig karakter overhelt, als zulks bij de zoogenaamde oorspronkelijke zenuwkoortsen en bij den *typhus* het geval is. Dat de ziekte niet immer deze hoogte bereikt, kan onmogelijk als tegenbewijs gelden, want er zijn ook typhus lijders, die nauwelijks hun bed behoeven te houden.

Met een woord: wat men zenuwkoorts genoemd heeft, vormt doorgaans geen zelfstandig koortsgeslacht, geene eigenaardige ziekte (morbus sui generis), maar slechts eene enkele vorm, waaronder de meest verschillende koortsachtige ziekten kunnen verloopenen; een enkel *koorts-karakter*, en het zoude derhalve te wenschen zijn, dat de uitdrukking »ze-

„*nuwkoorts*,“ die in onze wetenschap theoretisch en praktisch reeds zoo veel verwarring gesticht heeft, geheel uit dezelve verbannen, of dan ten minsten in de uitdrukking „*koorts met zenuwachtig karakter*“ of ook „*zenuwachtige koorts*“ veranderd wierdt. — Namen zijn wel is waar voor den waren geneeskunst-oefenaar iets zeer onverschilligs, niet alzo echter voor de leerlingen en de beginnende in de praktijk. Op dezen werken zij even als eene *fata morgana*; en hoe vele artsen brengen het in geheel hun leven niet verder dan tot leerlingen der compendien-wijsheid!

Er bestaan in het geheel slechts drie koorts-karakters: het *eenvoudig*, hetwelk men ook het *Erethisch* zoude kunnen noemen, omdat verhoogde prikkeling des bloeds, de gemeenschappelijke grondslag aller koortsen uitmaakt, het *ontstekingsaardig* en het *zenuwachtig*. — Het eerste laat zich het best daar door uitduiden, dat aan hetzelfde noch de kenmerken van het tweede, noch die van het derde toekomen; — het kan echter in ieder van dezelve overgaan, en vormt als het ware eenigermate het midden, van uit hetwelk eene dubbelde rigting vervolgd kan worden. — De beide laatsten aan welke alles toebehoort, wat zich van het eerste verwijdert, vormen onder elkander eene soort van tegenstelling, zoo dat de uitersten elkander volstrekt uitsluiten, de midden-trappen echter eene verbinding toelaten. Namelijk: eene wezenlijke ontstekingsachtige koorts, hetzij met of zonder plaatselijke ontsteking, (hoewel het laatste welligt in wezenlijkheid geheel niet bestaat) laat

doorgaans geene verbinding met het zenuwachtig karakter toe; zal dit geschieden, dan moet zij echter haar waar karakter afleggen en eene *andere*, — eene zenuwachtige worden. Even zoo min laat eene waarlijk zenuwachtige koorts de verbinding toe, met het waar ontstekingsachtig karakter, of ook slechts met eene echte plaatselijke ontsteking. Waar bij dezelve ontstekingen van enkele werktuigen en weefsels gevonden worden, die niet uit het een of ander vroeger tijdperk ontspruiten, waarin het zenuwachtig karakter zich nog niet ontwikkeld had, vertoonen deze een geheel ander karakter, dan de echte *Phlegmone*. Nog minder is het echter mogelijk, dat het zenuwachtig koortskarakter, wanneer het eenmaal slechts eenigermate ontwikkeld is, in het ontstekingsachtig kan overgaan, terwijl toch de ondervinding leert, dat het ontstekingsachtig in het zenuwachtig kan veranderen. — Over het algemeen zal men wel de meer wezenlijke ontstekingen, die wij in het beloop eener zenuwachtige koorts waarnemen, aan het vroeger tijdperk der vermeende prikkeling mogen toeschrijven, waarin het zenuwachtig karakter nog slechts in deszelfs ontwikkeling begrepen is, en alzoo de tegenstelling tusschen ontstekingsachtig en zenuwachtig koortskarakter aanmerkelijker en strenger zijn, dan het zich bij den eersten oogopslag en een vlugtig onderzoek laat aanzien. — Zoo veel is echter zeker, dat alle koortsen, die zich van het eenvoudig koortskarakter verwijderen, in het zenuwachtig of ontstekingsachtig karakter overgaan, of toch ten minsten tot het een

of het ander meer naderen moeten. Want een verder karakter, als het genoemde, bestaat er niet. Wat de ziektekundigen als rotachtig koortskarakter hebben opgesteld, heeft geene zelfstandigheid en vormt veeleer een *ingrediens*, een gedeelte, of ten hoogsten eene bijzondere wijziging van het zenuwachtig karakter. Al het overige behoort tot de *koorts vormen* en grondvest het onderscheid tusschen de katarrhale, rheumatische, gastrische en exanthematische koortsen. —

Het *ontstekingachtig* en *zenuwachtig* koortskarakter zijn niet als het ware enkel in graad en uitwendig, maar ook in den aard en innerlijk, dat is wezenlijk elkander tegenovergesteld. Want terwijl wij bij het eerste vermeerderde oxydatie, vermeerderde slagaderlijkheid van het bloed en overlading van hetzelfde, met plastische bestanddeelen, vermeerderden *turgor vitalis* en organischen *tonus* en van hier stremming van alle afscheidingen waarnemen, en alles eene voorheerschende neiging tot nieuwe bewerktuigde vorming verraadt, die, hetgeen wel moet aangemerkt worden, nog steeds den bewerktuigden grondvorm volgt, aanschouwen wij in den waren zenuwachtigen toestand van dit alles bijna juist het tegendeel. Het bloed is minder verzuurd, dan wij het zelfs in den gezonden toestand vinden, reeds donkerder van kleur en dunner en vloeibaarder van samenhang, het bezit eenen geringeren warmte-inhoud en is doorgaans armer geworden aan organisch plastische bestanddeelen. In plaats van den vermeerderden *turgor vitalis* bevindt zich ten hoogsten eene pas-

sieve bloedophooping en stremming, en in plaats van den verhoogden organischen *tonus*, verslapping en *collapsus*. De afscheidingen zijn niet terug gehouden, maar veeleer vermeerderd, wegs meltend (colliquatief) en voeren, even als bij een passief doorzweetingsproces, rauwe, onverteerde bewerktuigde stoffen uit het ligchaam. In plaats van de bij de ontstekingsachtige koorts overal voorheerschende neiging tot vorming en van wezenlijk nieuwe vormingen, die bij dezelve verwekt worden, bevindt zich hier eene onmiskenbare neiging tot oplossing en vloeibaar worden, als welker laatste uitslag, zich het regelmatig verval der bewerktuigde menging en vorm daartelt, bij welks intrede het individueel leven niet verder bestaan kan en waarop de dood volgt, wanneer dezelve niet reeds vroeger, ten gevolge der organisch-vitale dooding van een belangrijk, voor het dierlijk levensproces en de overeenstemming van het geheel niet te ontbeeren werktuig of stelsel van werktuigen is ingetreden. — Het meest in het oog vallend vertoont zich de tegenstelling echter in de verhouding van het hooger dierlijk zenuwstelsel. Terwijl dit bij de ontstekingsachtige koorts in deszelfs vrije werkzaamheid, door de overmagt van het bloed, zich slechts als *gebonden* verhoudt, in deszelfs inwendige kracht echter doorgaans geen verlies geleden heeft, en vrijer wordt, naar mate het *plus* des bloeds verminderd wordt, is het bij den ontwikkelden zenuwachtigen toestand niet enkel in de ontvouwing van deszelfs werkzaamheid van buiten af belemmerd en gehinderd, maar in deszelfs kracht

zelve wezenlijk inwendig verzwakt, uitgeput en geschokt, en heeft deszelfs levend-bewerktuigden invloed op de overige bewerktuiging, waarop ten deele mede de overeenstemming en de mogelijkheid van het geheel berust, meer of minder er bij ingeschoten. — Wanneer men zich de levensverhoudingen in den gezonden toestand als de eenheid of het betrekkelijk middenpunt denkt, zoo kan men het ontstekingsachtig koortskarakter als de hoogst mogelijke ontwikkelings-magt der *positive* (welligt middenpuntzoekende) levensrigting, en het zenuwachtig karakter als de diepste magt der *negative* (welligt middenpuntvliedende) levensrigting beschouwen, wanneer het overigens niet te gewaagd en voor de ware wetenschap te gevaarlijk is, zich met dusdanige algemeene analogiën en vergelijkingen in te laten.

Wanneer het denkbeeld des koortskarakters nu slechts op de natuur en geaardheid van het algemeene lijden, hetwelk wij koorts noemen, betrekking heeft, het onderzoek echter der verschillende koortsvormen daarop berust, welke werktuigen of stelsels van werktuigen de koorts zich tot haar hoofdzakelijk brand- of punt van doorbreking uitkiest, zoo is eene verwisseling dezer beide denkbeelden met elkander wel niet mogelijk, en niemand, die het naauwkeurig neemt, zal bijv: van een gastrisch koortskarakter willen spreken. Wel berust het geheel onderscheid op eene kunstmatige scheiding van datgene, wat in de Natuur vereenigd en te zamen voorkomt, en slechts misverstand en dwaling konden het bij zekere koortsvormen voorheerschend lijden

van enkele werktuigen tot deze alleen beperken, en aan hetzelfde allen samenhang en invloed met en op het algemeene lijden willen ontzeggen. Men heeft echter op het veld der wetenschap dergelijke afgetrokkene denkbeelden noodig, en juist dit is niet kunstmatig hierbij gehaald, maar ligt in de natuur der zaak zelve en laat zich als zeer nuttig bewijzen, weshalve wij ons hetzelfde ook gaarne ten nutte hebben gemaakt.

Koortskaracter en koortsvormen sluiten elkander niet wederkeerig uit, zoo als dit van de verschillende koortskaracters onder elkander geldt, maar komen steeds met elkander verbonden voor, en dit, zoo wel als de omstandigheid, dat eene en dezelfde koortsvorm nu eens met dit, dan weder met dat koortskaracter zich kan verbinden, bewijzen het best, dat bij deze onderscheiding wezenlijkheid en niet enkel schoolsche spitsvindigheid ten grondslag ligt. Het is daarom van groot gewigt voor de ziektekundigen en geneeskunst-oefenaren, te weten: dat iedere verschillende vorm der koorts, zich naar mooglijkheid met een ieder der drie koortskaracters kan verbinden, hoe wel men ook hier eene zekere verwandschapsverhouding kan waarnemen, welker nadere uitvorsching evenzeer van geen gering belang moet zijn. Wij veroorloven ons derhalve in dit laatste opzigt eenige vlugtige aanwijzingen, die echter, zoo als van zelf spreekt, niet onvoorwaardelijk, maar slechts voorwaardelijk aan te nemen zijn.

Eenige exanthematische koortsen uitgezonderd, heb-

ben wel de rheumatische en katarrhale de meeste neiging tot het ontstekingsachtig karakter, en zelfs waar zij zich met het zenuwachtig verbinden, schijnen zij eene grootere overhelling te hebben, tot dat meer actief zenuwachtig karakter, dat wij het erethisch zouden kunnen noemen, als voor dat passief, waaraan men welligt den naam van het typhoeus konde geven. Reeds eene veel mindere overhelling tot het ontstekingsachtig karakter, laat zich bij de gastrische koortsvormen onderkennen. De zuivere galkoorts alleen schijnt zich nog het liefst met ontsteking te verbinden, en zulks ook maar alleen in den aanvang van derzelver beloop, terwijl zij in derzelver later beloop, wanneer zij niet het eenvoudig karakter blijft behouden, eene niet geringe overhelling tot het typhoeuse verraadt, zoo als dit met de slijmkoortsen reeds bijna terstond van den beginne af het geval is. — Ten opzichte der koortsachtige uitslagziekten schijnt deze verhouding zich wel naar derzelver bijzondere natuur te rigten, zoo als bijv: de echte gladde *scarlatina* zich, zoo als bekend is, gaarne ontstekingsachtig vertoont, terwijl de ware *febris miliaris* eene beslissende overhelling tot het zenuwachtige heeft, maar echter hoofdzakelijk door de aldan heerschende epidemische constitutie bepaald te worden.

Voor het overige mag men niet over het hoofd zien, dat zelfs tusschen de verschillende koortsvormen eene zekere soort van verband bestaanbaar is, zoo als bijv: tusschen de katarrhale en gastrische, waaruit dan weder geheel eigene ziektewijzigingen ontsprui-

ten, zoo als men het in het algemeen niet te scherp met deze onderscheiding nemen moet, wanneer men de natuur geen geweld wil aandoen. Zij moet ons slechts als leidend hulpmiddel dienen, geenzins echter als een volstrekt *schema* gelden, want er zijn nog altijd ziekten, welker natuur wij noch met behulp van het koortskarakter, noch met dat der vorm, voldoende opvatten en aanduiden kunnen.

Wij komen nog eenmaal op de verhouding der ontsteking tot de zenuwachtige koorts terug. — Het is namelijk eene onder de geneeskundige schrijvers algemeen aangenomene meening, dat ook zuivere ontstekingen in eene koorts van een zenuwachtig karakter kunnen overgaan, of, zoo als men gewoon is zich uit te drukken, zenuwachtig kunnen worden. Deze meening schijnt ons toe een naauwkeuriger onderzoek te vorderen. — Voorzeker wordt aan het spel van de gedaanteverwisselingen der ziekten, dikwerf door ons eene te bepaalde ruimte, en al te veel standvastigheid aan hetgeen wij voor ziektekundig stellig houden, toegekend; men schijnt echter geneigd om de in de voornoemde meening opgeslotene waarheid, boven hare natuurlijke grenzen uit te breiden. Wij willen zelfs de mogelijkheid van den overgang eener zuivere ontsteking in het zenuwachtig karakter geenzins ontkennen, maar gelooven dat zulks veel zeldzamer gebeurt, dan men gewoonlijk pleeg aan te nemen, terwijl het eenmaal ingevoerd ontstekingachtig proces in de meeste gevallen op de ingeslagen baan volhardt en deszelfs

natuurlijk doel te gemoet gaat. De gezegde verandering echter kan welligt op eene drievoudige wijze denkbaar zijn. Ten eersten namelijk door overprikkeling, door middel van verkeerde, verhitte geneeskundige behandeling, bijv. waardoor welligt het tegendeel van het aanwezig ziekte-karakter en met hetzelfde uitputting der levenskrachten en neiging der bloedmassa tot ontbinding en oplossing wordt teweeg gebracht, waarbij echter de vooronderstelling noodig schijnt, dat de voorhandene plaatselijke ontsteking van geen dusdanig belang voor het gezamenlijk leven zijn mag, dat met haar toppunt de organische dood onmiddellijk onvermijdelijk wordt, dewijl er anders geen tijd voor de verandering van het ziekteproces zoude overig blijven. Doch ook dit geval, waarop de leerboeken zich het meest beroepen, zal misschien in wezenlijkheid zeldzamer voorkomen, als naar de aangevoerde redeneering schijnen zoude, terwijl het waarschijnlijker is, dat door de aangevoerde omstandigheden eene hogere verheffing van het ontstekingsaardig proces begunstigd wordt, dan de vermeende overgang in het tegenovergesteld karakter. Het tweede geval hetwelk men daarbij gewoon is aan te halen, heeft welligt meer waarschijnlijk voor zich. Ontstekingen zouden namelijk ook dan zenuwachtig kunnen worden, wanneer door eene al te zeer verzwakkende behandeling of door toevallige werking van schadelijke psychische magten eene vroegtijdige uitputting wordt teweeg gebracht; zoo dat de tot eene regelmatige doorvoering van het

ziekteproces benoedigde krachten aan het ligchaam onttrokken worden. — De derde soort en wijze van dezen overgang, die wij zelve hier willen bijvoegen, zal misschien daar voorkomen, waar, ten gevolge van het aantasten van een gewigtig, voor de bloedbe-reiding en bloedverandering bijzonder noodzakelijk werktuig, de regelmatige mengings-gesteldheid der bloedmassa zelve beperkt wordt, en op deze wijze zich een zenuwachtige toestand ontwikkelt, waarbij echter evenzeer de vooronderstelling geldt, dat het ziektebeloop niet al te snel mag zijn.

In het algemeen zijn wij van meening, dat men bij de beoordeeling van dit onderwerp van eene te volstrekte beschouwing der ontsteking uitgaat, en den blik te weinig op het geheele ziekteproces der koorts richt. Geen geneeskundig schrijver schijnt ons de verhouding der ontsteking tot de koorts juister en meer aan de natuur getrouw te hebben opgevat, dan CLARUS, in een, in het door hem en RADIUS uitgegeven wordend tijdschrift, zich bevindend opstel over de verdeeling der koortsen enz. (IV B^d en 2 II), dat ons in uittreksel slechts, na voltooide bewerking dezer bladen in handen is gekomen, en in hetwelk wij, ten aanzien der wezenlijke punten, eene waarlijk verrassende overeenstemming der meeningen van dezen schranderen arts, met die, welke zich sedert jaren aan het ziekbed bij ons hebben vastgesteld, tot onze wezenlijke innerlijke vreugde gevonden hebben. CLARUS gelooft namelijk niet aan het bestaan van zuivere ontstekings-koortsen. De in de praktijk als zoodanig geldende koortsachtige ziekten, zijn bij

hem slechts eene hoogere verheffing van andere, bijv. katarrhale, rheumatische koortsen en eene plaatselijke ontsteking derzelve komt, volgens hem, slechts daardoor tot stand, dat de kritische afscheiding in het werktuig, hetwelk dezelve overneemt, door te sterke opwekking gestoord wordt, en eerst na het ophouden der ontstekingsachtige spanning plaats hebben kan. Deze meening, die wij hier slechts in derzelver hoofdtrekken hebben aangeduid, is ook voorzeker de eenige juiste. Zij brengt de ontsteking in den haar toekomenden en natuurlijken samenhang met het algemeene lijden, stamt, zoo als het zich niet laat ontkennen, onmiddellijk uit den bodem der ervaring af, en is voor de praktijk zelve veel vruchtbaarder en voordeeliger, als gene in lateren tijd zoo geliefde volstreckte ontstekings-theorie, bij welke de ontsteking de *a* en de *z* was, de koorts echter of in het geheel niet, of ten hoogsten slechts als volkomene bijzaak in aanmerking kwam. Het spreekt van zelfs, dat zij slechts van toepassing is op de uit eene inwendige oorzaak ontspringende, en niet op de door werktuiglijke of scheikundige beledigingen ontstaande plaatselijke ontstekingen.

Met het aannemen dezer meening lost zich de tot dus verre behandelde vraag, omtrent de verandering eener zuivere ontsteking in het zenuwachtig karakter, van zelfs op, en wij willen hieromtrent slechts nog zoo veel bijvoegen, dat uit het standpunt der praktijk, in het grootste aantal van gevallen, die ontstekingen, van welke een overgang in het zenuwachtige aangenomen wordt, niet als zuivere

plaatselijke ontstekingen, maar bij een naauwkeuriger onderzoek, slechts als de eerste openbaring van een algemeen ziekte-proces, dat van zeer verschillenden aard kan zijn, zich zullen kenbaar maken. Bij dat wat de geneeskundige zuivere ontsteking noemen, voor zoo verre zij daaronder de hoogste ontwikkelingsgraad van het ontstekingsaardig ziekte-proces verstaan, wordt voorzeker veel zeldzamer, dan beweerd wordt, den overgang in het zenuwachtig karakter waargenomen. Wel is het ook hier in veele gevallen niet geheel juist, de begeleidende koorts enkel als verschijnsel op te vatten, veeleer is de verhouding der plaatselijke ontsteking tot de koorts ook hier dikwerf wezenlijk, even als boven is aangevoerd, zoo dat de plaatselijke ontsteking, als het ware, slechts als de vereeniging in een middenpunt der geheele ziekte moet beschouwd worden, welker rigting eenigzins door persoonlijke aanleg of door de geaardheid der uitwendige schadelijke magten bepaald wordt, en in eenen strengen zin, kan welligt slechts die koorts symptomatisch genoemd worden, welke die ontstekingen vergezelt, welke uit zuiver plaatselijke aandoening van een inwendig werktuig, hetzij door scheikundige of werktuigelijke magten, ontstaan. Maar het ziekte-proces put zich hier meestentijds op deszelfs eigen grondgebied uit, en wanneer het op hetzelfde behoorlijk deszelfs cirkel doorloopen heeft, is er zeer zeldzaam meer stof en innerlijke grond voor deszelfs verdere uitbreiding voorhanden. Waar derhalve zoodenaamde zuivere ontstekingen in een zenuwachtig

tijdperk overgaan, moet de plaatselijke ontsteking voorzeker in het grootste getal van gevallen, slechts als de eerste en plaatselijke kenbaarmaking van een algemeen ziekteproces, als het eerste verschijnsel eener wezenlijke koorts, en niet als eene zoogenaamde idiopathische (uit zuiver plaatselijke aandoening van een inwendig werktuig) beschouwd worden, hetgeen noodwendig op derzelver ziektekundig karakter van invloed zijn moet, zoo als zelfs ARMSTRONG van de, den ontstekingachtigen *typhus* begeleidende ontstekingen verklaart, dat zij niet die krachtdadige behandeling vorderen en verdragen, als zulks de eenvoudige ontstekingen vereischen. — Hierbij echter moet niet onopgemerkt gelaten worden, dat, daar de plaatselijke ontsteking bij voorkeur op een plaatselijk ziekteproces berust, het ook mogelijk zij dat de toestand der plaatselijke prikkeling, eenigen tijd ten minsten achter een, met het karakter der algemeene prikkeling in eenige tegenspraak kan staan. Voor den geneeskunstoefenaar is het echter van bijzonder gewigt te weten, dat de verschijnsels dikwerf zeer bedriegelijk zijn, en zelfs niet zeldzaam in koortsachtige ziekten, het beeld eener aanmerkelijke plaatselijke ontsteking vertoonen; terwijl in het aangetaste werktuig geene verandering plaats heeft, welke aan eene dergelijke meening beantwoordt, of ook iets wat nauwelijks den naam van ontsteking verdient. — Ook willen wij hier ten opzichte der zoogenaamde idiopathische ontstekingen, nog aanmerken, dat veel als eene enkel plaatselijke aandoening wordt opgevat, dat bij den innerlijken

zamenhang, waarin, in de bewerktuiging, alle werktuigen tot elkander staan, dikwerf slechts eene algemeene zijde heeft, zoo als bijv. de aandoening eener, op de eene of andere wijze, in eenen verhitten toestand zich bevindende long door eenen scherpen noorden- of oosten wind, waarop deze ontstoken wordt. Een voor het dierlijk levensproces zoo gewichtig werktuig, als de long is, kan op de vermelde wijze, in hare zoo belangrijke verrigting niet gestremd worden, zonder dat zulks op het geheele ligchaam terugwerkt, waaruit genoegzaam blijkt, hoe verkeerd het is, tusschen algemeene en plaatselijke ziekten des ligchaams eene al te scherpe grenslijn te willen trekken. Hoeveel bij een dergelijk werkend uitwendig vermogen, de aanwezige inwendige voorbeschiktheid werkt, hebben wij reeds vroeger aangeduid en niemand zal in dit opzigt de waarheid der meening willen loochenen, dat eene en dezelfde schadelijkheid bijv. verkoeling of doornatheid der voeten, naar omstandigheden nu eens eene longontsteking, dan eens eene gastrische koorts te voorschijn roepen kan. — Wij zouden overigens hier van deze, meestendeels platte, geneeskundige waarheden zelfs geen gewag maken, wanneer het niet ons oogmerk ware, daardoor daarop heen te wijzen, hoe veelvuldige verhoudingen bij de overweging van zulke en gelijke vragen, als de tot hertoe beredeneerde, in aanmerking moeten genomen worden, en hoe weinig aan het ziekbed en in de wezenlijke praktijk, dat volstrekt stelselmatige, waarmede onze handboeken prijken, en waar naar wij Duitschers, vooral eene

zoo bovenmatige begeerte bezitten, kan vervolgd worden.

Wij hebben vroeger verklaard, dat wij de zenuwkoortsen als eene zelfstandige, eigenaardige koortsoort niet konden erkennen. Deze uitspraak is gegrond zoo wel op de wetten der redeneerkunde, als op de uitkomsten der ondervinding en eener onpartijdige waarneming. Het laat zich namelijk geenzins logisch regtvaardigen, om eene groep van verschijnsels (want zoodanig is de *zenuwachtige toestand*), die wij bij de meest verschillende ziekten waarnemen, en waarmede zich, zoo als de ondervinding leert, bijna ieder koortsachtig lijden in verband kan stellen, te verheffen tot het onderscheidings- en herkenningsteken eener koortsoort, die voor eigenaardig gelden moet. — Wilde men echter de uitdrukking *zenuwkoorts* enkel tot de zogenoemde oorspronkelijke, primaire zenuwkoorts beperken, zoo kan men ook, ondanks andere gewigtige tegenwerpingen, daartegen herinneren, dat de onderscheiding tusschen oorspronkelijke en afgeleide of opvolgende zenuwkoortsen, zich slechts op een onderscheid in graad of opvolging grondt, geenzins echter op een wezenlijk ziektekundig punt van onderscheiding. Want de zenuwachtige toestand, waarmede zich de secundaire zenuwkoortsen verbinden, is ziektekundig een en dezelfde met den zenuwachtigen toestand der primaire zenuwkoortsen, en men kan volstrekt geen wezenlijk onderscheid tusschen beiden doen gelden. De graad zelf des opvolgenden zenuwachtigen toestands, is niet altijd

geringer als die van den primairen, want er bestaat ook eene ware opvolgende *typhus*, in welk opzigt wij slechts aan de *cholera orientalis* behoeven te herinneren, die, zoo als bekend is, niet zelden eenen waren *typhus* ten gevolge heeft, zoo als zich dan ook, over het algemeen, de grenslijn tusschen primaire en secundaire zenuwkoorts veel gemakkelijker en bondiger op het papier, dan in de werkelijke praktijk aan het ziekbed, trekken laat. — Voorzeker verdienen de aard en wijze waarop een zenuwachtige toestand zich in koortsen ontwikkelt, de meest opmerkbare inachtneming van de zijde des geneesheers, en daarop is een zeer gewichtig verschil in de behandeling gegrond, maar het is verkeerd, om aan deze verscheidenheden in de geschiedenis van de ontwikkeling des genoemden toestands een gewigt te willen toevoegen, dat dezelve volgens hare natuur niet toekomt. Die zenuwachtige toestand, die zich in het beloop van de eene of andere koortsachtige ziekte, ten gevolge van toevallige werking van uitwendige schadelijke magten ontwikkelt, staat, wanneer hij eenmaal ontwikkeld en aanwezig is, met opzigt tot de aanwezige ziekte, voorzeker in eenen niet minder innigen en noodwendigen samenhang, als zulks van diegene geldt, welke zich ten gevolge van koortsen vertoont, welke, van den aanvang af daartoe geneigd zijn; zoo dat het geheele onderscheid tusschen eenen noodwendigen en toevalligen zenuwachtigen toestand derhalve op zeer betrekkelijke, zuiver uitwendige onderscheidingspunten berust.

Zien wij nu op het gebied der ondervinding naar omstandigheden om, die ons oordeel in deze zaak kunnen besturen, zoo verkrijgen wij uitkomsten, die met het zoo even uitgesprokene volkomen overeenstemmen. — De praktijk kent namelijk even min zuivere zenuwkoortsen, als dat zij zuivere ontstekingskoortsen kent. Wat de school zenuwkoortsen noemt, zijn van uit hun standpunt af beschouwd, of gastrische, rheumatische, katarrhale, exanthe-matische koortsen, of ook ontstekingen van enkele werktuigen of deelen van werktuigen, of uit eene dierlijke vergiftiging ontstaande ziekten (*pustula maligna*, *gangraena nosocomialis* enz), die zich in derzelve beloop met het zenuwachtig karakter verbinden. Dat enkele ziekten hiertoe eene bijzondere neiging bezitten, kan hierin even min tot een wezenlijk onderscheid aanleiding geven, als dat de scharlaken-koorts, die zich onder den invloed van de eene epidemische constitutie als hoogst ontstekingachtig getoond heeft, en zich onder den invloed eener andere constitutie, als hoogst zenuwachtig en boosaardig voordoet, ophoudt scharlakenkoorts te zijn. Zelfs de oorspronkelijke en noodwendig tot een zenuwachtig beloop overhellende koortsen, die toch nog de meest gegronde aanspraak op de tot hier toe verkeerde benaming hebben, kunnen zich, bij een nauwkeuriger onderzoek, geenzins als eene eenige ziekte voordoen, zoo als reeds de eigenlijke *typhus contagiosus* en de in lateren tijd zoo veel ter spraak gekomen, met verzwering der darmen verloopende koorts, (*typhus sporadicus*, *abdominalis* genaamd)

een niet gering verschil vertoonen, zonder nu nog van de pest en de geele koorts (*typhus icterodes*) te gewagen. — Er blijft alzoo niets overig, dan het denkbeeld der zenuwkoortsen terug te brengen tot dat, wat het in wezenlijkheid is, tot de beteekenis namelijk van een bloot koortskarakter, en hiermede is in der daad reeds eene zeer aanmerkelijke hinderpaal uit den weg geruimd, die tot hiertoe de herkenning dezer koortsen in den weg gestaan heeft. Want juist het streven, om aan dit denkbeeld eene zelfstandigheid en beteekenis te verleenen, die aan hetzelfde in wezenlijkheid niet toekomen, moet wellicht als de hoofdbron beschouwd worden dier groote dwaalleeren, welke dit gebied der ziektekunde misvormd hebben, en welke door het meerendeel der geneesheeren met een hardnekkigheid en eenen ijver zijn vastgehouden geworden, zoo als men dit bijna slechts van de leerstellingen der kerk, gewoon was te zien. Eerst met de verkregene overtuiging, dat men zich onder het denkbeeld zenuwkoorts niet eene koorts van eenen eigenaardigen aard, eenen *morbus sui generis*, maar slechts eene bijzondere wijziging van het algemeen koortskarakter, onder welke de meest verschillende koortsachtige ziekten verlopen kunnen, moet denken, is de mogelijkheid gegeven tot een onpartijdig, vrij onderzoek, en de baan voor een juister inzicht geopend.

Er blijft ons nu nog overig, om het inwendig wezen des koortsachtigen zenuwachtigen toestands, het

inwendig ziektekundig bestaan van denzelfven, eenigzins nader voor oogen te stellen. Dit is een opstel van groot gewigt, en in hetzelfde is tevens ook de reeds zoo dikwerf geopperde vraag, omtrent den stofelijken grondslag der zenuwkoortsen, opgesloten.

Maar ook in dit gebied ontmoeten wij terstond eene dwaling, die zoo gewigtig is en zich in derzelve gevolgen zoo verre uitbreidt, en toch door een groot aantal geneesheeren zoo levendig in bescherming genomen is, dat zonder derzelve terzijde stelling, in het geheel aan geene juiste kennis en helder inzicht kan gedacht worden. Wij meenen namelijk de door zoo veele geneeskundige schrijvers, en onlangs zelfs door eenen STIEGLITZ verdedigde meening, volgens welke bij de zenuwkoortsen het geheele ziek worden slechts van het zenuwstelsel uitgaat, en dit ziek worden des zenuwstelsels als het oorspronkelijke en primaire, al het andere echter, zelfs de vermeerderde vaatwerkzaamheid en de eindelijk opvolgende ontbinding der bloedmassa, slechts als secundair, afgeleid, beschouwd wordt. — Wij kunnen nu niet nalaten om deze meening, zelfs wanneer zij door eenen STIEGLITZ verdedigd is geworden, voor eene volstrekt verkeerde te verklaren, en al kunnen wij ons ook hier, evenmin als overal in het beloop dezer bladen, met eene volledige wederlegging derzelve inlaten, zoo gelooven wij echter toereikende gronden voor derzelve nietigheid te kunnen bijbrengen. In ieder geval aanschouwen wij in haar eene dwaling, die even als eene soort van erfzonde in de leer der zenuwkoorts voortgesloopen is,

en eene met de natuur overeenkomstige opvatting van dit onderwerp, niet weinig verzaard heeft. Deze geheele meening berust volgens haren wezenlijken inhoud op eene valsche physiologische gevolgtrekking, terwijl men namelijk er zich aan gelegen liet zijn, om dat wat men als physiologische wet geloofde erkend te hebben, ook op ziektekundige voortgangen aan te wenden en te doen gelden. Het zenuwstelsel vertoonde zich aan de artsen, in den physiologischen toestand, als den bestuurder en zelfs den beheerscher van het dierlijk levensproces, en zoo droeg men deze verhouding ook op de ziektekunde over, hetgeen in het onderhavig geval te natuurlijker moest geschieden, daar zelfs reeds in de uitdrukking zenuwkoorts eene uitnoodiging daartoe bevat was.

Wanneer wij echter vooraf een weinig van den eigenlijken zakelijken inhoud der in overweging staande meening geheel afzien, zoo ontstaan bij den denkenden geneesheer reeds tegen de gevolgde methode op zich zelve geene geringe twijfelingen. Onze physiologische inzigten, in het bijzonder voor zoo verre zij de eigenlijke hoofdverhoudingen van het dierlijk levensproces betreffen, zijn, zoo als erkend moet worden, nog zoo gebrekkig, behoeftig en onzeker, en het ziektekundig aanzijn, dat in niets minder dan in eene bloote ontkenning van het physiologische bestaat, is aan dit dikwerf zoo regtstreeks tegenovergesteld en niet zelden zoo volstrekt nieuw en anders, dat men het in de geneeskunde als algemeene grondregel moest vaststellen, om phy-

siologische gevolgtrekkingen slechts met de meest mooglijke voorzigtigheid, en eerst na zeer zorgvuldig in het werk gesteld onderzoek, op ziektekundige onderwerpen te mogen toepassen. In der daad zal het ook wel niet moeilijk vallen, om op het gebied der praktische geneeskunde eene reeks van voorbeelden te verzamelen, die ten bewijze zouden kunnen strekken, hoe zelfs meenige dwalingen, die in de wetenschap zijn ingeslopen, juist langs dezen weg ontstaan zijn, terwijl omgekeerd niet weinige praktische waarheden, evenzeer derzelver erkenning, slechts aan eenen gelukkigen blik in de natuur en aan de verloochening van physiologische leerstellingen, te danken hebben.

Onderzoeken wij den eigenlijken zakelijken inhoud van de in overweging zijnde meening eenigzins nader, dan ontmoeten wij nog gewigtigere twijfelingen, dan de bereids vermelde. — Wat natuur- en geneeskundigen ook van de hooge levende beteekenis des zenuwstelsels en van de opperheerschappij zeggen mogen, die hetzelfde op alle overige stelsels van het dierlijk ligchaam zoude uitoefenen, — aan den onbevooroordeelden navorscher verschijnen deze uitspraken op verre na niet in dien graad gegrond, als beweerd wordt, en aan zijnen blik ontgaan ook de menigvuldige misleidingen niet, waaraan men zich bij deze gelegenheid overgeeft. Zelfs de physiologie ziet bij deze aan het zenuwstelsel ingeruimde plaats, al te veel de zich wel aan de uitwendige blikken onttrekkende, maar daarom echter niet te minder in het binnenste des ligchaams, en in de stilte

werkende dynamische levensspanning der verschillende stelsels over het hoofd, uit welker uitkomst zich eerst de bewerktuiging als zoodanig daarstelt, en in welke het zenuwstelsel slechts eenen schakel in de keten uitmaakt, geenzins alzo het geheel omvat of zelf boven hetzelfde staat. Zij herinnert zich ook te weinig aan de, in het dierlijk levensproces overal te voorschijn tredende, waarheid, volgens welke zelfs in het menschelijk ligchaam de gevoelige levensverhoudingen inderdaad aan het eigenlijk vormingsdoel ondergeschikt zijn. Het is wijders eene groote misleiding, wanneer men de vrije werkzaamheid, welke het zenuwstelsel ontwikkelt, wanneer het als faktor der psychische magt in werking treedt, op deszelfs overige levensverhoudingen wil overdragen. Want deze kring van werkzaamheid, waar het zenuwstelsel zich als de physische bemiddelaar en leidsman, eener ons in derzelve wezen onbekende kracht, vertoont, waar het op de werktuigen der willekeurige bewegingen bepaaldelijk werkt, en zelfs, zoo als bij gemoedsaandoeningen, eenen invloed uitoefent op voortgangen, die tot de plastische zijde der bewerktuiging behooren, moet van deszelfs overige levensverhoudingen streng gescheiden en aan eene bijzondere beschouwing onderworpen worden, ofschoon het juist deze rigting van deszelfs werkzaamheid schijnt geweest te zijn, welke de artsen tot eene te overdrevene schatting van deszelfs levensbetrekking verleid heeft, en van dewelke alleen met eenigen grond de beweesing kan gelden, dat het zich als beheerscher der overige bewerktui-

ging kenbaar maakt. — Wanneer wij echter van deze werkzaamheid des zenuwstelsels, die aan hetzelfde als den drager en leidsman van de psychische magt toekomt, die echter, zoo als men weet, niets minder dan onbeperkt is, het oog afwendt, zoo verschijnt ons hetzelfde in deszelfs overige levensverhoudingen inderdaad meer passief dan actief, op verre na meer door het overige ligchaam bepaald, dan hetzelfde bepalende. Deszelfs afhankelijkheid van dit, en in het bijzonder van de verhoudingen der vormende werkzaamheid, is zoo aanmerkelijk en van zoo grooten omvang, dat het ons wezenlijk zelfs in meer dan een opzigt voorkomt als het werktuig, door hetwelk indrukken uit het ligchaam tot gewaarwording geraken, als de spiegel, waarin lichaamlijke verhoudingen, de aanwezige stand namelijk van het bewerktuigd leven, teruggekaatst worden, als een waar *sensorium somaticum commune*. — Het is waar dat een zeer aanmerkelijk gedeelte des zenuwstelsels, het gansche zenuwknoopenstelsel, geheel aan de dierlijke vegetatie toegewijd is, en met de voortgangen der bewerktuigde plasticiteit, ontegenstrijdig in de naauwste betrekking staat. Al wilde men echter van dit beweerden, dat het de alleenheerschappij over de bewerktuigde vormende werkzaamheid voert, zoo ontbeert ook deze meening eenen vasten grondslag. Want zonder aan het zenuwknoopenstelsel een aanmerkelijk aandeel aan de dierlijke vegetatie te willen ontzeggen, zoo schijnt hetzelfde toch meer aanwezig te zijn, tot verband van het bewerktuigd leven met het gevoelige, als wel tot wezenlijke leiding en be-

sturing van het eerste, meer om de hoogere eenheid, waarop de bewerktuiging berust, daar te stellen, als om eenen wezenlijken bijstand aan de vormende werkzaamheid zelve te verleenen. Zulks wordt ten minsten onder anderen ook daardoor waarschijnlijk, dat zoo als uit het voorbeeld der geheele plantenwereld, en veelvuldige in het menschelijk ligchaam zelf, zonder medehulp van zenuwen, plaats vindende vormingsvoortgangen blijkt, het proces der vegetatie niet onmiddellijk de zenuwen tot deszelfs voltrekking behoeft. — Hoe dit echter ook zijn moge, zoo kunnen wij echter niet nalaten, zoo dikwerf wij de zenuwen als de zitplaats en de eigenlijke bron van het dierlijke leven, de levenskracht of van het levensvermogen, zoo als STIEGLITZ zich uitdrukt, zien voorstellen, om zulks voor eene verkeerde te hooge schatting van derzelve levensinhoud te houden, waarbij men zich te zeer door den uitwendigen schijn laat verleiden. De zenuwen zijn de stoffelijke draagsters en leidsters der psychische en gevoelige levenskrachten, en verhouden zich in dit opzigt dikwerf, wanneer wij ons zoo eens mogen uitdrukken, als de herauten van het dierlijk leven, — en dit misleidt. Wat echter de hoofdbron van de dierlijke levenskracht aanbelangt, zoo wenschten wij deze, wanneer het geoorloofd zijn mogt dezelve ook maar bij voorkeur tot een bijzonder stelsel te beperken, veel eerder in het bloed te zoeken, dan in de, van den stand der bewerktuigde vormingswerkzaamheid zoo zeer afhankelijke, zenuwen. — Het kan gewis ons oogmerk niet zijn, den hoogen levens-

inhoud, die aan het zenuwstelsel toegestaan moet worden, geringer voor te stellen, dan hij op zich zelve is, maar men schat denzelfven veel te hoog, wanneer men aan de zenuwen eene zelfstandigheid en zelfkracht toeschrijft, die aan dezelve wezenlijk of in het geheel niet, of ten minsten slechts dan toekomt, wanneer zij werkzaam zijn als factoren van die *verborgene eigenschap*, welke wij psychische magt noemen, en die wel van de eigenlijke bewerktuigde levenskrachten moet onderscheiden worden. De zenuwen zijn de zinnelijke bemiddelaarsters eener hoogere wereld, en hebben in dit opzigt eene zeer hooge beteekenis; deze beteekenis echter mag, zoo als zoo dikwerf geschiedt, volstrekt niet verwisseld worden met de beteekenis, die zij voor het bewerktuigd leven, en dan in betrekking tot deszelfs naaste doeleinden beschouwd, hebben, in welk laatste opzigt zij zich meer bijkomend dan wezenlijk werkzaam, en tot het wezen van hetzelfde behoorende verhouden. Zij zijn het hoogste, wat het dierlijk leven kan voortbrengen, zij zijn de bloezem der bewerktuiging, maar zij schieten zulke diepe wortels in dezelve, en hebben daaraan zoo zeer haar geheele wezen te danken, dat zij van dezelve voorzeker niet minder afhankelijk zijn, dan de bloezem zulks is van het gansche wezen der overige plant.

Overzien wij nu onbevooroordeeld het uitgestrekte veld der ziektekunde, zoo schijnt het zoo even uitgesprokene zich in allen deele praktisch te bevestigen. Overal bijkans waar de zenuwen ziek worden,

verschijnt dit ziek worden bij een dieper indringend onderzoek als *symptomatisch*, van andere, niet in het bereik der zenuwwerkingen zelve plaats vindende, meest stoffelijke voortgangen voortspruitend, afhankelijk. Men kan hier meestentijds in waarheid zeggen, dat de zenuwen slechts de laatste en eidelijke uitkomst van het ziekelijk proces aan den dag brengen; wat deze echter is voorafgegaan, dit is doorgaans van grooter gewigt en beteekenis en ook meestentijds dat gene, waartegen de ware geneeskunstoefenaar zijne werkzaamheid rigten moet. — In en uit zich zelve schijnt het zenuwstelsel slechts zelden te kunnen ziek worden, ja welligt is deze soort van ziek worden bij hetzelfde, in eenen strengen zin, slechts van uit deszelfs psychische zijde mogelijk, hoewel ook deze mogelijkheid, ten minsten in betrekking tot de zoogenaamde zielsziekten, door velen, op niet geheel te verwerpene gronden, bestreden wordt. Zelfs de door de geneesheeren gewoonlijk voor zuiver zenuwachtig verklaarde zenuwziekten laten, bij een naauwkeuriger onderzoek, meestentijds wel eene stoffelijke zijde van derzelve wezen opsporen, onderscheiden zich van de overige neuralgien, krampen enz. slechts door de verborgenheid van de daartoe aanleiding gevende oorzaken, en daardoor dat zij in hare verschijnselen en beloop der grondvorm hebben aangenomen, welke aan de zenuwwerkzaamheid in derzelve kenbaarmaking eigen is, weshalven zij door eene oppervlakkige beschouwing zoo ligtelijk voor zuiver dynamische gebreken gehouden worden. Ten minsten, hoe donker

het gebied der eigenlijke zenuwkoortsen ook nog immer voor ons zijn moge, leert toch de onder- vinding, dat wij met onze krachtigste *nervina*, bij de meeste aanmerkelijke zenuwkwalen, slechts palliatieve hulp kunnen verleenen, dat daarente- gen de stoffelijke methode nog den gunstigsten uitslag doet ontstaan, en dat de natuur zelve ons hierin als voorbeeld inlicht, door dien zij niet zelden het aanmerkelijk, reeds jaren lang be- staanhebbend, door de artsen voor ongeneeslijk verklaard zenuwlijden spoedig, zeker en grondig, door geheel stoffelijke ziektescheidingen, in ge- nezing doet overgaan. — Menige duisterheid, die tot nu toe nog in dit gebied heerscht, zal ver- dwijnen, wanneer wij bepaalder in onze begrip- pen en uitdrukkingen te werk gaan, menig eene zal door toekomstige navorschingen opgehelderd worden.

Hoe dikwerf wordt niet van de uitdrukking zenuw- omstemming door de geneesheeren misbruik gemaakt; hoe dikwerf niet daar toegepast, waar geheel stof- felijke verhoudingen den grondslag van het gebrek uitmaken, en niets minder dan eene bloot dynami- sche omstemming ten gronde ligt. Zelfs daar, waar inderdaad eene tot gewoonte geworden ziekelijke stemming van het geheele zenuwstelsel, het hoofd- punt van het lijden schijnt te zijn, denkt men te weinig daaraan, dat dezelve organisch bedongen is, en in eene zekere onvolkomenheid der bewerk- tuiging haren grond heeft, welke nu of aangeboren of door verkeerde levensinrigting kan verkregen zijn.

Betrekkelijk de oplossingen, welke de tijd ons biedt, willen wij slechts in het voorbijgaan aanmerken, daar het naar de jongste ervaringen meer en meer waarschijnlijk wordt, dat de meeste vergiften, aan welker werking het zenuwstelsel zoo zeer deel neemt, hunne eerste werking op het bloed, en niet zoo als men tot nog toe pleeg aan te nemen, op de zenuwen uitoefenen.

Wenden wij ons nu na deze algemeene aanmerkingen, omtrent de betrekking des zenuwstelsels tot de overige stelsels des menschelijken ligchaams, en omtrent den samenhang, waarin deszelfs ziek worden met andersoortige, meer stoffelijke verrigtingen staat, tot de nadere beschouwing van dat ziek worden, hetwelk het eigenlijk onderwerp dezer overweging uitmaakt, zoo zullen wij, ook in dit opzigt, eene met het tot dus verre beweerde wezenlijk overeenstemmende uitkomst verkrijgen. — Niemand zal zich geregtigd achten noch ook maar geneigd zijn, te ontkennen dat in die koortsen waarmede wij ons onledig houden, het zenuwstelsel wezenlijk aangetast is, zulks kan men veeleer volkomen toegeven, zonder dat men daarom genoodzaakt zoude wezen, dit aantasten des zenuwstelsels van het oorspronkelijke en primaire, en de geheele ziekte zelve, slechts van een gevolg daarvan te verklaren. Een dusdanig inzicht, hoe veelvuldig het ook in den laatsten tijd is verdedigd geworden, laat zich in der daad noch theoretisch noch praktisch regtvaardigen. Reeds de eenvoudige enkel uiterlijke beschouwing der gezegde ziekten, leert ons met bepaaldheid, dat

de ontwikkeling dier verschijnsels, welke volgens de algemeene meening aankondigen, dat het zenuwstelsel wezenlijk in deszelfs inwendige levensbetrekkingen aangetast is, immer eerst in het verder beloop derzelve voorvalt, zich nimmer terstond van den beginne af aan vertoont, en zich dien ten gevolge, ook naar den tijd, als iets secundair's daarstelt. — De meeste, ja welligt alle koortsen, welke hiertoe behooren, de *typhus* zelf niet uitgezonderd, vertoonen zich, ten minsten in ons klimaat, in den beginne onder de gedaante eener gewoone, bijv. katarrhale of gastrische koorts, en ontwikkelen eerst in haar verder beloop, het zenuwachtig karakter. In welke overeenstemming staat echter nu deze eenvoudige daadzaak, wier bevestiging wij van iederen geneeskunstoefenaar zonder onderscheid mogen verwachten, met de meening, dat het zenuwstelsel als het oorspronkelijk en onmiddelijk door de ziekte aangetast bewerktuigd stelsel beschouwd; dat in hetzelfde de eigenlijke zetel en oorsprong der geheele ziekte gezocht moet worden, van welks aandoening alle verdere, in het beloop dezer koortsen zich aanbiedende verschijnsels, zelfs de veranderde werkzaamheid des vaatstelsels, slechts als gevolg kon afgeleid worden (STIEGLITZ)? — Stemt dit, zouden wij mogen vragen, met het wezen overeen van het zenuwstelsel, dat wij als het beweeglijkst en vlugtigst van alle bewerktuigde stelsels kennen, dat het ontvangene indrukken zoo lang als het ware in stilte bij zich behoudt, en dezelve eerst later doet herkennen? Men werpe ons niet tegen, dat bij de

gezegde koortsen, dikwerf terstond bij haren eersten aanvang ongeregeldheden in het zenuwstelsel kunnen waargenomen worden. Al wat van dezen aard zich in den aanvang voordoet, laat zich steeds tot eene opvolgende aandoening van dit stelsel, die door onevenredigheden, welke in den werkring des bloeds plaats vinden, veroorzaakt wordt, terug brengen en draagt of het kenmerk van prikkeling en opwekking, of dat van nederdrukking. In beide gevallen echter leert de ondervinding, dat aan deze onregelmatigheden in het zenuwstelsel het best te gemoet wordt gekomen, door zulke middelen, die de werkzaamheid des bloedsomloops regelen, de zenuwen van de overmatige drukking des bloeds bevrijden, of de al te levendige werkzaamheid van het bloed verminderen of tot bedaren brengen. Nimmer echter zal heden ten dage een omzigtig arts op den inval geraken, om tegen dezen storm, die zich zonder twijfel niet zelden in den aanvang dezer koortsen ter waarneming aanbiedt, even als ten tijde van het Brownianismus, met eigenlijke zenuwmiddelen te velde te trekken. — Het eenige wat overigens in dit opzigt met grond kan gelden, is de praktische waarheid, dat in de zwaardere zenuwkoortsen, namelijk in den eigenlijken *typhus*, reeds van den beginne af aan een meer dan gewoone *prostratio virium* kan waargenomen worden, die niet onduidelijk op een vroegtijdig aangetast zijn der zenuwkrachten heenwijst. Dit is eene daadzaak en kan niet geloochend worden, maar geregtigt geenzins om aan te nemen, dat het geheele ziekteproces eeniglijk uit de zenuwen ont-

springt en uitvloeit. Want daargelaten, dat dit niet te loochenen, vroegtijdig aangegrepen zijn der zenuwkrachten, nog geen zins als volstrekt gevolg eene volmaakte ontwikkeling des zenuwachtigen toestands bedingt, terwijl zoo als de ondervinding leert, zelfs de bereids ingetreden *typhus*, door eene doelmatige behandeling somtijds van deszelfs volkomene ontwikkeling kan teruggehouden worden, zoo zoude eene dergelijke vooronderstelling, toch alle zins de niet te betwistene waarheid over het hoofd zien, dat de werkdadige aanvang der koorts en de met deze ontstaande stoffelijke veranderingen in het ziek geworden ligchaam, waarvan de aantasting des zenuwstelsels slechts een gevolg is, veel vroeger, dan met het werkelijke uitbreken der koorts, moet aangenomen worden.

In het algemeen, en met *een* woord, alle pogingen hoe vernuftig ook, om aan het zenuwstelsel in de zenuwkoorts eene zelfwerkzame, het geheele ziekte-proces voortbrengende en bedingende invloed te willen toekennen, moeten, bij den tegenwoordigen stand onzer ziektekundige kennis steeds als vergeefsche en nietige pogingen beschouwd worden. Zij berusten op de dwalingen, tot welke eene verkeerde, gebrekkige theorie de artsen verleid heeft, en die ten beste der praktijk met wortel en tak moeten uitgeroeid worden. Slechts de groote vooringenomenheid en gehechtheid, die de Duitscher bezit voor eene systematiek, die eenmaal geldigheid bij hem verkregen heeft, maken het verklaarbaar, hoe men zich zoo weinig konde bekommeren, om de tegenspraak,

waarin men zich verwickelde, in de meening, dat de zenuwkoorts op een zelfstandig ziek zijn des zenuwstelsels berusteden. Tallooze menschen zijn aan aanmerkelijk zenuwlijden onderhevig, en lijden aan ware, dikwerf zeer groote zenuwzwakte, zonder gedurende hun gansche leven in eene zenuwkoorts te vervallen, terwijl omgekeerd, dikwerf juist de gezondste en bloeiendste voorwerpen door eene epidemisch heerschende zenuwkoorts, op het hevigst, worden aangetast. Veele geneesheeren beroepen zich, om door het gezag der ondervinding hunne tegenstanders te wederleggen en hunne theorie te redden, op het ontstaan der zenuwkoortsen uit zielslijden, kommer, toorn, zorgen, overdrevene inspanningen van den geest, nachtwaken en andere, het zenuwstelsel openlijk en, zoo als erkend is, bijzonderlijk aantastende en verzwakkende invloeden. Hoewel het voorafgaan van dergelijke schadelijke invloeden, op verre na, zich niet bij alle zenuwkoortsen laat aantoonen, ja welligt slechts bij het kleinst getal derzelve werkelijk plaats vindt, zoo kan echter de daadzaak niet geloochend worden, dat zenuwkoortsen niet geheel zelden met de genoemde en soortgelijke schadelijke invloeden in wezenlijken samenhang staan, maar de uitlegging welke men gewoonlijk aan deze ondervinding geeft, volgens welke namelijk deze koortsen regtstreeks en *onmiddelijk* uit gene schadelijke invloeden zouden ontstaan, moet met bepaaldheid en nadruk tegengesproken worden. — De aangevoerde schadelijke invloeden werken ontegenzeggelijk meer voorbeschikkend, dan wezenlijk

veroorzakend, stellig of bepalend. Zij vertoonen de inwendige harmonische eenheid, waarop het leven en de gezondheid der bewerktuiging berusten, en verleenen niet alleen eene groote vatbaarheid tot ziek worden aan het zenuwstelsel, maar maken ook het geheele ligchaam vatbaarder en gevoeliger voor de werkingen der buitenwereld, waarmede hetzelfde ja ieder oogenblik in betrekking staat, en zoo kan het waarlijk niet bevreemden, wanneer de, op aanleiding van den een of anderen, toevallig werkenden schadelijken invloed zich ontwikkelende koorts, het zenuwachtig karakter draagt. Voorzeker echter ontwikkelt eene dusdanige zich niet, zonder de toetreding en medewerking der zoo even opgegevene, eene disharmonie in het bereik des vormenden levens voortbrengende, aanleidende oorzaken, en slechts eene door valsche bespiegelingen verblinde eenzijdigheid, kan de uit schadelijke invloeden van de eerste soort voortvloeiende koorts, als het onmiddelijk voortbrengsel van deze, zuiver en op zich zelve, met voorbijzien van alle andere gewerkt hebbende stoornissen, beschouwen. — Deze wijze van beoordeeling verkrijgt, zoo als wij gelooven, eene nog verdere bevestiging, wanneer wij ons herinneren, hoe de door de artsen zoo zeer beschuldigde, door ons genoemde schadelijke invloeden, wezenlijk zoo oneindig dikwerf bestaan, zonder het vermeende gevolg, eene zenuwkoorts, naar zich te slepen; ja meermalen zelfs geheel andere ziekten, dan de genoemde, in derzelve ontwikkeling bevorderen en begunstigen, waaruit genoegzaam blijkt, dat aan dezelve hoogstens

slechts eene voorbeschikkende waarde en deze zelfs, onder zekere omstandigheden, kan toegestaan worden. Van welke zijde wij ons onderwerp ook beschouwen, steeds zal, wanneer wij slechts eenigermate den blik van schoolbegrip en theoretische vooringenomenheid vrij houden, de overtuiging zich aan ons opdringen, dat het alle de zenuwkoortsen kenschetsend zenuwlijden, slechts eene *symptomatische* waarde heeft, slechts verschijnsel en gevolg der koorts is, gevolgelijk slechts door deze voortgebracht en door dezelve bepaald wordt, geenzins echter, zoo als zoo veele artsen zich moeite gegeven hebben om te bewijzen, deze zelfs eerst te voorschijn roept en bepaalt. — Even als PETER FRANK met eenen juisten blik in de natuur, de koorts slechts de *schaduw eener ziekte* genoemd heeft, en deze uitspraak van den grooten arts volkomen waarheid behelst, wanneer men onder de uitdrukking koorts zoo als gewoonlijk, slechts de uitwendige groep van verschijnsels, maar niet de in het binnenste des lichaams aanwezige veranderingen begrijpt, op welke gene berust; zoo durven ook wij met gelijk regt het in de zenuwkoortsen plaats hebbend zenuwlijden de schaduw noemen, welke de koorts op het zenuwleven werpt, waarbij wij ons voorzeker meer aan dat hooger begrip der koorts houden, dat niet enkel de uitwendige terugkaatsing des verschijnsels, maar ook het innerlijk, werkelijk wezen derzelve, en dit wel hoofdzakelijk, omvat.

Deze betrekking tusschenkoorts en zenuwlijden, aan welke juiste erkenning zoo veel gelegen is,

verdient nog wel eene korte opheldering. — Er is geene koorts, die voor het naast en onmiddelijk uit het zenuwstelsel ontspringt, in hetzelfde hare eigenlijke zitplaats en bodem heeft. Welk groot aandeel het zenuwstelsel ook aan de vorming van de grondbeginsels der ziekte nemen moge, uit welker vereeniging de koorts eerst voortspruit, steeds zal, in dit opzigt, deszelfs verhouding tot het koorts-proces zelve, slechts middelrijk zijn. Van daar bewerken ook stoornissen, die van het zenuwstelsel uitgaan, nimmer op zich zelve en regtstreeks eene koorts, maar immer slechts daardoor, dat zij de vormende werkkringen der bewerktuiging in de eene of andere rigting schokken en op dusdanige wijze stoffelijke ziektekiemen te voorschijn roepen, zonder welke, naar onze meening, eene wezenlijke koorts nimmer denkbaar is. Want de koorts is juist volgens derzelver ziektekundig wezen en karakter eene ware vormingsziekte. — Wel is waar dat wij het aandeel, hetwelk het zenuwknoopenstelsel aan de bewerktuigde vorming neemt, tot nog toe niet met zekerheid opgeven kunnen, al zoude hetzelfde echter ook voor de bewerktuigde vorming, hetgeen echter niet waarschijnlijk is, eene meer dan integrerende betekenis, en alzoo bij de vorming der koorts een stellig en regtstreeksch aandeel hebben, zoo zoude toch, vooral bij deszelfs afsluiting van het overig zenuwstelsel, deszelfs werkzaamheid in de wezenlijke koorts zoo zeer met die des bloeds ineensmelten, daarin als het ware zoo geheel wegzinken, dat eene eenigzins geliefkoosde onderscheiding tusschen

het aandeel der zenuwen en des bloeds, slechts tot onvruchtbare spitsvindigheden, en een' wel nimmer te beslechtenen strijd, zoude moeten leiden. Ook zoude bij eene dusdanige beschouwing der zaken, het zenuwknoopen-stelsel aan het ontstaan van iedere koorts steeds op dezelfde wijze deelnemen, en iedere koorts zonder onderscheid, zoude dan slechts moeten beschouwd worden, als een ziekte-proces, tot welks voortbrenging de eerste drijfveer, van het zenuwknoopen-stelsel uitging.

Er is slechts eene *soort* van koortsen, bij welke het allezins den schijn heeft, als of het koortsachtig proces in het zenuwstelsel zelve (zenuwknoopen-stelsel) ingeplant was, en door hetzelfde onmiddelijk werd voortgebracht. Dit zijn de tusschenpoozende koortsen, welke bijna alle artsen van lateren tijd gewoon zijn, uit eene aandoening des zenuwknoopen-stelsels, af te leiden.

Laten wij nu ook deze meening, die overigens tot nog toe meer op vermoeden en waarschijnlijkheid, dan op blijkbaar inzicht berust, gelden, zoo is het echter ook dan zelf klaarblijkelijk, dat het zenuwstelsel (zenuwknoopen-stelsel) hier meer eene bemiddelende, overdragende, dan waarlijk zelfstandige rol speelt, en geenzins de ware *causa efficiens morbi* kan genoemd worden, daar tusschenpoozende koortsen toch wel niet zonder stoffelijke ziektebeginsels te voorschijn treden, en juist de vermeende aandoening des zenuwknoopen-stelsels slechts van de overdragt derzelve op de zenuwen des zenuwknoopenstelsels afgeleid, en gevolgelijk als geene zelf-

standige ziekte derzelve, beschouwd moet worden. Duidelijker en bepaalder, dan ergens, kan, naar onze meening, de onpartijdige waarnemer, de wederkeerige verhouding tusschen koorts en zenuwlijden, in de zoogenaamde zenuwkoortsen herkennen. Hier wordt namelijk de ziekte des zenuwstelsels eerst uit de koorts geboren, ontwikkelt zich met en door dezelve, is dien ten gevolge in den eigenlijken zin een voortbrengsel van dezelve en geheel van haar afhankelijk, en heeft derhalve tot deze, zoo als reeds vroeger is aangemerkt, slechts eene symptomatische verhouding, daar de ziektekunde met deze, die ziekten en ziektestoffen aanduidt, die niet in eigen, maar in vreemden bodem hare wortels hebben, de voorwaarde tot haar bestaan niet in zich zelve, maar buiten zich hebben, en dien ten gevolge slechts als een deel van een geheel, moeten beschouwd worden. In deze verhouding nu staan hier koorts en zenuwlijden tot elkander, en het laatste kan derhalve als het uitvloeisel en voortbrengsel der eerste beschouwd worden, en slechts eene geheel verkeerde theorie konde het ziek worden des zenuwstelsels als het primaire en bepalende, de koorts zelve echter slechts als het secundaire en bepaalde voorstellen, — eene dwaling, waarbij wij ons niet langer willen ophouden, daar wij ons omtrent dezelve reeds genoegzaam meenen verklaard te hebben.

Wanneer nu echter het zenuwachtig lijden, in de zoogenaamde zenuwkoortsen, slechts verschijnsel en voortbrengsel der koorts is, zoo spreekt het van zelfs, daar juist eerst door deze verhouding de koorts

tot eene bijzondere en bepaalde wordt, dat hier niet van de koorts in het algemeen kan gesproken worden, maar slechts van eene bijzondere soort en eigenschap derzelve, en dat wij ons derhalve boven al met de beschouwing dezer bijzondere *koorts eigenschap* moeten bezig houden. — Daar echter dit onderwerp van onderzoek met de zoo veel beredeneerde vraag naar de stoffelijke grondslagen der zenuwkoortsen eigenlijk ineensmelt, zoo veroorloven wij ons daaromtrent eenige vlugtige, meer geschiedkundige aanmerkingen, vooraf te laten gaan.

Aan geenen geneesheer, die ook maar eenigermate met de geneeskundige letterkunde bekend is, kunnen de verschillende bemoeijingen en pogingen der schrijvers, om het *wezen* of de zoogenaamde *naaste oorzaak* der zenuwkoortsen te onthullen en tot eene duidelijke aanschouwelijke herkenning te brengen, onbekend gebleven zijn. Tot nu toe heeft echter helaas! nog geene der zoo veelvuldig opgestelde onderstellingen, en dikwerf zeer scherpzinnig uitgedachte bespiegelingen, zich eene algemeene aanneming verworven, of ook maar eenigermate de zoo zeer ondervondene behoefte aan duidelijke erkenning bevredigd. — Andere, of ten minsten in de oudere school gevormde en opgeleide geneesheeren, geloofden de zaak het best op eene dynamische wijze te beslechten en spraken aldus dan eens van eene tegennatuurlijke werking der zenuwen op het vaatstelsel, ten gevolge waarvan de werkzaamheid des laatsten boven zijne gewoone maat werd verhoogd, of, terwijl zij denkbeelden van

natuurlijke wijsbegeerte te hulpe namen, van eene vaneenscheiding der gevoeligheid of prikkelbaarheid, of eindelijk meer in den kring van denkbeelden der opwekkings theorie verwijlende, van verhoogde, tegennatuurlijk gerezene vatbaarheid, bij een beneden den natuurlijken maat van deszelfs werkzaamheid en kracht gezonken werkings-vermogen, — alle deze voorstellingen waren echter doorgaans te algemeen en ontbeerden te zeer eenen wezenlijken grondslag, om de gezochte bevrediging voort te brengen. — Met MARCUS, dit, naar het ons voorkomt, echt praktisch genie, begon de zaak eene meer praktische of toch ten minsten meer wezenlijke wending te nemen. Hij vooronderstelde, zoo als bekend is, dat het wezen van den *typhus* in eene hersenontsteking zoude bestaan. Al moest ook deze meening volgens hare natuur en bij de algemeenheid, waarmede hij dezelve uitsprak, op den bodem der ondervinding schipbreuk lijden, zoo komt toch onbetwistbaar aan hem de eer toe, van aan het onderzoek, dat zich tot op zijnen tijd als het ware slechts in den ledigen dampkring der dynamici bewogen had, eene meer voorwerpelijke, wezenlijke en tegelijk ook meer praktische rigting gegeven te hebben, en inderdaad kunnen alle tot op den laatsten tijd beproefde verklaringen van het wezen der zenuwkoorts, uit eene plaatselijke, stoffelijke aandoening, slechts als voortzetting en herhaling der door hem oorspronkelijk opgevolgde leerwijze beschouwd worden. Dit geldt ten minsten voorzeker van de pogingen, om het wezen der zenuwkoorts tot eene ontsteking van het

spinnewebsvlies, tot eene ontsteking der zenuwen en derzelve scheden, tot eene ontstekingachtige aandoening van de middenpunten des zenuwstelsels, vooral des zenuwknoopen-stelsels, of eindelijk zelfs tot zweeren van het slijmvlies der darmen terug te brengen.

Daar een beoordeelend onderzoek der hier slechts aangeduide bespiegelingen niet in ons doel ligt, zoo vergenoegen wij ons met de algemeene aanmerking, dat ook van deze niet eene enkele geschikt is, om den meer grondigen navorscher, die gewoon is theoretische meeningen op het veld der praktijk te onderzoeken, te bevredigen. Slechts ten opzichte van de, den *typhus abdominalis* van eene ontstekingachtige aandoening des zenuwknoopen-stelsels afleidende theorie, kunnen wij ons, bij alle achting die wij koesteren voor het groot gezag van hen, waarvan dezelve is uitgegaan (AUTENRIETH EN SCHÖNLEIN) reeds nu niet onthouden van de aanmerking, dat wij, hetgeen wij overigens gaarne slechts als persoonlijke meening willen laten gelden, de vermeende ontsteking des zenuwknoopenstelsels, tot nu toe, voor een louter theoretisch leerstuk houden. — Ten opzichte der in den laatsten tijd zoo zeer geliefkoosde afleiding van bijna alle zenuwkoortsen uit darmverzweeringen, moeten wij echter openlijk bekennen, dat dezelve ons voorkomt niet veel beter gegrond te zijn, als wanneer iemand het wezen der pest uit de bekende pestbuilen of pestkarbonkels zoude willen afleiden.

Het weinige geluk, hetwelk derhalve alle vermoe-

dens en meeningen omtrent het inwendig ziektekundig wezen der zenuwkoortsen tot nu toe gehad hebben, dewijl de ondervinding nog aan geene derzelve hare bekrachtiging heeft geschonken, zoude inderdaad geschikt zijn, om van alle verdere soortgelijke pogingen af te schrikken en het voornemen op te vatten, om de zaak, zoo als zij nu staat, op te geven, en zich slechts alleen aan het eigenlijk praktische en onmiddelijke te houden.

Daar eene dusdanige laauwheid in de wetenschap echter nimmer tot grondstelling mag worden, zoo willen wij, zelfs op het gevaar af, om in het lot onzer voorgangers te moeten deelen, het weinige, wat zich als uitkomst eener meer dan tienjarige praktijk, gedurende welke wij aan dit onderwerp steeds eene geheel bijzondere belangstelling gewijd hebben, en als den uitslag van een steeds met de praktijk hand aan hand gaand nadenken en ijverige bestudering bij ons heeft vastgesteld, niet aan onze lezers onthouden, maar voegen hierbij echter uitdrukkelijk de aanmerking, dat wij ons daarbij van alle en iedere aanmatiging onthouden, en vooral, hoewel wij voor ons zelve van de waarheid hiervan overtuigd zijn, echter nog te minder op eene algemeene erkenning hoopen, daar wij dezen keer, ten deele welligt wegens de tot nu toe nog zoo zeer gebrekkige gesteldheid der ziektekundige zoochemie, zelve nog niet in staat zijn, onze wijze van beschouwing op eene voorwerpelijke wijze en met eene geene tegenspraak duldende klaarlijkheid te bewijzen en staande te houden. Evenzoo doen wij ook

geheel en volstrektelijk afstand van de in den tegenwoordigen tijd, waar bij de groote letterkundige werkzaamheid op het veld der geneeskunde, verschillende navorschers zoo ligt in eene uitkomst kunnen te zamen komen, zonder wederkeerig iets aan elkander verschuldigd te zijn, zoo gewaagde aanspraak op nieuwhed en eigendommelijkheid van beschouwing, hoewel wij ook geheel en al zeer goed bewust zijn, van op eene geheel zelfstandige wijze, tot het weinige te zijn gekomen, hetwelk wij onze lezers kunnen voordragen. — Voor het overige twijfelen wij niet, of men zal ons die toegeeflijkheid doen wedervaren, waarop het zoo moeilijk, nog niet eens van alle zijden empirisch opgesteld onderwerp onzer beschouwing, zulk eene billijke aanspraak kan maken. —

Het eerst, wat naar wij gelooven, bij onze beschouwing moet vastgehouden worden, is de omstandigheid, dat het koortsachtig zenuwachtig lijden, de *status nervosus febrilis*, niet, zoo als men zoo dikwerf gedacht schijnt te hebben, de uitkomst van eenen en denzelfden ziektekundigen toestand, maar, zoo als de ondervinding met zekerheid doet zien, de begeleider van zeer in aard verschillende, koortsachtige ziekte-processen is. De erkenning dezer op daadzaken gegronde waarheid, wordt wel is waar dikwerf daardoor benadeeld, dat de nosologen eene al te groote waarde aan de enkel graadswijze verscheidenheid in de ontwikkeling van het zenuwachtig lijden hechten, en iedere volkomene ontwikkeling van hetzelfde onder de door hen vooronderstelde

familie-eenheid van den *typhus* vervatten. Daartegen willen wij nu het volgende aanmerken. Het kan gewis gebillijkt worden, wanneer men bij iedere, met het karakter der eenvoudige *éretische* terugwerking en zonder diepere benadeeling van het zenuwleven verloopende koorts, niet terstond eenen werkelijken *status nervosus*, eene wezenlijke zenuwkoorts, in den zin der oude school, vooronderstelt, daar hiertoe eene diepere beleediging der zenuwkrachten volstrekt gevorderd wordt. Hierbij mag echter niet vergeten worden, dat in dusdanige koortsen ten minsten de aanleg voorhanden is, tot dat, wat den waren zenuwachtigen toestand voortbrengt, en dat het dikwerf slechts van toevalligheden afhangt, of deze tot derzelver volkomene ontwikkeling geraken, of op den trap van enkelen aanleg staan blijven zal. Wil men nu echter iederen koortsachtigen toestand, die zich tot het volmaakte beeld van den zenuwachtigen toestand ontwikkelt, met de uitdrukking van *typhus* bestempelen, zoo laat zich hier tegen in het algemeen ook niets aanmerken, zoodra men daarbij niets verder bedoelt, dan met eene gemeenschappelijke uitdrukking datgene te bestempelen, wat in deszelfs uiterlijk beeld ten minsten eenige gelijksoortigheid laat herkennen. Meent men echter hiermede ook eene wezenlijk innerlijke gelijksoortigheid, eene ware ziektekundige wezenlijkheid aan te duiden, zoo zoude met grond veel daartegen kunnen aangevoerd worden, ten minsten zoude bij het tegenwoordig standpunt onzer kennis, het voorwerpelijk bewijs voor deze meening,

moeijelijk op eene voldoende wijze kunnen bijgebragt worden. In alle gevallen moet men ten minsten toegeven, dat deze toestand, dien men zich ten doel gesteld heeft, als de uitdrukking van eene en dezelfde ziektekundige wezenlijkheid te doen gelden, op zeer verschillende, ongelijksoortige wegen kan gevormd worden. Bedenkt men nu de op geene wijze te bestrijdene ondervinding, dat de gedachte toestand even zoo goed door eene smetstof, als ook zonder dezelve, op eene zoogenaamde vrijwillige (*spon-tane*) wijze, zich kan ontwikkelen, zoo volgt hieruit reeds een welligt niet ongewichtig verschil; om zelfs niet te gedenken aan de veelvuldige koortsachtige ziekten, bij welke wij, op derzelver uiteinde, eenen volkomenen zenuwachtigen toestand kunnen waarnemen.

In het algemeen is er, zoo als wij vroeger ook reeds eenmaal gezegd hebben, iets gewaagds in de al te strenge ziektekundige onderscheidingen in het gebied der praktijk. Meestentijds laten dezelve zich veel gemakkelijker op het papier en in een stelsel betoogen, dan in de werkelijke praktijk en aan het ziekbed vervolgen; en zoo zal geen waar geneeskunstoefenaar zich de overtuiging laten ont-rooven, dat dezelfde toestand, welken veele latere geneesheeren met de uitdrukking *typhus* bestempe-len, zich ten gevolge van in aard verschillende koortsachtige ziekten kan ontwikkelen. Boven al zijn het de zoogenaamde gastrische koortsen, van welke men zulks het menigvuldigst zeggen kan, en wezenlijk schijnt het bij dezelve dikwerf slechts af te hangen van den aard en de wijze, waarop zij

geneeskundig behandeld worden, of zij een eenvoudig beloop nemen, dan of zij in eenen vormelijken typhus overgaan. Wij gelooven ten minsten in het beloop onzer praktijk, meermalen gevallen van dien aard waargenomen te hebben, die ons deze overtuiging als het ware hebben opgedrongen. — Niet alleen echter gastrische koortsen, maar ook koortsen van eenen anderen aard, exanthematische namelijk, en onder deze bovenal de *febris miliaria*, ja zelfs oorspronkelijke zinkingkoortsen, die buitendien zeer naauw aan de exanthematische verwand zijn, zoo dat deze dikwerf slechts eene hoogere verheffing van gene schijnen, zijn onder begunstigende omstandigheden zeer geneigd, om zich met den *zenuwachtigen toestand* te verbinden, en wanneer zij ook niet altijd den hoogsten trap van zenuwachtige ontwikkeling bereiken, zoo is dit zelfs ook, volgens de ondervinding, bij den door eene smetstof veroorzaakten *typhus* somwijlen het geval. Daarentegen zijn er voorzeker ook weder genoeg gevallen, waar de uit eene koorts van gewonen aard zich ontwikkeld hebbende *typhus*, op geene wijze van den oorspronkelijken *typhus* der lateren kan onderscheiden worden, en zoo schijnt de meening, dat de *typhus* slechts een hoogere trap van ontwikkeling van de gewoone koorts is, ten minsten evenveel voor zich te hebben, als de tegenovergestelde meening, volgens welke een zich onder de gedaante eener gewoone koorts ontwikkelende *typhus*, slechts eene in den beginne miskende, oorspronkelijke *typhus koorts* zijn zoude.

Vestigen wij nu op dit alles de behoorlijke aandacht, en herinneren wij ons hierbij tevens de ware natuur der koorts in het algemeen, zoo als wij dezelve vroeger hebben voorgedragen, als een binnen den werkring des bloeds voortgaand eigendommelijk vormings- en gedaanteverwisselings-proces, zoo is het voorzeker slechts eene eenvoudige gevolgtrekking, wanneer wij de naaste oorzaak des koortsachtigen zenuwachtigen toestands of der zoogenaamde zenuwkoortsen, slechts in *eene veranderde betrekking van het bloed tot het zenuwstelsel* stellen.

Deze stelling, die welligt al het stellige, wat zich bij den tegenwoordigen stand onzer kennis omtrent de ziektekundige grondvesting der zoogenaamde zenuwkoortsen laat uitspreken, in zich bevat, maakt, hoewel zij op zich zelve slechts de eenvoudige uitkomst onzer tegenwoordige beschouwing is, eene verdere behandeling en opheldering noodzakelijk.

Op verschillende plaatsen dezer verhandeling, hebben wij getracht onze lezers opmerkzaam te maken, op de zoo gewigtige levend bewerktuigde verhouding, die er in het menschelijk, even als in het dierlijk ligchaam in het algemeen, tusschen bloed en zenuwstelsel plaats heeft. Wij hebben namelijk op de groote afhankelijkheid terug gewezen, waarin de gevoelige kenmerken van het leven in het algemeen, in het bijzonder echter de werkzaamheid der hersenen, tot den bloedsomloop staan. Eenvoudige daadzaken, die wij opgenoemd hebben, bewijzen, zoo als wij gelooven, met onwedersprekelijke klaarlijkheid, dat die gevoelige levenswerkzaamheden,

voor wier werktuig wij hoofdzakelijk de hersenen aanzien, slechts dan op behoorlijken aard en wijze kunnen plaats vinden, wanneer de bloedstroom, zoo wel ten opzichte van derzelve verhoudingen in menging, als beweging, de hem door de natuur voorgeschrevene regelmatige baan vervolgt, zoo dat wij op goeden grond, het behoorlijk gemengd slagaderlijk bloed als de eigenlijke levensbron van het zenuwstelsel mogen beschouwen. Iedere aanmerkelijke afwijking van den bloedstroom van deze zijne regelmatige levensverhoudingen, moet derhalve ook noodwendig in de kenmerken der gevoelige levenswerkzaamheden eene meer of min aanmerkelijke verandering ten gevolge hebben, — eene waarheid, voor welke de geheele ziektekunde eene toereikende menigte van bewijzen oplevert.

De koorts nu, van welke het zoo moeilijk is een alomvattend denkbeeld voor te dragen, hebben wij als een eigendommelijk ziekelijk vormings- en gedaanteverwisselings-proces in het bloed voorgesteld, omdat wij deze wijze van beschouwing voor de eenige houden, die aan dit ziekte-proces, dat zoo vol beteekenis is, de hetzelfde toekomstige volle waarde toekent. Is deze wijze van beschouwing, zoo als wij niet twifelen, juist, zoo is de meening, dat er met iedere koorts eene stoffelijke verandering in het bloed geschiedt, slechts eene bijzondere gevolgtrekking uit dezelve, voor welker algemeene juistheid, het overigens ook niet aan op daadzaken gegronde bewijzen uit de geneeskundige ondervinding ontbreekt. — Eene verdere gevolgtrekking ontspruit

uit de zamenstelling van deze wijze van beschouwing, omtrent het wezen der koorts, met het te voren aangemerkte. Zij luidt: met de aanmerkelijke veranderingen, welke de koorts in alle de levensverhoudingen des bloeds voortbrengt, moeten ook de gevoelige levensverhoudingen van de ziek gewordenen bewerktuiging eene gelijkmatige verandering ondergaan. Ook deze gevolgtrekking wordt in het algemeen genoegzaam door de ondervinding bevestigd.

Tot zoo verre gelooven wij ons op volkomen zekeren bodem te bevinden, daar de algemeene waarheid der tot dusverre ontwikkelde stellingen, wel door niemand in ernst bestreden kan worden. Onzekerder en wankelbaarder echter wordt de bodem, hoe meer wij tot ons onderwerp in het bijzonder naderen, en, wanneer wij onze stelling geheel kennen, zoo bevinden wij ons hier in zulk een geval, zoo als niet geheel zeldzaam bij het onderzoek van geneeskundige onderwerpen voorkomt, waarbij de verlegenheid echter daarom niet te minder onaangenaam wordt, — in het geval namelijk, van eene waarheid, tot welke wij langs den weg van inductie geraakt zijn, innerlijk overtuigd te zijn, zonder dat wij echter in staat zouden zijn, dezelve voorwerpelijk met voldoende klaarlijkheid te bewijzen. — Dergelijke gevallen hebben er nu wel is waar, zoo als daar even gezegd is, in menigte in de geneeskunde plaats, en geen geneesheer twijfelt bijv. aan het bestaan der *contagia*, der *miasmata*, aan het bestaan eener epidemische gesteldheid enz., hoewel het nog aan niemand gelukt is, deze on-

zigtbare magten, tot het aannemen waarvan eene vernuftige inductie ons gevoerd heeft, op eene zinnelijk te aanschouwene wijze bloot te leggen. De meeste dezer meeningen genieten echter een voordeel, waarvan de onze moet afstand doen; zij hebben door verjaring als het ware het burgerregt in onze wetenschap verkregen, en genieten daardoor een gezag en bekrachtiging, waarop nieuwe meeningen geene hoop mogen hebben, ook wanneer zij, zoo als wij dit welligt zonder al te koene gewaagdheid van de onze zouden durven zeggen, aan innerlijke waarde niet bij deze achterstaan. — Omtrent deze zwaarigheden die wij hier ontmoeten, moet ons nu echter de gedachte gerust stellen, dat het dikwerf eene even verdienstelijke pligt van den navorscher is, om de grenzen onzer wetenschap aan te duiden, als om nieuwe ontdekkingen te maken, en in de oogen van den billijken regter, zal de omstandigheid ons reeds gunstig zijn, dat juist die tak der bewerktuigde *Biologie*, die hier het voorwerpelijk bewijs zoude moeten bijbrengen, namelijk de *zoöchemie*, voor ons bijna als nog in het geheel niet voorhanden is.

Men heeft zich in den laatsten tijd zoo buitengemeen met de ziektekundige ontleedkunde bezig gehouden, maar in de ziektekundige scheikunde hebben wij het nog niet eens tot de eerste gronden gebragt. Voorzeker heeft de zaak hare groote en bijzondere zwaarigheden, en is het namelijk met het bloed ongeveer even zoo gelegen als met het water, dat de meest van aard verschillende

stoffen in zich kan opnemen, en toch altijd uiterlijk dezelfde gelijksoortige vloeistof blijft, met dit verschil echter, dat wij voor het water *reagentia* bezitten, voor het bloed echter nog bijna geene. Dit alles ontkennen wij niet in het minsten; welligt echter zouden wij in dit opzigt reeds iets verder gekomen zijn, indien ook niet hier vóóroordeelen den geest van onderzoek en navorsching hadden teruggehouden. Zijn er niet nog heden ten dage genoeg artsen, die alle aanwending der scheikunde op bewerktuigde ligchamen, als een geheel nietig pogen bespotten, ja zelfs nog zulke, tegen wien men niet eens van de gebreken der menging van het bloed spreken mag, zonder zich het verwijt op den hals te halen van een ruw humoraal-patholoog te zijn. En toch is het iets geheel van elkander verschillend's, om stoffelijke veranderingen in het bloed als gevolg van levend bewerktuigde levensverrigtingen te erkennen, dan het bewerktuigd levensproces tot eene scheikundige voortgang te willen terugbrengen. En is niet dat, wat de ziektekundige ontledkunde ons leert kennen, reeds zeer lang door de beste geneesheeren als het eenvoudig overblijfsel van levend bewerktuigde processen erkend? — De belangrijke, werkzame rol, die het bloed in de koortsen speelt, is door het grootst aantal artsen op verre na nog niet zoodanig als zulks behoort, gewaardeerd, ja zelfs door niet weinigen geheel geloochend geworden, en toch heeft sinds onheuglijke tijden nog geen waar geneeskunstoefenaar er aan getwijfeld, om aan de verhouding van den

pols, deze ware semeiotica des bloeds, zijne volle aandacht te verleenen! — De gedachte, om de naaste oorzaak der zoogenaamde zenuwkoortsen in eene ziekelijke verandering des bloeds te zoeken, had, naar het ons voorkomt, bij den arts het allereerst moeten opkomen, en toch heeft men, zoo als zulks dikwerf pleeg te gaan, er de voorkeur aan gegeven, om de waarheid op zulk eenen afstand te zoeken, waar zij onmogelijk konde gevonden worden; zoo als de veele vergeefsche pogingen, om het ziektekundig karakter dezer koortsen op te helderen, genoegzaam bewijzen. — Alles, wat wij tot nog toe weten omtrent de natuur- en scheikundige veranderingen, die het bloed in de zenuwkoortsen ondergaat, is zoo onbeduidend en gebrekkig, dat het ons slechts weinige bevrediging kan verschaffen. Het beperkt zich in wezenlijkheid daartoe, dat het bloed eene voorheerschende armoede aan plastische bestanddeelen, aan vezelstof namelijk, vertoont, dat het van eene meer waterachtige, meer verdunde gesteldheid en meestentijds ook donkerder gekleurd is, dan gewoonlijk, en niet zelden luchtblazen in zich bevat, en eindelijk, dat de lijken der aan deze koortsen overledenen zeer schielijk in ontbinding overgaan. — Hoe gebrekkig deze opgaven echter ook zijn mogen, zoo bewijzen zij toch genoegzaam, dat wij niet in het minst aan eene zeer aanmerkelijke stoffelijke verandering des bloeds, in deze ziekten kunnen twijfelen. Wanneer nu echter deze grovere veranderingen in de gesteldheid des bloeds, reeds zoo aanmerkelijk en in het oog vallend zijn,

hoeveel kan er dan niet in de fijnere eigenschappen van hetzelfde veranderd worden, dat niet zoo tastbaar is, of ten minsten tot nog toe niet is opgemerkt geworden, waardoor de levende bewerktuigde verhouding des bloeds, tot de overige bewerktuiging steeds anders moet worden. — Wie dit alles behoorlijk bedenkt en overweegt, voor dien is welligt het belang, hetwelk wij aan de in het bloed zelf voortgaande stofverwisseling hechten, minder in het oog vallend, en de gevolgtrekkingen die wij daaruit trekken minder hypothetisch.

Wanneer het nu geoorloofd is, zich aan vermoedens over te geven, daar, waar stellige kennis ons verlaat, zoo komt ons in dit opzicht het volgende als meest waarschijnlijk voor. — Verre verwijderd van de meening, dat bij alle met eenen *zenuwachtigen toestand* verloopende koortsen, eene en dezelfde gesteldheid in de menging des bloeds ten grondslag zoude liggen, gelooven wij veeleer, dat in dit opzicht eene niet onbelangrijke verscheidenheid plaats vindt, al zijn wij dan ook niet in staat, dezelve, voor als nog, voorwerpelijk aan te wijzen.

In het *eene* geval schijnt de aandoening des zenuwstelsels bedongen te zijn door de ontwikkeling eener voor het dierlijk leven, stellig vijandelijke ziektestof, van eenen wezenlijken dierlijken geest in het bloed, — want ieder vormings-proces van welken aard het ook zijn moge, kan slechts in het vloeibare als mogelijk gedacht worden; — in een ander geval schijnt het slechts de overlading des bloeds, met oververdierlijkte, tot verder bewerk-

tuigd gebruik ongeschikte deelen te zijn, waardoor het zenuwstelsel zoo slecht aangedaan wordt; en in een derde en laatst geval (wanneer dit niet misschien met het tweede in een smelt,) is welligt de eenvoudige berooving des bloeds, van deszelfs levend-bewerktuigd karakter, het eenvoudig streven naar scheiding van deszelfs bestanddeelen, tot bewerktuigde ontbinding, reeds toereikende, om dien toestand van verandering en uitputting des zenuwlevens aan te brengen, welken wij onder de uitdrukking van zenuwachtigen toestand opvatten. — Dit zal zoo tamelijk alles zijn, wat, bij den tegenwoordigen stand onzer kennis, omtrent de verschillende grondlegging van het zenuwachtig lijden in koortsen, met eenige waarschijnlijkheid kan gezegd worden. Met opzet hebben wij ons daarbij geheel bij het algemeene gehouden, en een dieper intreden in het bijzondere vermeden, dewijl zulks ons bij het gebrek aan stellige bewijzen, al te bedenkelijk voorkomt. Onze lezers zullen derhalve bij de weinige, door ons gegevene aanwijzingen, ook geene al te dogmatische beteekenis onderstellen, en wij willen namelijk nog aanmerken, dat het ons doel geenzins zijn kan, om tusschen de verschillende door ons aangeduide gevallen eene scherpe grenslijn te trekken, daar reeds het, door de ondervinding bewezen, ontstaan van den zoogenaamden *typhus* uit eene smetstof, en dan weder zonder eene dusdanige, op eigenwillige wijze, eene zoodanige meening genoegzaam wederlegt. — Ook zouden wij niet gelooven, dat het eerste, op de ontwikkeling van eene

wezenlijke smetstof gegronde geval, in eenen engeren zin alleen tot het *contagium* van den typhus zoude moeten beperkt worden, daar hoogst waarschijnlijk aan verschillende ziekte vergiften eene dergelijke vijandige werking op het zenuwstelsel, even als bij gene, moet toegekend worden.

Als algemeene gevolgtrekking uit het tot dus verre behandelde, zal overigens, even als van zelf, de verdeling der koortsen, in twee groote reeksen of klassen voortvloeijen, waarvan de *eene*, de *ontstekingachtige*, zich daardoor schijnt te kenmerken, dat het ziekelijk vormings-proces als het ware den bepaalden weg vervolgt, met eene onregelmatige verhooging van het natuurlijk bijna overeenkomt, en op deze wijze waarlijk plastische voortbrengsels oplevert; de andere klasse echter, voor welke voor ons de algemeene uitduiding ontbreekt, zich door eene geheel tegenovergestelde neiging onderscheidt, door de neiging namelijk van steeds klimmende ontaarding des bloeds, tot altijd grootere berooving van hetzelfde van deszelfs waar bewerktuigd karakter. — Onder deze laatste klasse behooren dan ook meer of minder alle, door een meer aanmerkelijk zenuwachtig lijden zich onderscheidende, koortsen.

Wanneer wij overigens, in het beloop onzer beschouwing, van het bloed op zich zelf spreken, zoo kan dit onmogelijk in denzelfden zin gemeend zijn, waarin veele leerboeken somtijds van eene *zuiver* ontstekingachtige of andere koorts spreken. Zeer in aard verschillend plaatselijk lijden, dat dikwerf het uitvloeisel is van het algemeene lijden, dikwerf weder

op dit terugwerkt, kan met de zenuwachtige koortsen aanwezig zijn, of eerst in derzelver beloop zich ontwikkelen, maar wij houden het voor overbodig, hier meer in bijzonderheden te treden, daar juist dit deel der ziektekunde van ons onderwerp ons voorkomt, het overvloedigst bewerkt te zijn. Bij de, in lateren tijd, op dit gedeelte zoo zeer toegewijde opmerkzaamheid, zoude men wezenlijk niet zelden aan het door WIELAND zoo gaarne gebruikte spreekwoord herinnerd worden: *Er sieht den Wald vor lauter Bäumen nicht*, terwijl de artsen wegens de bemoeijingen met het bijzondere, maar al te dikwerf het algemeene uit het oog schijnen verloren te hebben. — Dat ook binnen de middenpunten des zenuwstelsels, veelvuldige ziekelijke herscheppingen moeten geschieden, kan evenzeer niet betwijfeld worden, wanneer men slechts aan de levende eenheid denkt, waarin, in de bewerktuiging, de vloeibare en vaste deelen tot elkander staan. Ook heeft de ziektekundige ontleedkunde reeds veel van dien aard aangetoond. Nog geene der in dit stelsel aangetoonde ziekelijke herscheppingen, heeft zich echter tot nog toe als standvastig bewezen, en het dunkt ons reeds om deze rede verkeerd, de zogenaamde zenuwkoortsen uitsluitend daarop te willen grondvesten; veeleer moesten zij slechts als eene plaatselijke terugkaatsing van het, in het geheel des bloeds ingeplant, ziekte-proces beschouwd worden. Met nog grootere zekerheid echter kan men dit voorzeker van de ziekelijke herscheppingen in andere weefsels bewee-

ren, en voornamelijk moeten de, in lateren tijd zoo veelvuldig beredeneerde, ziektekundige voortgangen op het slijmvlies der darmen, voorzeker slechts als het voortbrengsel van onregelmatige kritische pogingen beschouwd, en met het algemeen lijden in de innigste betrekking geplaatst, worden.

Een vernuftig, door andere voortbrengsels reeds met roem bekend geneeskundig schrijver, heeft onlangs voortreffelijke aanmerkingen geleverd over de typhouse koortsen, (CLARUS allgemeine Bemerkungen über Eintheilung der Fieber, Entzündungsfieber und *Typhus* in de door hem en RADIUS opgestelde Beiträgen zur praktischen Heilkunde, IV B^d 2° Heft).

Hij beschouwt den *typhus* als eene onregelmatige vorm van wezenlijke, vooral van gastrische koortsen, en leidt derzelve ontstaan hoofdzakelijk af van gestoorde, op andere werktuigen, dan de oorspronkelijk daartoe bestemde, terug gekeerde ziektescheidingen. De verdere uitbreiding van deze zijne meening bevat zoo veel, dat met het, in het beloop dezer beschouwing, beredeneerde zoo naauw overeenstemt, dat wij ligt in verdenking zouden kunnen komen, eene letterdieverij te hebben bedreven. En toch zijn de in deze verhandeling door ons ter neder gestelde inzichten, niet alleen het gevolg van de door ons sedert eene reeks van jaren verkregene overtuigingen omtrent het onderwerp, dat ons bezig houdt, maar het gezegde opstel kwam ons, en zelfs toen nog slechts in een uittreksel, voor oogen, toen de voor ons liggende verhandeling, reeds bijna voor den druk was afgewerkt.

Ook zal aan den kundigen lezer, die beide werken met elkander vergelijkt, het onderscheid dat in de wijze van opvatting en beschouwing, tusschen dezelve plaats vindt, niet ontgaan, ten gevolge waarvan CLARUS, als het ware bij voorkeur, zich aan de uitwendige geschiedenis van het behandeld onderwerp houdt, en wij ons, wanneer wij deze uitdrukking slechts van een zoo gebrekkig erkend onderwerp durven gebruiken, als het ware bij voorkeur, aan de inwendige geschiedenis van hetzelfde houden, — zoo dat gene den voortgang der ziektescheidingen tot het middenpunt zijner beschouwing, van waar alles uitgaat, gemaakt heeft, en wij de in het bloed zelf plaats grijpende inwendige veranderingen. Voor het overige kunnen wij niet dan uit overtuiging onze volkomene overeenstemming met de, hier ter plaatse verklaarde, meeningen van den voortreffelijken arts bekennen, en moeten belijden, dat wij sinds langen tijd door niets, wat wij over dit onderwerp gelezen hebben, in diervoege bevredigd geworden zijn.

Wij bevinden ons nu aan het slot onzer beschouwing, daar het ons slechts om de voorstelling van algemeene gezigtspunten, die men in lateren tijd zoo zeer verwaarloosd heeft, te doen is geweest, en het verdere wat wij tot volkomene erkenning van het inwendig ziektekundig wezen der beschouwde koortsen nog behoefden, bij den tegenwoordigen stand onzer kennis nog niet kan geleverd worden, terwijl de geschiedenis van derzelver uitwendig wezen, in lateren tijd, zoo veelvuldig een onder-

werp van opmerkzaamheid is geweest, dat wij het voor overbodig houden, dieper in hetzelfde in te dringen. Wij willen ons derhalve hier nog slechts eene enkele aanmerking veroorloven.

Hetgeen SCHÖNLEIN en diens leerlingen omtrent den zoogenaamden *typhus abdominalis* geleerd hebben, is bekend, en schijnt zich in eene tamelijk algemeene aanneming te mogen verheugen. Ook wij deelen over het geheel daarin, echter met eenigzins grootere beperking, dan deze leer door de eigenlijke voorvechters schijnt opgevat te worden. — Daargelaten dat wij ten opzichte van het aannemen eener ontsteking der zenuwknoopen als de ziektekundige grondslag der kwaal, moeten bekennen, subjectief twijfelaars te zijn, kunnen wij ook de ziektekundige zelfstandigheid derzelve niet in dien graad toestemmen, waarin zij beweerd wordt, dewijl, voor zoo verre met onze ondervinding overeenkomt, de zoogenaamde *typhus abdominalis*, ons steeds in het algemeen als eenen door jeugdigen leeftijd en andere, deels in de afzonderlijke constitutie, deels buiten dezelve liggende betrekkingen, begunstigden hooger en ontwikkelings-vorm van gastrisch-nerveuse koortsen is voorgekomen. Wij zijn in de gelegenheid geweest geheele epidemiën van dergelijke koortsen waar te nemen en te behandelen, waar, onder de opgegeven omstandigheden het volkomen beeld van den *typhus abdominalis* zich mengde, terwijl de ziekte in de meeste gevallen de grootste overeenkomst had met de *febris lenta nervosa* der oudere geneesheeren; terwijl andere gevallen daarentegen weder

zoo gemakkelijk verliepen, dat zij bijna geheel met eene eenvoudige zinking- of uitslag-koorts scheenen gelijk te staan. Zelfs de behandeling, welke de arts in dusdanige gevallen volgt, is, zoo als wij ons meermalen daarvan meenen overtuigd te hebben, hier niet zonder belangrijken invloed. Ten minsten gelooven wij in niet weinige gevallen, waar leden van hetzelfde huisgezin, van gelijke leeftijden en andere verhoudingen, echter onder eene geheel andere behandeling der artsen, onmiddelijk te voren aan den *typhus abdominalis* geleden hadden, de later ziek gewordenen voor de ontwikkeling van denzelfden koortsvorm door vroegtijdige en stoute aanwending van den *calomel* bewaard, en de ziekte daardoor tot een veel eenvoudiger beloop gestemd te hebben. Omgekeerd hebben wij echter ook, en wel in hetzelfde huisgezin, uit eene zoo het scheen eenvoudige gastrische koorts, die geheel verkeerd was behandeld geworden, het volkomen beeld van den *typhus abdominalis* zich zien ontwikkelen. Huiduitslagen schijnen overigens een zoo wezenlijk bestanddeel der zenuwachtige koortsen in het algemeen, en der gastrisch-nerveuse in het bijzondere uit te maken, dat wij ons ten minsten geene zoodanige koortsen weten te herinneren, bij welke daarvan niet min of meer kon opgemerkt worden. De artsen zijn slechts niet altijd daarop genoeg opmerkzaam, en zoo onttrekt zich namelijk het, dikwerf slechts bij nauwkeuriger onderzoek te herkennen, Exanthema niet zelden aan de waarneming. Dit huiduitslag schijnt over het algemeen bij deze koortsen

eene gewigtigere rol te spelen, dan men gewoonlijk gelooft, en zelfs zoude het ons dikwerf voorkomen, als of de bij dezelve zoo gewoone aandoening der inwendige slijmvliezen, slechts van eene verplaatsing van dit uitslag naar binnen afhing, of, zoo als wij ons misschien juister uitdrukken, als lag bij gene inwendige, zoo wel als uitwendige aandoening hetzelfde exanthematisch proces ten grondslag. Ja wij hebben zelfs geheele epidemiën van gastrisch- en katarrhaal- nerveuse koortsen waargenomen, die met verandering van standpunt zelfs ook wel als epidemiën van *miliaria* hadden kunnen voorgesteld worden. Dikwerf genoeg hebben wij het ook bij dusdanige gelegenheid als van kritische beteekenis erkend, en het bekende, bij zenuwachtige koortsen bijna nimmer ontbrekende, afschilferen der huid moet welligt zeer dikwerf aan dit huiduitslag, dat zoo ligt over het hoofd wordt gezien, toegeschreven worden. — Overigens schijnt van deze, als wij het zoo mogen noemen, zelfstandige *miliaria* dat uitwendig, met hetzelfde zeer veel overeenkomend, op het einde van verschillende met algemeene wegsmelting eindigende ziekten, voorkomend huiduitslag te moeten worden onderscheiden, hetgeen welligt volgens SCHÖNLEIN slechts uit luchtblazen bestaat, en in alle gevallen slechts een teeken van ontbinding van alle vochten schijnt te zijn.

Wanneer wij echter den *typhus abdominalis*, volgens de uitkomst onzer ondervinding slechts voor eenen hooger ontwikkelingsvorm der gastrisch-nerveuse koortsen, bij welke steeds een exanthe-

matisch proces mede in het spel schijnt te zijn, kunnen houden, zoo zijn wij er toch verre van af, het aan denzelven toegekend ziektekundig karakter, met uitzondering van de ons twijfelachtig voorkomende aangenomene ontsteking der zenuwknopen, te willen loochenen, of denzelven zelfs met koortsen van minder vermogen te willen verwisselen, — veeleer moeten wij het treffende in de door hem ontworpenen trekken volkomen erkennen. Wij zijn slechts van meening, dat de ziekte niet immer deze hoogte van ontwikkeling bereikt, en dat de *typhus abdominalis* met de verschillende vormen van gastrisch- nerveuse koortsen, inderdaad uit eenen bodem ontspringt, zoo dat het van de vereeniging van uit- en inwendige verhoudingen afhangt, of er zich een werkelijke *typhus* dan slechts eene gastrisch- nerveuse koorts van lagere trap zich zal ontwikkelen. — In de praktijk bestaat alles uit graden en tusschen-graden, en de schijnbare uitersten zijn dikwerf nader van elkander verwant, dan men gewoonlijk denkt, — ten minsten niet zoo volstrekt gescheiden, als het zich in de theorie dikwerf laat aanzien. Dit belet echter den waren geneeskundigen, wiens kunst juist in het individualiseren bestaat, niet, om aan het ziektekundig karakter van ieder enkel geval deszelfs regten toe te kennen. — Overigens willen wij daarmede geenzins tegenspreken, dat de *typhus abdominalis*, onder begunstigende omstandigheden, ook niet epidemisch kan te voorschijn treden.

Nog moeten wij van een onderscheid gewag maken,

waarvan in de geschriften van oudere artsen dikwerf melding geschiedt, en waaraan zeer veel gewigt wordt toegestaan. Wij meenen het onderscheid tusschen *febris nervosa versatilis s. erethistica* en *febris nervosa stupida s. torpida*. — Deze twee verschillende ontwikkelingsvormen der zenuwachtige koortsen, vertoonen zich dikwerf zoodanig, als of men zich daaronder twee verschillende ziekten heeft voortestellen, en toch berusten zij slechts op eene verschillende wijze van aanzijn der dierlijke opwekking, en schijnen meer van constitutionele verhoudingen, dan van eene verscheidenheid in de natuur van het ziekte proces haren grond te hebben. Erethische koortsen zijn een zeer gewoon verschijnsel, en er bestaan veele personen, bij welken door middel der eigendommeljkheid van hunne ligchamelijke constitutie iedere koorts, van welken aard zij ook zijn moge, dit karakter steeds meer of min zal ontwikkelen. Dit zijn meestentijds personen van een zeer prikkelbaar zenuw- of vaatstelsel, welken het echter aan inwendige kracht en levenssterkte ontbreekt, jonge vrouwelijke voorwerpen of zoodanige, wier zenuwstelsel door overmatige inspanningen van den geest of van het gemoed lijdt, of ook door andere buitensporigheden van verschillenden aard zeer verzwakt is geworden. Bij dezen kan eene eenvoudige zinkingskoorts ijling, zinsbegoochelingen, stuip-trekkingen en andere zoogenaamde zenuwachtige verschijnsels met zich voeren. Het zoude echter eene groote dwaling zijn, hier met den grooten hoop geneesheeren van eenen zenuwachtigen toe-

stand te willen spreken, voor zoo verre wij daar-
onder een dieper, op de koorts gegrond zenuwlijden
verstaan, hoewel het niet te loochenen valt, dat
hier eene hoogere overgang mogelijk is. Het ge-
heel berust hier slechts op een zeker onderscheid,
tusschen het zenuw- en vaatstelsel, waartoe dus-
danige voorwerpen uit ontbrekende kracht en har-
monische eenheid van het bewerktuigd levenspro-
ces, buitendien reeds overhellen, — op eene ge-
brekkige bewerktuiging van het geheele ligchaam,
welker gevolgen zich echter juist daar het duide-
lijkst openbaren, waar de beide grondstelsels der
bewerktuiging met elkander in strijd geraken. —
In het voorbijgaan gezegd, zijn het overigens juist
deze onder den vorm van *Erethismus* verloopende
koortsen, tegen welke onze zenuwmiddelen (*nervi-
na*), in de praktijk, het meeste nut aanbrengen.

Indien wij ten slotte nog eenmaal kortelijk de uit-
komsten onzer beschouwing in hare hoofdpunten her-
halen, zoo zullen zich ongeveer de volgende stel-
lingen voordoen.

1°.) De uitdrukking zenuwkoortsen moet wegens
derzelver mooglijke verkeerde uitlegging, geheel
uit de geneeskunde verbannen worden. Er zijn
geene koortsen, die onmiddellijk uit het zenuw-
stelsel ontspringen, en wier eigenlijk wezen in
hetzelve bevat is. Het is veel beter van eenen
enkelen zenuwachtigen toestand te spreken, en
dezen te beschouwen als eenen ziektenkundigen
toestand, met welken zeer veele, naar derzel-
ver natuur en geaardheid, zeer verschillende

koortsen in haar beloop zich kunnen verwickelen.

2°.) Wat tot nog toe in de geneeskundige leerboeken, onder den naam van zenuwkoortsen is begrepen geworden, is alles behalve eene door ziektekundige zelfstandigheid gekenmerkte koorts *morbus sui generis*; veeleer vormen de zoogenaamde zenuwkoortsen, zelfs wanneer men ze als eene bijzondere koortsklasse gelden laat, voor zoo verre hieronder toch slechts eene groote, door gelijkaardigheid harer innerlijke ziektekundige gesteldheid zich vormende eenheid moet verstaan worden, eene ware ziektekundige Chaos, daar bijna alle snelverloopende ziekten, wier aantal men weet dat *legio* is, onder zekere omstandigheden eene zoogenaamde zenuwkoorts worden kunnen. Met een woord: het begrip der zenuwkoorts berust noch op eene enkelvoudige, door ziektekundige zelfstandigheid, zich onderscheidende koortsoort, noch op een, door eene zekere ziektekundige gelijkaardigheid tot eene grootere eenheid (koortsklasse) zich vereenigend grooter aantal van koortsen, maar moet enkel en alleen toepasselijk gemaakt worden op een bijzonder *koorts-karakter*, dat is: op eene bijzondere ziektekundige wijziging van het koorts proces zelf, in hetwelk overigens bijna alle slechts denkbare koortsen, al zijn zij ook zeer verschillend gegrondvest, kunnen verlopen.

3°.) Wel kan het niet geloochend worden, dat er zekere koortsachtige ziekten zijn, die zich bijna standvastig door een zenuwachtig tijdperk onder-

scheiden, bij welke alzoo eene zoogenaamde zenuwkoorts eenigermate een deel der geheele ziekte uitmaakt. (Typhus-familie, typheuse koorts?) Deze ziekten zouden nog het best de benaming van zenuwkoortsen verdienen. Zij hebben over het algemeen veele eigendommelijkheden met elkander gemeen, en schijnen namelijk, voor zoo verre onze tegenwoordige kennis reikt, meestentijds uit eene *eigenaardige* (specifieke) ziekte-oorzaak te ontspringen. — Bedenkt men echter, dat de zenuwachtige toestand, waarmede zij zich op eenen zekeren tijd van haar beloop verbinden, hoewel dezelve op bijzondere oorzaken schijnt gegrond te zijn, desniettemin, in een ziektekundig opzicht, niet wezenlijk onderscheiden is van den *zenuwachtigen* toestand, waarmede gewoone koortsen zich dikwerf verbinden, zoo valt ook de grond weg, om in dit opzicht tusschen haar en de gewoone, met zenuwachtigen toestand verloopende koortsen, eene scheidingslijn te trekken. In ieder geval houden wij het voor eene logische misslag, wanneer zij in de genceskundige leerboeken van de in dezelve aangenomene klasse van zenuwkoortsen worden uitgesloten, hoewel dan ook hare overige ziektekundige eigendommelijkheden, eene bijzondere beschouwing noodwendig maken.

4°.) Zijn er ook andere koortsen, die, zonder dat zij haar ontstaan aan eene eigenaardige oorzaak te danken hebben, reeds vroegtijdig en bijna van den aanvang van haar beloop af, eene overhelling tot het zenuwachtig karakter te kennen geven. Veele

schrijvers, die zich van het denkbeeld eener zelfstandige zenuwkoorts niet konden losmaken, hebben zich op deze koortsen beroepen en dezelve *oorspronkelijke* of ook wel *zelfstandige* zenuwkoortsen genoemd. Wanneer men echter de zaak naauwkeuriger onderzoekt, zoo zal men altijd bevinden, dat het slechts gewoone, gastrische, katarrhale koortsen enz. zijn, die slechts ten gevolge van bijzondere constitutionele verhoudingen van het aangetast voorwerp, of ten gevolge van bijzondere schadelijke invloeden, die vooraf zijn gegaan en ten deele nog voortwerken, eene uitstekende neiging tot het zenuwachtig karakter bezitten, en zich derhalve vroegtijdiger met hetzelfde verwikkelen, dan anders wel gewoonlijk het geval pleeg te zijn. In waarheid hare oorsprong mag derhalve evenmin uit het zenuwstelsel afgeleid worden, als zulks bij eenige andere koorts is toe te geven.

5°.) Van oudsher hebben de geneesheeren gepoogd om het innerlijk ziektekundig wezen der zoogenaamde zenuwkoortsen, of juister van den koortsachtigen zenuwachtigen toestand, het inwendig wezen en met hetzelfde de eigenlijke stoffelijke grondlaag van dezelve na te vorschen. De ontdekking, vooral met behulp der ziektekundige ontledkunde, heeft aangetoond, dat alle vooronderstellingen en vermoedens hieromtrent, die tot nu toe door de artsen zijn opgesteld geworden, geenen zekeren grond hebben. En toch is de vraag naar dit onderwerp zoo wel uit een théoretisch als praktisch oogpunt te belangrijk, dan dat men van derzelve

oplossing geheel afstand zoude kunnen doen. Wij van onzen kant zoeken de oplossing dezer vraag in de GESTELDHEID DES BLOEDS, en gelooven, dat deze wijze van oplossing de eenige is, welke met eene gezonde physiologie en pathologie in overeenstemming staat. Wij beschouwen het bloed als de algemeene bron van alle dierlijke levenskracht, namelijk ook in betrekking tot de verrigtingen van het zenuwstelsel. Bij ons is de koorts een bijzonder ziekelijk vormings-proces, dat in en door het bloed voltrokken wordt, zoodat bij iedere koorts het bloed ten opzichte van deszelfs menging en organisch-levende betrekking eene bepaalde verandering en omstemming ondergaat. Derhalve schijnt de zenuwachtige toestand in koortsen ons toe immer daar zijnen grondslag te hebben, waar het bloed door het koorts-proces eene dergelijke omstemming ondergaat, dat het meer of min deszelfs levend bewerktuigd karakter er bij inschiet, en derhalve voor het zenuwstelsel niet meer de onuitputtelijke bron kan zijn, waaruit hetzelfde voeding, leven en kracht voor deszelfs verrigtingen put.

Wij zijn, bij het tegenwoordig standpunt der dierlijke scheikunde, wel niet in staat, om de waarheid onzer meening door voorwerpelijke bewijzen aan te toonen; maar wij vertrouwen in dit opzigt op de vorderingen van eenen toekomstigen tijd, welke ons welligt de middelen en de wegen zullen leeren kennen, waarmede wij in staat zullen zijn, om even zoo zeker de veranderingen in de menging des bloeds te herkennen, als wij tegen-

woordig het vermogen hebben, den inhoud van onbewerkte stoffen te ontleden. Welligt is het ook niet eens *eene en dezelfde* gesteldheid in de menging des bloeds, welke altijd bij den zenuwachtigen toestand ten grondslag ligt, maar welligt maken verschillende ontaarding der bloedmassa, eenen en denzelfden ziektkundigen toestand of veeleer hetzelfde ziektkundig verschijnsel uit.

Dit zijn ongeveer de hoofdpunten, met welke beschouwing deze bladen zich bezig houden. Mogten zij de toestemming onzer lezers erlangen.

wordig het vrasen hebben, dat inhoud van on-
bevestigde stellingen te ontleden. Welk is het
ook niet eens aan 'deszelfs juistheid' te be-
moeten des bloeds, welke sticht bij den zinn-
achtigen toestand ten grondslag ligt, maar welke
niet verschillende ontbindingen der bloedsom-
loop en dezelfde ziekteverschijningen toestand of
veroorzakt hetzij ziekteverschijning verschijnt. Dit
is het groter of kleinste, met welke
betrekking deze stellingen zich bezig houden. Dit
ten zij de betrekking onder twee stellingen.

[The following text is extremely faint and illegible, appearing as a series of horizontal lines.]

AANHANGSEL.

**‘ THERAPEUTISCH GEDEELTE — CONGESTIVE
TYPHUS VAN *ARMSTRONG*.**

[Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.]

• THERAPEUTISCHES ERBEITZ – CONGRUENT
TIPPS VON AMSTADT

[The remainder of the page contains several paragraphs of very faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side.]

Wanneer men de Therapie der Zenuwkoortsen, zoo als zij sinds de tijden der opwekkings-theorie in de meeste leerboeken wordt voorgedragen, aan eene onpartijdige toetsing onderwerpt, zoo zal men moeilijk den indruk van zich kunnen afweren, dat hetgeen daar geleerd wordt, al te weinig van eenen stelligen aard is, maar zich in strekking en inhoud al te zeer als enkel *symptomatische* kennis doet kennen. Niet denkende aan de zoo ware, als rijk aan inhoud zijnde, stelling van den voortreffelijken STOLL: *remediorum princeps est ipsius febris curatio apta*, (het voornaamste der geneesmiddelen is de geschikte behandeling der koorts zelve) scheen men van de koorts, als zoodanig, bijna geheel het oog af te wenden, en in plaats daarvan zich uitsluitend met de behandeling des zenuwachtigen toestands bezig te houden, zoodat in de meeste leerboeken het geheele, over de therapie handelende hoofdstuk, eigenlijk slechts uit de zamenstelling van de wzenlijke of vermeende aanwijzingen, voor de verschillende *nervina*, *excitantia* enz. bestaat, — eene leerwijze, die hoe zeer zij zich ook niet voor de regterstoel eener hoogere wetenschap kan staande

houden, desniettemin als het onvermijdelijk gevolg van de verwarde ziektekundige wijze van beschouwing, welke men bij de therapeutische verhandelingen ten grondslag leide, moest voortkomen. — De latere tijd heeft ook hier een helderder licht ontstoken, en geheel bij voorkeur komt, naar onze meening, aan den Engelschman ARMSTRONG, de niet geringe verdienste toe, van op dit veld onzer wetenschap eene nieuwe baan geopend en eenen nieuwen en beteren geest voortgebracht te hebben. Het voortreffelijk, in eenen waarlijk klassieken geest opgesteld geschrift van dit echt genie, over den *typhus*, houden wij nog heden over het algemeen voor het beste, dat over dit onderwerp verschenen is, en kunnen het onvoorwaardelijk onder het belangrijkste rekenen, wat de latere tijd in het vak der praktische geneeskunde over het algemeen geleverd heeft. Het schijnt echter helaas! door slechts zeer weinige artsen met eene diepere en geheel grondige studie verwaardigd te zijn. Ten minsten konden alsdan geene zoodanige verkeerde voorstellingen omtrent de buitensporige geneeswijze van dezen geneeskundigen schrijver, zoo algemeen onder de artsen verbreid zijn, zoo als men zoo dikwerf in de gelegenheid is waar te nemen.

Het kan hier onmogelijk ons doel zijn, een slechts eenigermate volkomen overzicht van de therapie der genoemde koortsen te leveren. Ook maken deze bladen over het algemeen volstrekt geene aanspraak op stelselmatige vorm en waarde. Het zal ons slechts veroorloofd zijn eenige der belangrijkste ge-

zigtspunten op te geven, van welke eene wetenschappelijke therapie moet uitgaan.

Voor zoo verre wij weten, was ARMSTRONG de eerste, die met de vereischte bepaaldheid, klaarlijkheid en uitvoerigheid leerde, dat het eerste en hoofdzakelijkste, wat eene rationele therapie bij de behandeling van den typhus en bij de hiermede verwante koortsen moet in overweging nemen, op eene zorgvuldige met de natuur overeenkomstige behandeling van de eerste, meestentijds door verhoogde opwekking zich onderscheidende tijdperken dezer ziekten berust, en dat in eene dusdanige doelmatig geleide behandeling dezer tijdperken, ook tevens de beste en zekerste waarborg voor de ontwikkeling van eenen hooger en zenuwachtigen toestand bevat is, — eene leer, die van oneindig grooter gewigt en veel aanmerkelijkere praktische gevolgen is, dan het zich bij den eersten oogopslag wel laat aanzien. — Buitendien vestigde hij ook met de grootste zorgvuldigheid en met de meest mooglijke omzigtigheid, de opmerkzaamheid op de verschijnsels, welke ter herkenning der nu eens meer openlijke, dan eens meer verborgene beleediging van inwendige belangrijke werktuigen strekken, en leerde de met de regels der kunst overeenkomende behandeling dezer plaatselijke aandoeningen. Met een woord: ARMSTRONG stelde, hoewel hij zich dan ook van andere uitdrukkingen bediende, echter inderdaad aan den spits van zijne therapeutische handelwijze, bij gezegde ziekten, de grondstelling, dat eene met de natuur overeenkomstige be-

handeling der *koorts*, (wij nemen deze uitdrukking hier in den vroeger door ons ontwikkelden dieperen zin) hier het eerste en hoofdzakelijkste is.

De middelen, welke hij tot dat einde aanwendt, zijn eenvoudig en op zich zelf niets minder dan nieuw. Zij bestaan, wat de hoofdzaak betreft, in algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, in de aanwending van afvoerende middelen, en bijzonder vooral in een doelmatig gebruik van den *calomel* in grootere giften. — Dit laatste middel, op den opgegevenen aard en wijze aangewend, behoort wel is waar, niet oorspronkelijk aan ARMSTRONG, maar is het eigendom der engelsche praktijk in het algemeen, en kan als het eerst door R. HAMILTON in dezelve ingevoerd beschouwd worden. Ten minsten schijnt deze onder de latere artsen, het eerst de verbinding van denzelfden met *opium*, en deszelfs aanwending in grootere giften te hebben geleerd en aanbevolen: aan ARMSTRONG komt echter de verdienste toe, van deze leerwijze nader gegrondvest, en in eenen hoogen graad volmaakt te hebben. — Daar wij dezelve als eene der grootste verrijkingen beschouwen, welke der praktische geneeskunde in latere tijden is ten deel geworden, zoo zij het ons veroorloofd, een weinig langer daarbij te vertoeven.

Het is inderdaad nauwelijks geloofbaar, hoe veel de arts met de aanwending van den *calomel* in groote giften, dan eens met, dan eens zonder *opium*, in de zwaarste koortsachtige ziekten kan uitrigten. Wie daaromtrent niet zelf aan het ziekbed ervaringen heeft opgezameld, of deze behande-

ling aanwendt, zonder nader met dezelve en hare geheimen, welke zij zonder twijfel in menigte bezit, vertrouwd te zijn, die zal nimmer gelegenheid vinden, zich van derzelve groote werkzaamheid te overtuigen. En toch bezit de praktische geneeskunde slechts weinige middelen en geneeswijzen, die in dit opzigt met haar verdienen vergeleken te worden, en zelfs deze, wanneer zij ook ten opzichte der kracht en hevigheid harer werking, al eens eene vergelijking toelaten, zijn toch meestentijds tot eenen engeren werkkring beperkt, zelfs zijn de bloedontlastingen, die toch eene zoo algemeene aanwending toelaten, in derzelve toediening, aan meerdere beperkingen onderworpen, en hoe eng begrensd is ten minsten niet tot nog toe het gebruik van de methode van *Peschier*, om den braakwijnsteen toe te dienen, welke behandeling, na de bloedontlastingen hier wel het eerst in vergelijking moet komen.

De inwendige grond van de zoo krachtige, en in zoo zeer verschillende koortsachtige ziekten, zoo heilzame werking van den *calomel*, wanneer dezelve in groote giften wordt toegediend, moet ontegenzeggelijk voor het naast in deszelfs eigendommelijke werking op het bloed, en wel hoofdzakelijk op deszelfs innerlijk mengings- en vormings-proces gezocht worden, in welk opzigt wij ook onder alle den geneesheer ten dienste staande geneesmiddelen, niet een enkel met denzelven zouden weten te vergelijken. De op deszelfs werking volgende vermeerderde werkzaamheid van bijna alle bewerk-

tuigde afscheidingen, moet gewis meer beschouwd worden, als het gevolg van de door denzelfden volbrachte werking op het bloed, dan dat men dezelve enkel van eene vermeerderde opwekking der verschillende afscheidings werktuigen zoude mogen afleiden, hoewel wij ook dit laatste niet geheel willen loochenen. — Hoe dit echter ook zijn moge, zoo veel toch is zeker, dat, waar het er op aankomt, om in snelverlopende koortsen, eene gunstige rigting aan het ziekte-proces te geven, zulks door geen tot nog toe bekend geneesmiddel, zoo snel en met zoo zekeren uitslag kan volbragt worden, als door de aanwending van den *calomel*, volgens de methode van ARMSTRONG. Ja wij gelooven niet te veel te zeggen, wanneer wij beweeren, dat onze pogingen ter genezing, in zeer vele zware snelverlopende koortsen, zonder dit middel slechts een zeer onzeker spel zijn. Het spreekt voor het overige hierbij van zelfs, dat gevorderd wordende bloedontlastingen, zoowel als andere vereischte hulp, niet mogen verzuimd worden.

Voor het overige bepaalt zich de mogelijkheid van aanwending des *calomel's* geenzins slechts tot die koortsen, welke van eenen duidelijk ontstekingsachtigen aard zijn, maar dezelve doet zich even heilzaam kennen bij die koortsen, bij welke zelfs niets van ontsteking te vrezen is, — en welligt moeten wij bij de laatste deszelfs geneeskracht nog hooger schatten, dan bij de eerste, dewijl het ons hier bijna nog meer aan geschikte hulpmiddelen ontbreekt, als daar, waar men door bloedontlastingen,

zouten en den geheelen ontsteking-weerenden toestel (*apparatus antiphlogisticus*) reeds zoo veel kan uitrigten. Ook komt het ons voor dat deze zijne laatste heilzame werking, hoewel zij eigenlijk dezelve niet meer behoeft, echter eene nieuwe bevestiging is voor de uitgesprokene meening, volgens welke de *calomel* zijne hoofdzakelijkste en onmiddelijkste werking op de innerlijke gesteldheid en menging des bloeds rigt. Want slechts op deze wijze zoude de tegenstrijdigheid kunnen opgelost worden, dat dezelve bij ziekten van zoo geheel tegenovergestelden aard, bij ondervinding op gelijke wijze als geneesmiddel werkzaam zijn kan.

In lateren tijd is ook onder Duitsche artsen de methode, om den *calomel* in groote giften toe te dienen, meer bekend geworden, maar schijnt op verrena nog niet die erkenning te genieten, welke zij wezenlijk verdient. Gebrek aan ondervinding en vooral verkeerd voorgestelde wijze van beschouwing, zullen hiervan misschien de oorzaak zijn. Het is ten minsten zeker, dat er genoeg artsen zijn, die er zich niet in het minst over bedenken, om in snelverloopende ziekten den *calomel* volgens de gewoone leerwijze te geven, en de lichamen hunner lijdens daarmede allengskens om zoo te spreken, tot overzadiging toe opvullen, die desniettemin er niet toe te bewegen waren, om wanneer men alles te zamen rekende, dezelfde of dikwerf eene nog veel geringere hoeveelheid van dit middel in grootere, maar zeldzamere giften door hunne zieken te doen innemen, dewijl zij zich eene menigte voor-

oordeelen, wegens de mooglijke nadeelen dezer wijze van toediening, in het hoofd hadden gezet, en van de groote voordeelen dezer geneeswijze, boven de gewoone, in het geheel geene kennis bezaten. —

Wij zijn er verre van af, om te willen loochenen, dat de aanwending van den *calomel*, in groote giften te onregte en in onbekwame handen zeer nadeelig, ja zelfs gevaarlijk zoude kunnen worden, en moeten over het algemeen erkennen overtuigd te zijn, dat deze wijze van aanwending, oneindig meer voorzigtigheid, behoedzaamheid en praktische bedrevenheid van de zijde des geneesheers vordert, dan men bij hare schijnbare eenvoudigheid wel gewoonlijk zoude willen aannemen. Maar van welke krachtige geneeswijze kan men niet met volle regt hetzelfde beweeren, en kan dit den bedachtzamen geneesheer rede geven, om van de aanwending eener zoo werkzame handelwijze geheel af te zien?

Wij hebben sinds eene reeks van jaren, waarin wij van den *calomel*, volgens de voorschriften van ARMSTRONG, in zeer aanmerkelijke koortsachtige ziekten gebruik gemaakt hebben, genoegzame gelegenheid gevonden, om ons van de groote voordeelen, welke deze wijze van gebruik, boven de gewoone bezit, te overtuigen, en hetgeen wij hier daaromtrent uitspreken en mededeelen, is, zoo als wij gelooven, de zuivere, door geene vooroordeelen en theoretische partijdigheid der school onzuiver gemaakte uitkomst, eener veeljarige, met de meest mooglijke behoedzaamheid, in het werk gestelde toetsing van dezelve aan het ziekbed. Het gezag van anderen,

hetgeen anders eene zoo groote rol in de geneeskunde speelt, hoe gewichtig hetzelfde ook moge geweest zijn, en welk gewigt wij in een ander opzigt daaraan ook mogen toekennen, heeft ons echter aan het ziekbed nimmer tot eene blinde huldiging, en tot het afstand doen van eigen onderzoek en toetsing verleid, en nimmer is het ons mogen gelukken, daar, waar de gewone geneeswijze ons in den steek liet, ons geweten, even als zoo vele geneesheeren, daarmede te bevredigen, dat wij toch voldaan hadden aan de eischen der school. De eischen der kunst, voor zoo verre zij zich tot den gemoedelijken arts bepalen, gaan naar onze overtuiging verder, en daar, waar hij in de in gebruik zijnde handelwijzen gebreken ontdekt, of zelfs de geheele leerwijze als ontoereikend erkent, houden wij het voor zijne plicht, om ten minsten naar evenredigheid zijner krachten, er naar te streven, om dit gebrek te verhelpen, en daardoor de tot dus verre bestaan hebbende handelwijze te volmaken, of ook, wanneer het anders mogelijk is, eene nieuwe en werkzaamere uit te vorschen. — Deze grondstellingen hebben ook ons bij de toetsing der door ARMSTRONG aangeprezene leerwijze geleid, en op dezen grond gelooven wij ook aanspraak te mogen maken op het vertrouwen onzer lezers. — Hoe weinig wij ook geneigd zijn om ons, gelijk wij zoo even gezegd hebben, over het algemeen op het gezag van anderen te verlaten, zoo heeft toch ARMSTRONG, doordien wij zijne opgaven zoo dikwerf bevestigd en bewaarheid hebben bevonden, zoo als wij open-

lijk bekennen, ons vertrouwen in zoo hooge mate verworven, dat wij ook daar, waar eigene onderzinding ons niet ten dienste stond, zonder bedenking zijne voorschriften hebben opgevolgd. Zijn werk over den *typhus*, dat tevens zoo leerrijk is voor de behandeling van alle snelverloopende ziekten staat, naar onze meening, in wezenlijke praktische waarde en echte geneeskundige beteekenis even hoog verheven boven de menigte geschriften van den lateren tijd, die overeenkomstige onderwerpen behandelen, gelijk de *Ilias* van HOMERUS als heldendicht, en ten opzichte van deszelfs dichterlijke waarde boven de *Henriade* van VOLTAIRE mag staan. — Wien deze lofspraak te sterk moge voorkomen, die wijde aan dit werk eene onpartijdige, grondige beoefening, en vergelijkte dan de eenvoudige, als het ware den stempel der natuurwaarheid dragende, voordragt zijner eenvoudige geneeswijze, met de therapeutische verwarring, waarmede de meeste onzer leerboeken tot bersten toe zijn opgevuld, en bovenal met de gewoonlijk in dezelve voorgestelde, op het kunstmatigst gespitse en onderscheide uiteenzetting wegens de aanwijzingen der verschillende vlugge prikkelende middelen, die zich desniettemin aan het ziekbed zoo dikwerf als geheel onwaar en ontoereikend betoonen, om zich van de voortreffelijkheid des Engelschen meesters te overtuigen.

Hoe hoog wij echter ook het werk van ARMSTRONG naar verdiensten mogen waarderen, zoo spreekt het echter van zelfs, dat wij hetzelfde geenzins voor

volstrekt volmaakt en geheel vrij van gebreken zouden willen verklaren. Indien ARMSTRONG meer met de betere Duitsche Therapie bekend ware geweest, zoo zoude hij voorzeker veel van dezelve opgenomen, en daardoor zijne geneeswijze nog meer volmaakt hebben. Het is de zaak van den beschaafden Duitschen geneesheer om dit te herstellen, en deze zal alsdan niet geheel zeldzaam ook zonder *calomel* evenzeer het doel bereiken, door dusdanige middelen, die ARMSTRONG of in het geheel niet gekend, of waarvan hij ten minsten geene melding gemaakt heeft, hoezeer echter in de zwaardere gevallen, gene immer onontbeerlijk blijft. Dat wat wij Duitsehe geneesheeren door eene rijkelijke aanwending van onze zouten, vooral ook van den *sal: amm*, door eene ter regter plaatse volvoerde antigastrische behandeling enz. uitrigten, kan ons het gebruik van den *calomel* niet zelden doen ontberen, en het blijft altijd de pligt van den gemoedelijken geneesheer, om daar, waar hij met zachtere middelen kan volstaan, deze heroische geneesmiddelen te vermijden. Evenzeer zijn voorzeker de aftreksels onzer aetherische olijachtige wortels en bloesems, zoo als de *valeriana*, de *arnica* enz., met gepaste bijvoegsels, in de meeste gevallen, waar inderdaad vlugge prikkelende middelen gevorderd worden, meer op hunne plaats en van grooter nut, dan de door ARMSTRONG aangeprezene prikkelende middelen, wier omvang en keuze, over het geheel eenigzins beperkt schijnt te zijn.

Buitendien moet ook de Duitsche geneesheer bij

de beoefening en beoordeeling van gezegd werk, nimmer vergeten, dat de schrijver van hetzelfde met engelsche gestellen, en vooral met engelsche magen te doen heeft gehad. Deze omstandigheid is van groot gewigt. Dit in aanmerking genomen, is den Duitschen arts slechts eene *voorwaardelijke* navolging van de geneeswijze des Engelschen geneesheers veroorloofd. — Echter heeft ARMSTRONG ook niet enkel welgevoede, aan eene zeer voedzame, prikkelende kost gewende ligchamen voor zich gehad, en er zijn derhalve plaatsen genoeg in zijn werk, waar hij de bij verzwakte voorwerpen, of in een verder gevorderd tijdperk der ziekte, vereischte geneeswijze leert, en voor de zoo nadeelige overdrijving eener verzwakkende behandeling waarschuwt; eene omstandigheid, welke die schrijvers, welke hem van eene al te zeer in uitersten vervalende behandeling beschuldigen, wel hadden moeten in aanmerking nemen, wanneer zij zich wilden vrijwaren van de geregte berisping, dat zij het geschrift, waarover zij niet geaarseld hebben hun oordeel te vellen, welligt niet eens geheel hebben gelezen.

In het algemeen vordert de gezegde geneeswijze in de werkelijke praktijk veel omzigtigheid en scherpzinnigheid van de zijde des geneesheers, om dezelve naar omstandigheden en naar de verschillende gevallen behoorlijk te wijzigen, en heeft in dit opzigt niets minder, dan een stereotijp karakter. Niet alleen dat het niet altijd zoo geheel gemakkelijk is, om te beoordeelen, of eene bijvoeging van

opium bij den *calomel* geoorloofd zij of niet, zoo maakt ook de bepaling van de grootte der enkele giften *calomel*, eene zorgvuldige inachtneming van alle verhoudingen, en een welwikkend praktisch oordeel noodzakelijk, ten einde de regte maat niet te missen of te overschrijden. — Wij zelven hebben in vele gevallen stout weg eene gift van eene scrupel toegediend, en dezelve ook wel somtijds herhaald, en gelooven slechts door eene dergelijke krachtdadige handelwijze het dreigend levensgevaar te hebben afgewend, terwijl wij onder andere verhoudingen, tot op 5, 4, tot 3, ja zelfs tot een grein 's morgens en 's avonds afgedaald zijn, en met deze geringe giften volkomen ons doel bereikt hebben. —

Wat echter de vermeende nadeelen van groote giften van den *calomel* aanbelangt, zoo zijn dezelve daar, waar wij eene juiste beoordeeling van het geval op zich zelf, van den kant des geneesheers, vooraf mogen onderstellen, inderdaad meer denkbeeldig, dan wezenlijk, en berusten wat de hoofzaak aangaat, op verkeerde inzichten en zelfbedrog. Wij hebben in onze eigene praktijk niet alleen daar, waar dit middel in groote giften wezenlijk was aangewezen, nimmer eene kwade werking er op zien volgen, maar wij hebben ons door de ondervinding er ook genoegzaam van overtuigd, dat deze wijze om den *calomel* toe te dienen, over het algemeen veel minder prikkelend op de bewerktuiging werkt, en over het geheel veel zeldzamer, eene te vroegtijdige bovenmatige werking op de

speekselklieren ten gevolge heeft, dan zulks bij de gewoone wijze, om denzelven toe te dienen, het geval is. Ook volstaat men dikwerf met eene veel geringere totaal hoeveelheid van dit geneesmiddel, wanneer men het op deze wijze aanwendt, dan men noodig heeft, wanneer men de gewoone wijze om hetzelfde toe te dienen opvolgt. Men moest slechts overal, waar het gevorderd wordt, niet te lang met deszelfs aanwending vertragen, maar te regter tijd er toe overgaan, wanneer men de heilzaamheid van hetzelfde, in haren geheelen omvang wil leeren kennen. — Het schijnt inderdaad het geval te zijn, dat de *calomel*, wanneer dezelve op de gewoone wijze tot op een of ook eenige greinen alle twee uren wordt toegediend, deszelfs werking tot de inwendige oppervlakten der bewerktuiging, de slijmvliezen en wat met deze het naast in verband staat, beperkt, en deze weefsels verre weg meer prikfelt, dan zulks bij de toediening van grootere en betrekkelijk zeldzamere giften gewoonlijk geschiedt, terwijl dezelve bij deze laatste wijze van aanwending, veel meer in de diepte, en vooral veel meer onmiddelijk op het bloed zelf, op de dierlijke bloedmaking, op het mengings- en vormingsproces van het bloed, schijnt te werken. Wij gelooven ten minsten dat dit alleen het standpunt is, van uit hetwelk de werking der grootere *calomel* giften, vooral de verbinding derzelve met een evenredig bijvoegsel van *opium*, in koortsachtige ziekten moet opgevat en beoordeeld worden. Hoe men echter hierover ook moge denken, zoo vloeit daaruit toch zooveel

als dadelijke ondervinding voort, dat daar, waar grootere en zeldzamere giften van den *calomel* met of zonder *opium* wezenlijk aangewezen zijn, kleinere en meer dikwerf herhaalde giften van dit middel, niet alleen den gewenschten uitslag niet hebben, maar zich veeleer schadelijk dan nuttig be- loond hebben.

Het komt ons geenzins gemakkelijk voor, om in het algemeen die gevallen op te geven en nader aan te duiden, in welke de gezegde wijze van gebruik des *calomels*, de voorkeur boven de gewone wijze verdient. Aan het ziekbed wordt hier de geoefende geneesheer dikwerf door een zeker *tact* geleid, terwijl eene kenschetsing dezer gevallen, in het afgetrokkene, veel moeilijker schijnt. Wij willen echter daaromtrent kortelijk het volgende aanmerken. — De aanwending van den *calomel*, in grootere en zeldzamere giften, mees- tentijds met eene naar omstandigheden verschillende bijvoeging van *opium*, schijnt ons in *typheuse* koort- sen, of bij dezulke die vroeger of later daarin dreigen over te gaan, hoofdzakelijk dan aangewe- zen te zijn, wanneer de koorts nog geene plaatse- lijke vestiging gevonden heeft, zich nog geen be- paald plaatselijk lijden openbaart, maar zulks naar den aard der koorts wel vroeger of later te ver- wachten is, en deze te vrezene wending van den kant des geneesheers zooveel mogelijk moet wor- den voorgekomen, of wanneer, ook zonder voor- handen zijnde of dreigend plaatselijk lijden, het koortsproces op zich zelf en volgens deszelfs na-

tuurlijke neiging, door ziekelijke verandering en ontbinding des bloeds, met gevaar bedreigt, hetwelk eenmaal ingetreden zijnde, gewoonlijk niet door de hulpmiddelen der kunst kan weggenomen worden. Ook in dit geval zal de vermelde geneeswijze zich onschatbaar toonen, doordien dezelve aan het geheele ziekteproces eene andere rigting mededeelt, en deszelfs voordeelen vooral bij de plattelandspraktijk, waar men slechts zeldzamer in de gelegenheid is zijne zieken te zien, eerst regt aan den dag komen. — Buitendien ook vertoont zij zich als de voortreffelijkste en eenigste bij alle ontstekingachtig of ontstekingaardig plaatselijk lijden van de werktuigen der buikholte (*Ileus*; *Kraamvrouwenkoorts* enz. mede ingesloten,) en in het algemeen bij alle koortsen, welke zoo als de loop, de *typhus abdominalis* enz. er toe geneigd zijn, om zich in de buikholte te vestigen. Hier schijnt inderdaad de eigenlijke werkring voor deze geneeswijze te zijn, en de met haar vertrouwde geneesheer, kan daardoor iets schitterends ten uitvoer brengen. Wij houden ons ten minsten, om maar van een ding te gewagen, voor ons zelve overtuigd, dat in vele gevallen, door eene vroegtijdige en aan de omstandigheden geëvenredigde aanwending van den *calomel*, in groote giften, soms in vereeniging met de gevorderde bloedontlastingen, de wezenlijke *typhus abdominalis*, terstond in zijne kiem verstikt, of volgens de uitdrukking onzer fransche kunstgenoten, afgesneden (*coupé*) kan worden. Waar dit ook niet volkomen mogt gelukken, wordt toch voorzeker

door de aangevoerde geneeswijze, een zachtardiger, minder gevaarlijk beloop dezer koorts bereikt. Geneesheeren die deze verzekering beslissend tegenspreken, schijnen minder uit ondervinding, dan uit opgevatte theoretische meening te oordeelen, en daarbij vooral eene al te onbepaalde heerschappij, aan de in geen geval in het algemeen te bestrijdene regelmatige opvolging in het rijk der ziekteprocessen, in te ruimen. Wij van onzen kant grondvesten ten minsten de zoo even uitgesprokene overtuiging, volstrekt op bepaalde eigene ondervinding.

Hebben wij in het zoo even gezegde slechts met eenige hoofdtrekken de gevallen aangeduid, waarin de wijze van aanwending des *calomels*, in groote giften en meestentijds met eene bijvoeging van *opium*, de voorkeur boven de gewoone wijze van aanwending van dit middel schijnt te verdienen, zoo gelooven wij daarentegen, dat deze laatste wijze meestentijds de voorkeur zal verdienen in die gevallen, waar een bepaald plaatselijk lijden der hersenen en van derzelve vliezen, van eenen ontstekingachtigen aard, of ook van de ingewanden der borstholte, in dien graad is ontwikkeld, dat het de eerste en bijna uitsluitende inachtneming vordert. Ten minsten zal in duidelijk geopenbaard ontstekingachtig lijden der hersenen, de *calomel* zich slechts dan heilzaam betoonen, wanneer dezelve als afleidend middel, dikwerf nog met eene bijvoeging van *Jalappe*, gegeven wordt, en in het bijzonder moet hier, ten minsten zoo lang het ontstekingachtig tijdperk duurt, eene bijvoeging van

opium vermeden worden, waarop ARMSTRONG ook reeds opmerkzaam gemaakt heeft.

Waar echter gezegd plaatselijk lijden van deze bovenste holten des menschelijken ligchaams, zich slechts eerst even begint te openbaren, en in eenen zoo naauwen zamenhang met het algemeen koortsproces staat, dat het met dit zich ook geheel verliest, daar zal men voor het overige geene rede vinden, om van de aanwending des *calomels*, in grootere giften af te gaan, wanneer men dezelve op andere gronden voordeelig vindt, en deze plaatselijke aandoeningen zullen alsdan tegelijk verdwijnen op het tijdstip, waarop de koorts ten gevolge der aangewende geneeswijze, eene gunstigere rigting neemt. — Ook komen somtijds den geneesheer gevallen voor van dusdanig ontstekingachtig lijden, dat daarbij de tijd kostbaar is, en het er veel op aankomt, om in den kortstmooglijken tijd, de tot genezing of redding van het leven benoodigde hoeveelheid *calomel*, in het ligchaam des zieken in te brengen. In dusdanige gevallen zijn wij ook reeds meermalen de kuur met de aanwending van den *calomel*, in groote giften, begonnen, en hierna met de toediening van denzelfden, op de gewoone wijze tot op de behoorlijke maat van deszelfs werking voortgegaan, en gelooven op deze wijze menigmaal zieken gered te hebben, die bij eene minder krachtdadige behandeling zichtbaar verloren schenen.

Dat de *calomel* bij eenen ontwikkelden rotachtigen toestand, bij eene wezenlijke ontbinding der vochten, niet meer mag aangewend worden, is be-

bekend en algemeen door de geneesheeren aangenomen. Men wachte zich echter, om dezen toestand in typhouse koortsen al te vroeg aan te nemen, en late zich daardoor niet voor den tijd van deszelfs aanwending afschrikken. De omstemming, welke dit middel, wanneer het zijnen behoorlijken graad van werking bereikt, in het ligchaam van den koortszieken voortbrengt, is zoo wonderbaar en volkomen, dat wij in enkele gevallen, waar wij wegens dreigende rotachtige wegsmelting niet dan met groote bedenkelijkheid tot deszelfs aanwending konden besluiten, ons in eenen zeer beslissenden uitslag verheugd hebben, en op het einde der ziekte reden hadden, om geen berouw over ons besluit te gevoelen. In ieder geval echter wordt in dergelijke gevallen groote voorzigtigheid en behoedzaamheid gevorderd, en het gezegde geldt slechts van grootere en zeldzamere giften in verbinding met *opium*. Kleinere en dikwerf herhaalde giften werken hier blijkbaar schadelijk, daar zij de in haar ontstaan zijnde ontbinding en oplossing der vochten al te zeer bevorderen. Ook hebben wij, onder dergelijke omstandigheden, steeds te gelijker tijd vlugge en tonische middelen, zoo als *Radix* en *Flores Arnicae* enz. toegediend.

Behalve het *opium*, hebben wij bij de toediening van den *calomel* in grootere giften, meestentijds eene evenredige bijvoeging van *Rad. Ipecacuanhae*, vooral bij voorhanden zijnde lijden van het slijmvlies der darmen, zeer doelmatig bevonden, en wij hebben wel nimmer grootere hoeveelheden van

dit geneesmiddel (5 tot 10 gr.) zonder eene geschikte bijvoeging van *Magnesia Carbonica* (meestentijds eene halve scrupel) toegediend. — De bijvoeging van het eerste geneesmiddel, verzacht en verbetert niet alleen de verdoovende werking van het *opium* op de hersenen en het zenuwstelsel in het algemeen, maar toont zich ook geheel bijzonder weldadig voor de ziekelijk aangedane slijmvliezen der buikholte, en zelfs der borst, en is buitendien bij de zoo dikwerf voorhandene gastrische complicatie, bij voorkeur doelmatig, terwijl de bijvoeging van *Magnesia* niet alleen het zoo ligt opvolgend uitbraken vermindert, maar ook over het algemeen tot de betere assimilatie van het middel schijnt bij te dragen. —

Terwijl wij nu van de beschouwing van de werkzaamheid van den *calomel*, in koortsachtige ziekten afstappen, en tot de beschouwing van andere geneesmiddelen overgaan, willen wij nog eenmaal verklaren overtuigd te zijn, dat wij de met de regels der kunst overeenstemmende handhaving van dit geneesmiddel, voor eene der grootste weldaden der menschheid houden, dewijl door hetzelfde in de zwaarste en gevaarlijkste koortsachtige ziekten, zieken kunnen gered worden, die men door geene tot nog toe bekende geneeswijze voor den dood konde behoeden. Zij is ons een zeker anker in de nood, waar alle andere hulpmiddelen ons verlaten, en wanneer het te berispen is, zoodra de geneesheer zonder gegronde reden van deze krachtdadige geneeswijze gebruik maakt; zoo ver-

dient het welligt nog grootere berisping, wanneer hij uit vooroordeel versmaadt daarvan gebruik te maken, in gevallen waar het alleen voldoende zekerheid aanbiedt. — Wij achten en vereeren de exspectatieve handelwijze, waar zij op hare plaats is en door eenen meester in de kunst gehandhaafd wordt. De latere tijd schijnt echter dikwerf te veel aan dezelve te hebben toegegeven, en in ieder geval kan dezelve beter en met meer gevolg in hospitalen en ziekenhuizen in het algemeen, dan wel in de private praktijk worden bewerkstelligd. —

Wat de algemeene *bloedontlastingen* en derzelve aanwendbaarheid in typhouse koortsen aanbelangt, zoo laat zich daaromtrent in het algemeen weinig met bepaaldheid zeggen. Er zijn voorzeker enkele gevallen, waar dezelve onontbeerlijk zijn, waar, of de persoonlijke constitutie, of wezenlijke ontsteking van een gewichtig werktuig, derzelve aanwending vorderen. Ook kunnen er steden en streken zijn, waar de typhouse koortsen in den aanvang steeds met het ontstekingachtig karakter te voorschijn treden, over het geheel echter zullen dezelve in Duitschland en bij den sinds eene reeks van jaren zich verkondigenden *genius morbi*, niet zeer dikwerf vereischt worden. Waar wij dezelve hebben aangewend, werden wij meer door constitutionele verhoudingen of inwendigen toestand van congestie, dan door wezenlijke ontstekingachtige complicatie, daartoe aangespoord, en zij schenen ons meermalen slechts daarom vereischt te worden, om door dezelve eene soort van indruk op het ligchaam van den lijder

te maken, ten einde de door den *calomel* te bewerkene omstemming van het ziekteproces, des te zekerder en sneller bereikt wierde. Het spreekt van zelfs, dat er onder deze omstandigheden nimmer eene aanmerkelijke hoeveelheid bloeds is ontlast geworden. Nimmer hebben wij eene herhaling noodig gevonden, en waar dezelve door geheel bijzondere omstandigheden, in enkele gevallen dringend aangewezen scheen, en om die reden is in het werk gesteld geworden, was de uitkomst doodelijk. — Slechts de staat van congestie, veel zeldzamer ware ontsteking, schijnt, zoo als het nu met de zaak gelegen is, bij deze koortsen voor te komen, en eene matige aderlating aan te wijzen. In ieder geval echter mag dezelve slechts in den aanvang der ziekte in het werk gesteld worden, later is dezelve zeker schadelijk, zoo niet zelfs doodelijk. — Juist deze groote schadelijkheid, ja meestentijds wezenlijke doodelijkheid eener, in de latere tijdperken dezer koortsen, in het werk gestelde bloedontlasting, schijnt ons een praktisch bewijs te zijn voor de vroeger ontwikkelde meening, volgens welke het bloed de bron van het dierlijk levensvermogen bevat, en het gansche proces bij de typhouse koortsen juist slechts in eene zoodanige verandering des bloeds bestaat, dat hetzelve steeds minder geschikt wordt, om dit zoo noodwendig levensvermogen, indien wij ons zoo mogen uitdrukken, te ontwikkelen.

Plaatselijke bloedontlastingen, kunnen, waar zij gevorderd schijnen, met mindere bedenking in het werk gesteld worden. Ook zij betoonen zich bij

toestanden van congestie dikwerf zeer nuttig, en vinden vooral meermalen eene geschikte plaats bij de ontstekingsachtige aandoeningen van het slijmvlies der darmen, zoo als zij bij gastrisch-nerveuse koortsen, en bij den wezenlijken *typhus abdominalis*, niet zelden voorkomen. Tegen deze hebben wij dezelve in den aanvang onzer praktijk dikwerf aangewend, maar gelooven ons echter later door de ondervinding overtuigd te hebben, dat zij ook hier door eene doelmatige aanwending van den *calomel*, dikwerf kunnen onnoodig gemaakt worden. Over het algemeen berust het op dit weefsel zich hechtend wezen, volgens deszelfs natuur, volstrekt niet op een ontstekingsachtig proces, veeleer is het ontstekingsachtig karakter, waar het daarbij aanwezig is, voorzeker eene toevallige bijmenging, en enkele toestand van congestie zal zelf misschien wel niet geheel zelden hier voor wezenlijke ontsteking gehouden worden.

De latere tijd heeft eenige geneesmiddelen in de praktijk der typhouse koortsen ingevoerd, die onze voorouders in eene dergelijke nuttige aanwending niet schijnen gekend te hebben. Wij meenen het zoutzure ijzer, en de met hetzelfde overeenkomstige middelen. — Indien wij omtrent de werkzaamheid en nuttigheid van deze middelen, eene opregte bekentenis zullen afleggen, zoo als zij bij ons uit eigene ervaring is voortgesproten, zoo kunnen wij niet nalaten te verklaren, dat dezelve doorgaans door eene vroegtijdige en methodische aanwending van den *calomel* onnoodig en overtollig gemaakt

worden, en dat, hoezeer ook derzelver heilzaamheid door enkele mannen van gezag moge geprezen zijn geworden, zij desniettemin aan den geneesheer, die zich hoofdzakelijk op dezelve verlaat, slechts geringe zekerheid voor eenen gewenschten uitslag be- looven. Desniettemin zijn wij voor het overige van meening, dat er in de praktijk gevallen kunnen voorkomen, in welke zij zich niet alleen regt nuttig betoonen, maar niet eens geheel ontbeerd kunnen worden. Waar welligt de lijder te laat onder onze behandeling geraakte, om de vereischte primaire behandeling, door middel van *calomel* te kunnen volbrengen, of waar deze misschien te regter tijd en in de juiste maat verzuimd is geworden, daar kan het ligtelijk het geval zijn, dat de ziekte zich zoodanig voordoet, dat slechts nog van de aanwen- ding dezer middelen eenigen uitslag te verwachten zij, ofschoon dezelve, zoo als wij reeds hebben aan- gemerkt, steeds geringer en twijfelachtiger zal wezen, dan wanneer het geweld der ziekte door eene gepaste krachtadige behandeling, van den beginne af aan, is gebroken geworden. Want wij vooron- derstellen hierbij, dat die ziekte gevallen, welke in hun verder beloop eene niet enkel voorbijgaande aanwending dezer middelen noodwendig maken, ook te gelijk bij derzelver eerste intrede, zich be- langrijk genoeg zullen toonen, om van den bezon- nenen en voorbedachtzamen geneesheer, de behan- deling met *calomel* te vorderen. — Waar wij ove- rigens in de omstandigheden eene gegronde aan- maning tot het gebruik van gene middelen zouden

aanschouwen, daar zouden wij bij voorkeur de *radix arnicae*, de *aluin* en het *azijnzure lood*, het minst echter het zoutzuur ijzer vertrouwen, daar dit zich aan ons, bij de aanwending, het minst nuttig betoond heeft.

Tot de aanwending van het azijnzure lood werden wij door eigene inductie en door het onderzonden nut van hetzelfde, bij hardnekkige, door niets te bedwingene buikloopen bij kinderen, reeds aangespoord, voor dat het door *SPIRITUS* en anderen is aanbevolen geworden, maar hebben echter sinds dien tijd geene genoegzame gelegenheid ter aanwending van hetzelfde gevonden, om ons een bepaald oordeel over deszelfs werkzaamheid te durven veroorloven. Waarschijnlijk echter zouden wij het, in de voor deszelfs aanwending geschikte gevallen, met *Extr. nucis vomicae spirituosum* verbinden.

Nimmer echter mogen wij vergeten, dat die omstandigheden, welke in typhouse koortsen, het gebruik van deze klasse van middelen vorderen, steeds tot de gevaarlijkste en slechtste behooren, die ons kunnen voorkomen, en dat derhalve de door dezelve te bewerken uitslag, slechts eene zeer twijfelachtige hoop toelaat. — Men wachte zich ook wel, om deze middelen te vroeg en voor den tijd toe te dienen. Zij zouden zich dan in den hoogsten graad schadelijk betoonen. Waar de, voor het overige, ook hevige buikloop, het gevolg eener active *turgescientia* naar het darmkanaal is, daar blijft de *calomel* met *opium* het hoofdmiddel, en slechts daar waar passiviteit en dreigende organische *collapsus*,

zich bij dezelve vertoonen, is de regte plaats voor gene aanwezig.

De *chloor* is een geneesmiddel, welks werkzaamheid in typhouse koortsen, die met een lijden van het slijmvlies der darmen gepaard gaan, door velen zeer geprezen, door anderen bijna geheel betwijfeld wordt. Welligt vloeit deze tegenstrijdigheid uit eene verschillende geaardheid en gift van hetzelfde voort; aan ons heeft het zich steeds als een groot en onschatbaar geneesmiddel betoond, en wij zouden het welligt na den *calomel*, in de behandeling der op de gezegde wijze verwikkelde koortsen, onder den overigen voorraad van geneesmiddelen, het minst willen missen. Maar wij geven het ook in eene tamelijk sterke gift (eenige oncen in de 24 uren) en zorgen voor de zoo veel mogelijk krachtige gesteldheid van het middel, voor eene doelmatige, de ontbinding niet bevorderende verbinding, en voor eene zoo veel mogelijk zorgvuldige bewaring van hetzelfde in de apotheek, zoo wel als bij den zieken. Een aftreksel van *althaea* wortel, soms in verbinding met *flores arnicae* en eene kleurloze *syrupus*, schijnt, wanneer het glas in eene kom met koud water bewaard en steeds oogenblikkelijk weder toegemaakt wordt, de kracht van het *aqua oxy-muriatica* het minst te ontbinden, en in dezen vorm wordt het daarom ook gewoonlijk door ons voorgeschreven. Hoewel dit krachtig middel bij wezenlijk ontstekingachtige gesteldheid, naar onze meening, niet aangewezen is, zoo werkt het toch in hoogen graad bedarend bij die soort van opwek-

king, in den aanvang van typhouse koortsen, die meer uit aderlijke, dan uit slagaderlijke opwelling van het bloed schijnt te ontspringen, en kan derhalve benevens den *calomel*, het vroegst gegeven worden. Ja wij hebben het zelfs niet zelden te gelijk met dit middel, en wel zonder eenig nadeel te bemerken toegediend, en het komt ons voor, als of het daar, waar wij het waagden om meer van hetzelfde bij den *calomel* te geven, en echter de hierdoor bedoelde omstemming der bewerktuiging nog niet volkomen volbragt scheen, dezelve op eene heilzame wijze voortzette en bevorderde. Ook schijnt het, meer dan de eigenlijke minerale zuren, de levend bewerktuigde menging der vochten te bewaren en eene dreigende ontbinding te verhoeden, en derhalve in het algemeen de eigenlijke plaats tot zijne aanwending, tusschen den *calomel* en de soms gevorderde sterkere tonische middelen, te vinden. — Dat het op het eigendommelijk ziekteproces, dat op het slijmvlies der darmen verloopt, eene bijzonder gunstige werking uitoefent, hiervan houden wij ons met anderen geneesheeren, bij onderzanding overtuigd.

Overal, waar van de behandeling van zenuwachtige koortsen gesproken wordt, moet ook aan de *vlugge prikkelende* middelen gedacht worden, want oud gebruik en theoretische meeningen, hebben in de behandeling der koortsen, aan deze klasse van middelen, een zoodanig gewigt bijgezet, dat het bijna onmogelijk is, dezelve geheel met stilzwijgen voorbij te gaan. — Men kan de vraag opperen,

in hoeverre deze middelen in het algemeen bij de behandeling der zenuwkoortsen geoorloofd zijn? en in hoe verre men zich een goed gevolg van derzelve aanwending mag belooven?

Daar eene alles afdoende beantwoording dezer vragen ons hier te verre zoude voeren, zoo willen wij ons hieromtrent slechts eenige algemeene aanmerkingen veroorloven. — Overwegen wij den aard en de wijze, waarop deze middelen op de bewerktuiging werken, eenigzins nader, zoo zullen wij het voor ons zelve niet kunnen verbergen, dat derzelve voornaamste strekking zich bepaalt tot den stand der bewerktuigde *opwekking*, voor zoo verre deze op eene dynamische stemming van het dierlijk zenuwstelsel berust, en door enkele dynamische omstemming kan veranderd worden. Daar nu echter de omstemming en het bezweken zijn der dierlijke opwekking, zoo als zij zich bij de zenuwachtige koortsen vertoonen, naar derzelve inwendigen grond, niet op eene dusdanige oppervlakkige, enkel dynamische omstemming des zenuwstelsels, maar op eene veel diepere, meer stoffelijke verandering, op eene ziekelijke bloedmaking, berusten, zoo moet hieruit van zelfs reeds voortvloeijen, dat deze middelen niet de hoofdmiddelen in de kuur kunnen uitmaken, daar zij geene krachten bezitten, die eene onmiddellijke werkzaamheid op het mengings-proces des bloeds uitoefenen. Wanneer men tegen de juistheid dezer sluitrede niets kan inbrengen, en men toestemmen moet, dat het lijden des zenuwstelsels, in de zenuwachtige koortsen, op eene diepere ziekte-her-

schepping berust, waartegen gemelde middelen zoo goed als niets vermogen, zoo zal men er zich niet genoeg over kunnen verwonderen, hoe de geneeskunde zoo lang het uitsluitend heil in deze middelen heeft kunnen zoeken, en dit nog te meer, daar zij hierbij door de ondervinding zoo weinig is begunstigd geworden. Want wij houden het voor overbodig, om den ongelukkigen uitslag der in dezen geest uitgeoefende behandeling der zenuwkoortsen, nader aan onze lezers voor oogen te stellen, daar dezelve te algemeen bekend is.

Zien wij voor het overige van deze theoretische redenering af, en laten wij de ondervinding raadplegen, terwijl wij ons de eenvoudige vraag ter beantwoording voorleggen; welken uitslag mogen wij ons, volgens de ondervinding, van de aanwending dezer middelen, bij eenen volkomen ontwikkelde zenuwachtigen toestand, beloven? — Het antwoord, hetwelk wij in staat zijn op deze vraag te geven, zal, wanneer wij ten minsten geheel oprecht te werk gaan, inderdaad eenigzins verdemoedigend voor onzen geneeskundigen hoogmoed uitvallen. Want verplaatsen wij ons slechts regt levendig aan het ziekbed van eenen aan zenuwkoorts lijdenden, bij wien de zenuwachtige toestand reeds zoo volkomen ontwikkeld is, zonder dat er echter nog iets in het minsten is geschied, wat, eenigermate even als de *calomel*, gunstig op het dieper koorts-proces had kunnen werken! Wat zullen wij doen? — Het geheele beeld der ziekte zal eenen indruk op ons maken, als of er slechts eene krach-

tige aansporing noodig ware, om het zenuwstelsel uit deszelfs sluimering en werkeloosheid op te wekken. Wij geven ons over aan dit zelfbedrog, en grijpen bijna onwillekeurig naar *arnica*, *kampher*, *moschus* enz. Maar de gewenschte uitslag blijft weg, — het zenuwstelsel verzinkt immer dieper, en de zieke sterft, ondanks de aanwending van de krachtigste prikkelende middelen, waarvan wij toch geheel naar de voorschriften der school, hebben gebruik gemaakt. Dit zal, weinige gevallen uitgezonderd, om welke te overwinnen ook welligt de natuur sterk genoeg zoude geweest zijn, de gewoone geschiedenis van ons lot aan het bed dezer lijdens voorstellen. Voorzeker eene treurige, helaas! echter maar al te ware uitkomst!

Wanneer het nu echter ook eene grove dwaling is, voortgebracht door den uitwendigen schijn en eene nietige systematiek, waaraan die geneesheeren zich overgeven, welke het onmogelijke van de genoemde middelen hoopen, zoo zijn wij er toch verre van af, om aan dezelve alle nut te ontzeggen. Dat het, in het beloop van heete koorts, zoo dikwerf zich vertoonend, boven afgeschilderd diep ter neder gezonken zijn des zenuwstelsels, niet op eene enkel oppervlakkige verslapping en uitputting van deszelfs krachten konde berusten, maar of het gevolg van een in den doodstrijd verkeerd gewichtig centraal gedeelte, of van eene meer algemeene, over het geheel des bloeds verspreide schudding zijn moest; deze waarheid, zoude men denken, had bij de geneesheeren, bij eenig nadenken over den ongeluk-

kigen uitslag hunner behandelingswijze, ligtelijk en als het ware van zelfs moeten opkomen. In dezen zin alzoo mogen wij van gemelde middelen weinig of niets hoopen; wel echter zullen wij te regt schatbare, en onder zekere omstandigheden zelfs onontbeerlijke hulpmiddelen in dezelve leeren kennen, wanneer wij derzelve aanspraak eenigzins beperken, en niet de geheele uitvoering van den moeilijken strijd alleen en bij uitsluiting aan dezelve willen opleggen. Het lijdt geen twijfel, of deze middelen zullen, te regter tijd en op de behoorlijke wijze aangewend, ons genezingsplan zeer krachtdadig ondersteunen, en over het geheel hier voor den geneesheer onontbeerlijk zijn. Zij wekken de krachten des zenuwstelsels, die hier zoo zeer aan het gevaar van bezwijken zijn blootgesteld, op, en onderhouden dezelve, op eene wezenlijk wonderbare wijze, en moesten ons in dit opzigt reeds daarom hoogst schatbaar zijn, dewijl het niet ten allen tijde en onder alle omstandigheden in onze magt staat, de uit het bloed zich ontwikkelende, voor het zenuwstelsel vijandige magt, hetzij van eenen positiven of negativen aard, te beperken, of derzelve invloed geheel af te weeren. Welligt echter dragen zij er ook middelijk toe bij, om de menging des bloeds te verbeteren, en op eene zekere trap van bewerktuigde levenskracht staande te houden, wanneer wij met vele physiologen mogen aannemen, dat uit het zenuwstelsel zich een zeker vlugtig beginsel ontwikkelt, dat eenen levenden bewerktuigden invloed op het bloed uitoefent;

eene meening, die, hoe hypothetisch zij ook op zich zelve zijn moge, ten minsten echter met de overal zich aan ons verkondigende innige eenheid, waarin de beide groote grondstelsels met elkander zaamgevlochten zijn, niet in de geringste tegenspraak staat. Hoe dit echter ook zijn moge, zoo zijn zij toch in vele gevallen voor ons geheel onontbeerlijk, wanneer het er op aankomt, om de sluimerende, of zelfs het bezwijken nabij zijnde levenswerkzaamheid op te wekken, en zoo lang staande te houden, tot dat het koortsproces, hetzij dan door zich zelve of door de werking der kunst, deszelfs natuurlijk doel bereikt heeft. De ons ten dienste staande, op het koortsproces zelf eene diepere en meer onmiddellijke werking uitoefenende geneesmiddelen, behoeven doorgaans tot de volledige ontwikkeling hunner werkzaamheid, eenen te langen tijd, dan dat wij ons in vele gevallen tot derzelver aanwending alleen mogen bepalen, en zoo zullen wij meermalen genoodzaakt zijn, den het zenuwstelsel dreigenden aanval, vooreerst slechts door het gebruik van vlugge zenuwmiddelen, als het ware palliatief af te weeren, tot dat met de, aan het koortsproces zelf medegedeelde gunstige wending, de bron zelve verstopt is, waaruit dezelve voortvloeit. Op deze wijze vereenigen wij niet zelden aan het bed van den door eene zenuwachtige koorts aangetasten, de aanwending van den *calomel*, in grootere en zeldzamere giften, met het gebruik van een aftreksel van *valeriana*, *arnica* enz. en vinden deze verbinding van twee schijn-

baar zoo verschillende geneeswijzen, geheel aan onze bedoelingen en wenschen beantwoordende. Welken grooten bijstand ons voor het overige de vlugge prikkelende middelen, onder de daartoe geschikte omstandigheden, ook mogen verleenen, zoo wordt er toch groote voorzigtigheid bij derzelve aanwending gevorderd. De nadeelen van derzelve te vroegtijdig en overdreven gebruik zijn te zeer bekend, dan dat zij eene nadere opheldering zouden behoeven. Over het algemeen is het eene uitgemaakte zaak, dat die geneesheer, die gewoon is bij de behandeling van zenuwachtige koorts, het dezelve begeleidend lijden des zenuwstelsels, slechts als een uitvloeisel van de bijzondere hoedanigheid van het koortsproces, dit zelf echter als het eigenlijk doel van zijn werk te beschouwen, veel zeldzamer en in veel geringere mate zal genoodzaakt zijn, tot deze middelen zijne toevlugt te nemen, dan die geneesheer, welke altijd slechts het zenuwlijden voor oogen heeft, en in dit het eigenlijk brandpunt der koorts aanschouwt, waaraan het ook toe te schrijven zijn zal, dat wij in de geschriften der Engelsche geneesheeren, zoo weinig van de prikkelende middelen melding gemaakt vinden. Wie even als ARMSTRONG, den in het later beloop der koorts voorkomenden *collapsus*, met het bezwaken zijn van alle levenskrachten, slechts als het voortbrengsel beschouwt der voorafgegane vermeerderde opwekking des bloedsomloops, (koorts) en zijn genezings-plan daarnaar wijzigt, die zal dikwerf in het geval komen, om zich zelfs bij de behandeling

van den typhus van alle en iedere prikkelende middelen te kunnen onthouden, dewijl ten tijde, dat voor andere geneesheeren de nood eerst regt begint, het gevaar meestentijds volkomen overwonnen is, en er dan gewoonlijk slechts eene doelmatige diaëtetische handelwijze gevorderd wordt, om alles in volkomene genezing te doen overgaan. — Aan de andere zijde schijnt men echter ook in lateren tijd, het aan de aanwending van prikkelende middelen verknocht gevaar, somwijlen overdreven te hebben. Zoo bijv. maakten zich vele geneesheeren bevreesd, om bij met darmzweren verbondene koortsen, *valeriana*, *arnica* enz. te geven, en beschouwden derzelve aanwending als onvoorwaardelijk schadelijk. In hunne meening ligt de dwaling ten grondslag, dat de op het slijmvlies der darmen zich vormende herscheppingen, slechts het voortbrengsel van een ontstekingsproces zouden zijn, terwijl het op dit zich vertoonend proces, volgens deszelfs eigenlijken aard, met ontsteking niets gemeens heeft, en zich slechts toevallig met het ontstekingachtig karakter verweekelt, weshalve in zeer vele gevallen van deze koortsen, vooral in derzelve later beloop, het plaatselijk lijden van het darm-slijmvlies volstrekt geene tegen-aanwijzing tegen de, door den toestand van het algemeene lijden, meermalen gevorderd wordende, vlugge prikkelende middelen daarstelt.

Ten opzichte van de hier onder de *nervina* te doene keuze, bekennen wij gaarne, aan een *infusum* der *valeriana*, of vooral van de *Flores arni-*

cae, met geschikte bijvoegsels (onder welke de *li-
quor c. c. succin.* het veelvuldigst voorkomt), bijna
bestendig de voorkeur geven, en daarmede, zoo
als wij gelooven, in de meeste gevallen volstaan.

Onder de krachtigere middelen houden wij den
Moschus, in de voor deszelfs aanwending geschikte
gevallen, voor zeer werkzaam. Helaas! echter wordt
deszelfs gebruik door den hoogen prijs zeer be-
perkt. — Wat den *kampher* betreft, zoo maken wij
slechts zelden daarvan gebruik, en bevinden ons
met dit geneesmiddel in het zelfde geval, dat wij
ons nauwelijks herinneren kunnen, immer een be-
paald nut van hetzelfde gezien te hebben. Voorze-
ker behoort het tot de krachtigere geneesmiddelen,
en staat het tot het uitwendig huidstelsel in eene bij-
zondere betrekking, maar deszelfs terugstuitende
smaak maakt het meestentijds voor den lijder zeer
onaangenaam en bij eene zekere droogheid der in-
wendige oppervlakten, schijnt het volstrekt niet
verdragen te worden. Waar wij deszelfs gebruik
noodig achten, zouden wij het nog het liefst in
verbinding met *calomel* geven. Voor het overige
kunnen de *Flores arnicæ* meestentijds deszelfs plaats
vervullen. Wij geven aan een afkooksel van den
radix arnicæ daarentegen de voorkeur, wanneer
slapheid en beginnende *collapsus* van het slijmvlies
van den buik, tonische middelen noodwendig maken.

Daar het tegenwoordig zoo dikwerf het geval is,
dat de koortsen bij voorkeur den onderbuik inne-
men, zoo willen wij nog van twee middelen gewag
maken, die zich aan ons bij den aanvang derzelve

dikwerf zeer nuttig betoond hebben. Wij meenen een *Infusum rad. Ipecacuanhae* en den *Tartarus stibiatus* in groote giften. Eene infusio van eene halve tot eene geheele scrupel *Ipecacuanha* met of zonder *sal ammon.*, *liq. c. c. succ:* enz. werkt in den aanvang dezer koortsen, vooral wanneer dezelve terstond tot buikloop geneigd zijn, dikwerf in hoogten graad weldadig, terwijl het inderdaad het onderbuiks-zenuwstelsel en slijmvlies der darmen in eene gunstigere stemming schijnt te verplaatsen, misschien ook wel aanwezige gastrische onzuiverheden, door een bijna vrijwillig braken, verwijdert. Niet zelden schijnt ons de geheele ziekte, door de vroegtijdige aanwending van dit eenvoudig middel, een veel minder hevig beloop te hebben verkregen. — De Braakwijnsteen van $\frac{1}{2}$ tot één scrupel in een *infusum* van den *Radix althaeae*, *Herb. Meliss.* of *Menth. piperit.* is meer geschikt voor krachtige voorwerpen, en in die gevallen, waar de inwendige slijmvliezen, vooral ook der borst, meer ontstekingachtig zijn aangedaan. Deszelfs gebruik vordert echter groote voorzigtigheid, slechts geheel in den beginne en niet te lang voortgezet, zal het zich nuttig betoonen, maar staat dan ook ten opzichte der groote kracht, waarmede het op het koortsproces zelf werkt, onder alle ons tot nog toe bekende middelen het meest nabij aan den *calomel.* — Ondertusschen zal zich bij deszelfs aanwending, dezelfde verhouding vertoonen, dat daar, waar de gevoeligheid der inwendige oppervlakten zoo groot is, dat de gewoone kleine giften van

hetzelve niet verdragen worden, deszelfs toediening op de aangevoerde wijze, zeer goed verdragen wordt.

Ten opzichte van een eigenlijk *braakmiddel*, dat in den aanvang dezer koortsen dikwerf zoo nuttig is, en door andere schrijvers ook in het verder beloop der zoogenaamde zenuwkoortsen, ten behoeve eener weldadige omstemming van het zenuwstelsel, wordt aanbevolen, zij men echter voorzigtig, en late zich namelijk niet door de van een lijden van het darmslijmvlies uitgaande verschijnsels, die van *gastricismus* schijnen af te hangen, tot hetzelve verleiden.

Ook het *sal ammon*: is een middel, dat in den aanvang dezer koortsen dikwerf van groot nut is, en in deszelfs bijzondere eigendommelijkheid, door geen ander zout kan vervangen worden. De voornaamste kring voor deszelfs werkzaamheid, bieden voorzeker de zoogenaamde zinking-koortsen aan. Daar uit deze echter zoo dikwerf zoogenaamde zenuwkoortsen ontspruiten, en het bijzonder lijden van het darmslijmvlies, somwijlen zelfs in deszelfs oorsprong, slechts van eene zinkingachtige natuur schijnt te zijn, zoo is er niet zelden gelegenheid om hetzelve aan te wenden. Vooral is het daar zeer te waarderen, waar bij eene voorkomende neiging tot een uitslag op de uitwendige huid, zoo als van eene *eruptio miliaris*, zoodanige middelen moeten vermeden worden, welke krachtiger op de inwendige slijmvliezen werken of zelfs ontlastingen bewerken. Het uitbreken van de *miliaria crystallina*, gaan dikwerf zeer hevige verschijnsels vooraf, namelijk groote

anxietas praecordialis, beklemdheid der borst enz. en in dit tijdstip moet alles, wat de inwendige slijmvliezen te zeer aantast, geheel worden vermeden. Want tusschen deze laatste *miliaria* en de inwendige slijmvliezen, bestaat kenbaar eene zekere inwendige wederkeerige verhouding, welke de geneesheer zeer moet in acht nemen. — Het spreekt voor het overige van zelfs, dat wij hier slechts van dat *exanthema* spreken, dat in eene nader, dikwerf kritische betrekking tot het koortsproces staat, en niet van dat, hetwelk zich slechts op het einde van adynamische koortsen vertoont, en enkel als een teeken der beginnende of reeds ingetredene uitputting moet beschouwd worden. Dit laatste *exanthema* bestaat welligt, volgens SCHÖNLEIN, slechts uit blaasjes, die enkel met lucht, en niet eens met eene vloeistof gevuld zijn. — Voor het overige zijn wij in den aanvang dikwerf in de gelegenheid geweest om ons te overtuigen, hoe beide soorten van *miliaria* ongemeen veelvuldiger voorkomen, dan men gewoonlijk pleeg aan te nemen. Wie het zich als geneesheer niet tot regel maakt, bij alle dergelijke adynamische, gastrisch-nerveuse en andere koortsen, die hem ter behandeling voorkomen, den hals en het bovenst gedeelte der borst zijner lijders te laten ontblooten, die zal het aanwezig zijn van dat *exanthema* meestentijds geheel over het hoofd zien. En toch verdient vooral de eerste soort van hetzelfde steeds de volle en opmerkzame betrachting van den arts, en dit wel te meer, daar het door deszelfs zoo

ligt opvolgend naar binnen slaan, niet zelden de aanleidende oorzaak wordt van eenen geheel onverwachten en zeer plotseling ontstanen dood. Wij zelve hebben ten minsten meerdere gevallen van dezen aard beleefd. Over het algemeen schijnt het dan door plotselinge verlamming van het hart te dooden. Eenmaal zagen wij ook alle toevallen van cholera den dood voorafgaan.

Wij besluiten nu deze vlugtige therapeutische aanmerkingen, en hoopen dat de lezers ons het afgebrokene en op zich zelf staande in de opstelling derzelve, zullen ten goede houden. Het kan inderdaad eenen slechts eenigermate beschaafden arts, heden ten dage niet moeilijk vallen, met behulp van eenige goede boeken eene volledige en schoolmatige Therapie van het een of ander ziektekundig onderwerp, ook zonder eigene ervaring, te ontwerpen; steeds echter mag hij het dan niet versmaden, het reeds dikwerf gezegde op nieuw te herhalen, en zich voor het overige op de ondervinding van anderen te verlaten. Wij hebben getracht hier beiden zoo veel mogelijk te vermijden, en boden onze lezers slechts dat weinige aan, waarvoor wij zelve in staat zijn borg te blijven, ofschoon wij ook veel daarvan verder zouden hebben uitgebreid, wanneer de beperkte ruimte ons zulks beter had toegelaten. —

Voor het overige zij het ons veroorloofd, nog eenige weinige aanmerkingen, over den *congestiven typhus* van ARMSTRONG, en over congestive koorts in het algemeen, hierbij te voegen.

Het komt ons namelijk volstrekt voor, als of deze van even veel scherpzinnigheid, als dieper en grondiger inzicht in de geneeskundige praktijk, getuigende onderscheiding van ARMSTRONG, op verre na niet de haar toekomende opmerkzaamheid en erkenning van de zijde van het geneeskundig publiek gevonden heeft. Over het algemeen schijnt deze theorie van ARMSTRONG aan niet zeer vele Duitsche geneesheeren nader bekend te zijn geworden, en onder de weinigen, die zich daarmede hebben bekend gemaakt, schijnen vele dezelve niet eens geheel juist te hebben opgevat.

ARMSTRONG heeft bij de opstelling zijner leer van de congestive koortsen, voorzeker niets Metaphysisch's noch ook eene metaphysische verklaring van het koortsproces zelf bedoeld, zoo als vele geneesheeren hem schijnen verstaan te hebben. Zijn doel was ontegenstrijdig, slechts eene eenvoudige schildering der verschijnsels, zoo als zij zich bij eene zekere klasse van koortsen, aan den eenigzins dieper zien-den naarsvorschert vertoonen, te geven, eene eenvoudige voorstelling van de zich aan zijnen scherp blik voordoende daadzaak zelve, zonder terugzien op metaphysische sluitrede en afleiding. Hij was een veel te diep kenner der zieke natuur, dan dat het hem had kunnen invallen, om het koortsproces bij de congestive koortsen uit eene terugtrekking der bloedmassa uit de uitwendige deelen naar de grootere inwendige bloedvaten te willen verklaren, alhoewel hij dan ook wederom uit de overvulling der inwendige werktuigen met bloed, zoo als van

zelfs spreekt, verdere gevolgen trekt, tegen welke juistheid in het algemeen niets wezenlijks kan in-gebragt worden. Ontegensrijdig heeft hij, zoo als men ook op vele plaatsen van zijn werk duidelijk kan zien, een veel te omvattend en met de natuur overeenkomstig inzicht in het koortsproces in het algemeen, dan dat hij het enkel tot eene vermeerderde en versnelde werkzaamheid van den dierlijken bloedsomloop zoude willen terugbrengen, wanneer hij ook, zoo als slechts billijk is, zich in allen deele moeite geeft, om aan den aanwezigen stand des bloedsomloops in koortsachtige ziekten, zijne meest onverdeelde opmerkzaamheid toe te wijden en dien zoo veel mogelijk, in deszelfs geheelen omvang te doen erkennen. — Zien wij alzoo van alle dusdanige, niet in den geest der leer van ARMSTRONG liggende aanwijzingen af, en houden wij ons zuiver aan de door hem geschilderde ziektekundige daadzaak, zoo zullen wij de waarheid derzelve, wanneer zij door de ondervinding is bewezen geworden, ook zelfs dan genoodzaakt zijn te erkennen, wanneer wij ook niet in staat zouden zijn, het tot stand komen der door hem geschilderde verschijnsels van zenuwachtige ophooping en overvulling, naar ons tegenwoordig inzicht in den dierlijken bloedsomloop, ons nader te verklaren, of zelfs wanneer de daadzaken zelve met onze vroegere theoriën omtrent den bloedsomloop in regtstreeksche tegenspraak stonden. Dat echter de daadzaak zelve juist is, hieromtrent schijnt ons, zelfs bij de tegenstanders van de leer van ARMSTRONG, niet eens twijfel te ontstaan, en het

kan derhalve nog slechts de vraag zijn, of de door hem voorgedragene ziektekundige kenteekenen juist geteekend en wezenlijk voldoende zijn, om daarop de onderscheiding eener bijzondere koortsklasse te grondvesten. In dit opzigt willen wij nog het volgende aanmerken.

Het denkbeeld van *congestie* en wel van *aderlijke* in het bijzonder, daar deze hoogst waarschijnlijk slechts de eenige is, aan welke voorwerpelijke waarheid toekomt, vormt in de ziektekunde der koortsziekten een even zoo wezenlijk hoofddeel, als het, wel is waar duidelijker erkend en veelvuldiger beredeneerd, denkbeeld der ontsteking ook maar immer kan daarstellen. Tot congestie en tot ontsteking als tot hare laatste bron, laten zich in koortsen zoo vele verschijnsels terug brengen, dat wij deze beide denkbeelden zelfs niet ontraadselen kunnen. Ook heeft de ziektekunde zich reeds zeer lang van het denkbeeld van congestie meester gemaakt, en zich van hetzelfde ter verklaring van eene menigte ziekteverschijnsels bediend. Hoe zoude het, om maar aan iets te herinneren, met de ziektekunde van zoo vele slepende ziekten, zonder dit denkbeeld, hoe met de theorie der beroerten, der bloedvloeijingen enz. enz. gelegen zijn? — Reeds zeer lang spreken Duitsche geneskundige schrijvers van eene aderlijke ontsteking, en toch heeft de zoo rijk aan gevolgen zijnde, zoo ware en voor den geneesheer bovenal zoo nuttige leer van ARMSTRONG over de congestive koortsen, tot nog toe nog zoo weinig opmerkzaamheid en erkenning gevonden.

Men kan onmogelijk bedenkingen opwerpen tegen den naam, daar deze ja niets ter zake doet, wanneer door denzelfden slechts iets wordt te kennen gegeven, wat wezenlijk voorhanden is, en voorwerpelijke waarheid bezit. Ook zal men den Eugelschen geneesheer moeilijk zoo verre kunnen misverstaan, als wilde hij met de gekozene betekenis, eene van alle overige koortsvormen streng afgescheidene, geheel bijzondere en eigendommelijke koortsoort te voorschijn roepen, en zoo eene strengheid van systematiek uitoefenen, gelijk zij wel meermalen onder Duitsche geneeskundige schrijvers is voorgekomen. — Dit alles ligt niet in den geest der leer van ARMSTRONG. Zijn doel leidt slechts daarheen, om het denkbeeld der congestie in de ziektekunde der koortziekten, in gelijken rang te stellen met dat der ontsteking, en door de ondervinding aan te toonen, dat eene en dezelfde koorts, zoo als de *typhus* bijv., dikwerf even zoo goed tot de congestive wijziging van derzelver karakter overhelt, als op eenen anderen tijd tot de ontstekingachtige, en wij meenen, dat eene in dezen zin opgestelde en zoo weinig aanspraak makende leer, waarbij zoo veel waarheid ten grondslag ligt, en die zich over een zoo uitgestrekt en gewichtig gebied der ziektekunde uitbreidt, onder de geneesheeren veel minder tegenspraak en verreweg meer weêrklank en toestemming had moeten vinden, dan haar tot hier toe is ten deel geworden.

Aderlijke congestie of aderlijke bloedopwelling (*turgescencia*) in het algemeen, is, vooral bij de tegenwoor-

dige geaardheid der ziekten, een zoo veelvuldig verschijnsel, dat het geenene geneesheer aan gelegenheid kan ontbreken, zich van de treffende waarheid der waarnemingen van ARMSTRONG te overtuigen. Hij kan voor het overige daarbij geheel ter zijde stellen, of het zenuwstelsel, dan of het bloed oorspronkelijk meer deel neemt aan de vorming van deze aderlijke overvullingen, hoewel door ARMSTRONG geenzins, zoo als STIEGLITZ het hem tot een verwijt schijnt te maken, de deelneming van het zenuwstelsel geheel uit het oog verloren, en de verminderde werkzaamheid van het hart uitsluitend van aderlijke overvulling is afgeleid geworden, wanneer hij slechts daadzakelijk, de waarnemingen juist, en de door ARMSTRONG aanbevolene geneeswijze aan zijne bedoeling beantwoordend vindt; en dat zal hij in de hoofdzaak voorzeker doen, wanneer hij slechts, vrij van vooroordeel, aan het reeds meermalen vermeld werk van den Engelschen geneesheer, eene grondige beoefening wijdt, en in twijfelachtige gevallen immer weder tot hetzelfde terugkeert. Wij van onze zijde gelooven ten minsten, aan de beoefening van dit werk zoo veel dank schuldig te zijn, dat wij ons bij het slot dezer bladen niet kunnen onthouden, aan de schim van ARMSTRONG, een eerbiedvol: *Have! candidissima anima!* toe te roepen. —

ZINSTORENDE DRUKFEILEN.

- Bl. 10. in de Noot reg. 4 van ond. staat: *wry* lees: *very*
- » 44. reg. 10 van ond. staat: *beteekende* lees: *beteekenende*
- » 113. — 5 — — — — *der grondvorm* — *den grondvorm*
- » 115. — 3 — bov. — — — *daar het* — *dat het*
- » — — 8 — ond. — — — *van het oorspronkelijke enz.*
lees: *voor het oorspronkelijke enz.*
- » — — 6 — — staat: *slechts van een gevolg enz.*
lees: *slechts voor een gevolg enz.*
- » 120. — 1 — bov. staat: *zij vertoonen* lees: *zij verstooren*
- » 173. — 7 — — — — *beloond* — *betoond*

